

अध्याय एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक र बहुसांस्कृतिक मुलुक हो । भौगोलिक विविधताले युक्त जाति भाषा र संस्कृतिमा पनि विविधता पाइन्छ । नेपालमा चार भाषा परिवारका र एकल लगायत करिब १२३ भाषा बोलिन्छन् । करिब एक हजार वर्षको इतिहास बोकेको नेपाली भाषालाई नेपालको जनगणना २०६८ अनुसार नेपालको कुल जनसङ्ख्याको ४४.६३ प्रतिशतले मातृभाषाको रूपमा प्रयोग गरेको पाइन्छ (राष्ट्रिय जनगणना, २०६८) । यो भाषा देशको सूचना तथा सञ्चार क्षेत्र, प्रशासनिक क्षेत्र, ज्ञान, विज्ञान, शिक्षा, राजनीति, व्यापार तथा सामाजिक सम्पर्कसम्म फैलिएको छ । यसै कारणले गर्दा नेपाली भाषालाई पूर्व प्राथमिक तहदेखि उच्च शिक्षासम्मका पाठ्यक्रममा समावेश गरी अध्ययन अध्यापन गराउँदै आएको देखिन्छ । भाषाद्वारा नै विद्यालयका सम्पूर्ण कार्यकलाप सञ्चालित हुन्छन् । भाषा शिक्षण आफैमा एक जटिल प्रक्रिया हो । भाषा शिक्षणका क्रममा सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ जस्ता भाषिक सिपहरूको विकास गर्नुपर्ने हुनाले अझ जटिलता थपिएको हुन्छ । जुन जटिलताका गाँठाहरू फुकाउँदै सरल सहज रूपमा शिक्षण गर्नका लागि विभिन्न शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग आवश्यक हुन्छ । भाषा शिक्षणको सिलसिलामा भाषा पाठ्यपुस्तक एक महत्त्वपूर्ण एवम् प्रभावकारी शिक्षण सामग्री मानिन्छ । पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका लक्ष्यहरू परिपूर्तिका लागि यसलाई महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । पाठ्यपुस्तकका माध्यमद्वारा कुनै पनि व्यक्तिले भाषिक दक्षता हासिल गर्न सक्छ । यस कारणले सिकारुमा विविध विषयको ज्ञान आर्जन गर्ने र आर्जित ज्ञानलाई अरू समक्ष व्यक्त गर्ने कलाको विकास हुन्छ । भाषाका सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ गरी चारवटा सिप छन् । सुनाइ र पढाइका माध्यमबाट बोध गरिन्छ भने लेखाइ र बोलाइका माध्यमबाट अभिव्यक्त गरिन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकले भाषा शिक्षणमा तालिम प्राप्त एवम् अप्राप्त दुवै शिक्षकलाई उत्तिकै सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ । भाषा शिक्षणका सहायक सामग्रीमध्ये हाम्रो मुलुकमा भाषा पाठ्यपुस्तकलाई एक मात्र निर्विकल्प सामग्रीको रूपमा उपयोग गरिएको छ । यसैका माध्यमबाट उपयुक्त शिक्षण विधिको छनोट, शिक्षण सामग्रीको छनोट, तथा अरू आवश्यकीय क्रियाकलापहरू सञ्चालन

गर्न महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउँछ । तसर्थ भाषा पाठ्यपुस्तकलाई देश, काल, परिस्थितिअनुकूल निर्माण गर्नु अपरिहार्य हुन्छ । सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ जस्ता भाषिक सिपहरूको विकास गर्नको लागि भाषा पाठ्यपुस्तकभित्र विविध विधाहरूको चयन गरिएको हुन्छ । यी विधाहरूको चयन गर्दा भाषा पाठ्यपुस्तक निर्माताले भाषा पाठ्यक्रमको उद्देश्य, देशको सामाजिक, आर्थिक, भौगोलिक, धार्मिक सांस्कृतिक अवस्था तथा सिकारुको उमेर, आवश्यकता, र मनोवैज्ञानिक तथा शारीरिक परिपक्वतालाई समेत ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

समग्रमा हेर्दा भाषा जीवन सञ्चालनको एक महत्त्वपूर्ण घटक हो । यसविना कुनै पनि मानवले सामाजिक तथा मानवीय व्यवहार सञ्चालन गर्न सक्दैन । भाषाका विशेषताहरूमध्ये परिवर्तनशीलता एक महत्त्वपूर्ण विशेषता हो । त्यसकारणले गर्दा परम्परागत समयमा अध्ययन अध्यापन गराउँदै आएका विधिहरूमा विभिन्न परिष्कार तथा परिमार्जन हुँदै आएका छन् । सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक आदि विभिन्न घटकको परिवर्तनको प्रभाव भाषा पाठ्यपुस्तकमा पनि पर्दै आइरहेको छ । यस्ता विविध कारणले पाठ्यपुस्तकमा आएको परिवर्तन समय सापेक्ष वा शैक्षिक दृष्टिकोणबाट उपयुक्त छ वा छैन भनी विभिन्न कोणबाट भाषा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण हुनु नितान्त आवश्यक मानिन्छ । पाठ्यक्रमले के, किन, कसरी, कति, कुन विधिको प्रयोग गरेर अध्यापन गराउने आदि जस्ता पक्षहरूका बारेमा सैद्धान्तिक जानकारी दिन्छ भने पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तकको व्यावहारिक पक्षमाथि केन्द्रित रहन्छ । तसर्थ पाठ्यपुस्तकहरू पाठ्यक्रमअनुसार निर्माण भएका छन् वा छैनन्, आन्तरिक र बाह्य पक्ष के कस्ता छन्, यिनीहरूमा विधि वितरण कस्तो रहेको छ आदि घटकमाथि केन्द्रित रहेर कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

परिवर्तनशीलता भाषाको विशेषता हो । यसका माध्यमबाट संसारका मानिसहरूले विचारको विनिमय गरिरहेका हुन्छन् । भाषाशिक्षण विषय आफैँमा एक जटिल विषयको पोको हो । यसलाई सुव्यवस्थित, प्रभावकारी र उद्देश्यपूर्ण बनाउनका लागि पाठ्यक्रमको निर्माण गरिनुपर्दछ । भाषिक सिपहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइसँग सम्बन्धित कार्यकलापहरू भाषा पाठ्यक्रममा आधारित हुन्छन् । त्यसकारणले गर्दा पाठ्यक्रमका

निर्धारित उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नका लागि भाषा पाठ्यपुस्तकको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहने देखिन्छ । भाषा पाठ्यक्रम जतिसुकै नवीन र राम्रो बनाए पनि पाठ्यपुस्तक सोहीअनुसार तयार पार्न सकिएन भने पाठ्यक्रमले आफ्ना उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न सक्दैन । त्यसकारणले गर्दा पाठ्यपुस्तक निर्माताले कर्तव्यनिष्ठ र शैक्षिक धर्मको पालना गरी पाठ्यपुस्तकको निर्माण गर्नु आवश्यक हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा पाठ्यपुस्तकको प्रकाशन तथा लेखन व्यक्तिगत तथा संस्थागत प्रयासमा भएको पाइए तापनि यसको गुणस्तरीयतामा भने खासै ध्यान दिएको भेटिँदैन । पाठ्यपुस्तक लेखनका विविध सिप तथा दक्षताको अभावका कारण भाषा पाठ्यपुस्तकको क्रमिकता, स्तर, भाषिक अभ्यास, विधाहरूको वर्गीकरणमा सन्तुलन पाइँदैन । पाठ्यपुस्तक विद्यार्थीहरूका लागि कुनै निश्चित ज्ञान सिप प्राप्तिका सम्बन्धमा तोकिएका विषयको निर्धारित पाठ्यक्रमअनुसार तयार गरिएको हुन्छ । भाषा अभ्यास र प्रयोगबाट प्राप्त र परिमार्जन हुने भएका कारणले गर्दा पाठ्यपुस्तक निर्माताले अभ्यासको निर्माणमा विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ ।

अनुसन्धानका लागि अनुसन्धेय विषय नै अनुसन्धानको विषय हो (बन्धु, २०५२ : १७) । कुनै पनि विषय समस्या रहित हुँदैन । समस्याविनाको अनुसन्धान गर्न सकिँदैन । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यहरू पूरा गर्न के कस्ता सिपमूलक अभ्यासको व्यवस्था गरिएको छ, कुन-कुन तहका अभ्यासलाई कुन-कुन तहका विधामा प्राथमिकता दिएको छ, ती अभ्यासहरू कतिको प्रभावकारी रहेका छन्, भाषा पाठ्यपुस्तक शिक्षक र विद्यार्थी दुवैका लागि उपयोगी छन् कि छैनन्, पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक समयअनुसार परिवर्तन भएका छन् कि छैनन्, विद्यार्थीहरूको रुचि, क्षमता, स्तरअनुसार निर्माण भएका छन् वा छैनन् आदि समस्याहरूको अध्ययन गर्नुपर्दछ । कक्षा नौको पुरानो (२०६४) र नयाँ (२०७३) नेपाली पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन आजसम्म भएको पाइँदैन । अतः यो अध्ययन निम्नलिखित समस्यामा केन्द्रित रहेको छ :

- क) कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य पक्ष के कस्ता छन् ?
- ख) दुवै पाठ्यपुस्तकमा के कस्ता समानता र भिन्नता छन् ?
- ग) दुवै पाठ्यपुस्तकहरू पाठ्यक्रमअनुसार निर्माण के कसरी भएका छन् ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

कुनै पनि शोधकार्य गर्नु भनेको उद्देश्यसँग सम्बन्धित शोध समस्याहरूको प्रमाणित गर्नु अथवा समाधान गर्नु हो । त्यसैले शोध समस्याले शोधकर्तालाई स्पष्ट बाटो देखाउने काम गर्दछ भने उद्देश्यहरूले समस्याहरूको समाधान गर्ने बाटो देखाउँदछन् । यसरी शोधकर्ताले कुनै पनि विषयमा ल्याइएको मुख्य समस्याहरूलाई समाधान गर्नु भनेको नै शोधकार्यको उद्देश्य हो । त्यसकारण उक्त अध्ययनमा रहेका समस्याहरूलाई समाधान गर्नका लागि प्रस्तुत अध्ययनका निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् :

- क) कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य पक्षको अध्ययन गर्नु,
- ख) दुवै पाठ्यपुस्तकमा रहेका समानता र भिन्नताको अध्ययन गर्नु,
- ग) दुवै पाठ्यपुस्तकहरूको पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा अध्ययन गर्नु ।

१.४ सान्दर्भिकता

भाषाशिक्षण भनेको भाषिक सिपहरू (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ) को शिक्षण हो । यसको मुख्य उद्देश्य पनि भाषिक सिपमा दक्ष बनाउनु नै हो । कुनै पनि देशको शिक्षानीति उक्त देशले आफ्नो राष्ट्रिय तथा स्थानीय आवश्यकतालाई ध्यान दिई उद्देश्यहरू राखिएका पाइन्छन् । यसकै आधारमा तहगत र कक्षागत उद्देश्यहरू निर्धारण गरी पाठ्यक्रम तयार गरिएको हुन्छन् । पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुसार निर्माण गरिएको छ छैन भन्ने कुरा थाहा पाउन, नयाँ र पुरानो पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक सान्दर्भिक छ कि छैन, कति गुणस्तरयुक्त पाठ्यपुस्तक छन्, पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक पक्ष (विषयवस्तु, शब्दभण्डार, भाषिक संरचना, विधागत प्रस्तुति, नमुना अभ्यास, चित्र) र बाह्य पक्ष (आवरण पृष्ठ, अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइ, बँधाइ र छपाइ, कागजको स्तर, मूल्य, सुलभता, विषयसूची शब्दसूची) को अध्ययन गर्नु यसको सान्दर्भिकता रहेको छ । औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षा शिक्षणको सहायक सामग्री पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुसार विद्यार्थीको रुचि, स्तर, क्षमता, आवश्यकता, मनोवैज्ञानिक अवस्था, पूर्वज्ञानलाई मध्यनजर गरी निर्माण गरिएका छन् कि छैनन् भनी अध्ययन गर्नु यस अध्ययनको सान्दर्भिकता रहको छ ।

१.५ अध्ययनको औचित्य

कुनै पनि विषय क्षेत्रमा गरिने अध्ययन तथा अनुसन्धानको सम्बन्धित क्षेत्रमा महत्त्व हुने गर्दछ । त्यसैले कुनै पनि कार्यको सुरुवात गर्ने क्रममा त्यस कार्यले कुन क्षेत्रमा कस्तो सहयोग पुऱ्याउँछ र लाभदायी हुन्छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्ने विषयसंगको उपलब्धि व्यक्त गर्दछ । त्यसैले अध्ययन गर्ने क्रममा अध्ययन गर्ने विषयले यथार्थता प्रस्ट गर्दछ । त्यसैले यहाँ कक्षा नौको नयाँ र पुरानो पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययनमा शोधकार्य गरिएको हो । प्रस्तुत शोधकार्यले केही मात्रामा भावी अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने अनुसन्धान कर्तालाई आवश्यकताअनुसार सहयोग गर्नेछ ।

नेपाली पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने क्रममा हालसम्म जे-जति अध्ययन भए तापनि कक्षा नौको नयाँ नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०७३) र पुरानो नेपाली पाठ्यपुस्तक (२०६४) को अध्ययन कार्य अहिलेसम्म भएको छैन । यी दुवै पाठ्यपुस्तकका बिच के कस्ता समानता र भिन्नता रहेका छन्, समय सापेक्ष कति समेटिएको छ, आन्तरिक र बाह्य पक्ष कस्तो रहेका छन्, पाठ्यक्रमअनुसार पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिएको छ कि छैन आदि विषयका बारेमा अध्ययन गर्ने भएकाले यो अध्ययन औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

१.६ अध्ययनको सीमाङ्कन

अनुसन्धान आफैँमा एक जटिल, कठिन, गहन र चुनौतीपूर्ण कार्य हो । अनुसन्धानकर्ताले चाहेअनुसारका सबै कार्य प्रक्रिया पूरा गरेर अनुसन्धान गर्न सम्भव हुँदैन । त्यसकारण अनुसन्धान कार्यमा सीमाङ्कन गर्नु पनि आवश्यक हुन्छ । अनुसन्धान गर्नुभन्दा पहिले नै यस विषयमा यी यी कार्यहरू मात्र गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा थाहा भयो भने अध्ययनले नयाँ बाटो पहिल्याउँछ र सन्देह, शङ्का र द्विविधाको मनस्थितिलाई हटाई दिन्छ । सीमाङ्कन नभएमा उद्देश्यसम्म नपुगिने सम्भावना रहन्छ । यसो गर्दा शोधकार्य व्यवस्थित र निश्चित रूपमा अगाडि बढाउन सकिन्छ । त्यसैले अध्ययनको सीमाङ्कन गर्नु आवश्यक रहन्छ । सीमाङ्कन बुँदागत रूपमा सरल भाषामा उल्लेख गर्नुपर्दछ । त्यसैले प्रस्तुत अध्ययनलाई पनि निम्नलिखित सीमामा आवद्ध गरिएको छ :

क) कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकको अध्ययनमा सीमित रहेको छ ।

- ख) पाठ्यपुस्तक निर्माणको सैद्धान्तिक आधारको अध्ययनमा सीमित रहेको छ ।
- ग) कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक बाह्य पक्षको तुलनात्मक अध्ययनमा सीमित रहेको छ ।

१.७ अध्ययनको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधको रूपरेखा निम्नानुसार रहेको छ :

अध्याय एक : शोधपरिचय

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक रूपरेखा

अध्याय तिन : विधि र अध्ययन प्रक्रिया

अध्याय चार : आन्तरिक र बाह्य पक्षका आधारमा पुरानो (२०६४) र नयाँ (२०७३) कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण

अध्याय पाँच : निर्धारित भाषा पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन

अध्याय छ : पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले कक्षा नौको पुरानो (२०६४) र नयाँ (२०७३) नेपाली पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन

अध्याय सात : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

सन्दर्भसूची

व्यक्तिगत विवरण

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको अध्ययन र सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ सम्बन्धित साहित्यको अध्ययन

अनुसन्धान गर्नुभन्दा पहिले सम्बन्धित विषयमा लेखिएका ग्रन्थ अनुसन्धान पत्र-पत्रिका तथा अन्य श्रव्य दृश्य सामग्री पढेर सुनेर अध्ययन मनन गरेर तिनको सङ्क्षिप्त टिप्पणीमूलक समीक्षा गर्नु नै पूर्व साहित्यको अध्ययन हो (भट्टराई, २०६८ : १२३) । कुनै पनि कुराको अनुसन्धान थालनी गर्नुभन्दा पूर्व त्यससँग सम्बन्धित विषयमा त्यसअघि सम्पन्न भैसकेका कार्यहरू (पुस्तक, पत्रपत्रिका, लेख, प्रतिवेदन आदिको व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गरी ती सबै कार्यको क्रमबद्ध समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो । पूर्वकार्यको समीक्षा नगरी आफ्नो अध्ययनलाई अघि बढाउँदा कतिपय कुरामा पुनरावृत्ति हुने कारणले गर्दा यसको अध्ययन विश्लेषण गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसको अध्ययनबाट आफूले गर्न लागेको शोधकार्य सरल, सहज, व्यवस्थित, क्रमबद्ध, प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्नका लागि समेत मार्गदर्शन प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

अतः पूर्वकार्यको समीक्षा भनेको इतिहासलाई हेरेर वर्तमानलाई डोच्याउँदै भविष्यलाई बाटो देखाउने कार्य हो । यसको अध्ययनबाट आफूभन्दा अगाडि गरेका सम्बन्धित विषयका सम्पूर्ण जानकारी प्राप्त हुन्छ । उक्त जानकारीका आधारमा शोधकर्ताले सबल पक्षलाई आत्मसात् गर्दै दुर्बल पक्षहरूलाई सुधारसहित निष्कर्ष दिइन्छ । यसर्थ नेपाली भाषा विषयक पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकका बारेमा यसभन्दा पूर्व के कस्ता अनुसन्धान भएका छन् भनी सङ्क्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।

ज्ञवाली (२०६२) द्वारा कक्षा तिनको 'भेरो नेपाली किताब, नयाँ नेपाली शृङ्खला र सजिलो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधमा पाठ्यपुस्तकका विशेषताका आधारमा अध्ययन गर्नु, सबल र दुर्बल पक्ष पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्यहरू राखेर शोध तयार पारिएको छ । पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरेर समस्या समाधान गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययन कक्षा तिनको नेपाली किताब, नयाँ नेपाली शृङ्खला र सजिलो नेपाली पुस्तकको विशेषतामा मात्र सीमित रहेको पाइन्छ । पाठ्यपुस्तकअनुरूपताका दृष्टिले चयन नगरिएको पाठगत र विधागत समानता नरहेको,

तिनवटै पाठ्यपुस्तकमा सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइसँग सम्बन्धित अभ्यास राखिएको नपाइएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ ।

खनाल (२०६३) द्वारा 'कक्षा चारको मेरो नेपाली किताब र सरल नेपाली शृङ्खलाको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्रमा दुवै पाठ्यपुस्तकको पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा अध्ययन गर्नु, विधाको तुलना गर्नु, उक्त पाठ्यपुस्तकमा देखिएका कमजोरी पत्ता लगाई समाधानका निम्ति सुझावहरू प्रस्तुत गर्नु जस्ता महत्त्वपूर्ण उद्देश्यहरू लिएको देखिन्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा शैक्षिक पक्ष, विधा, प्रस्तुति र भाषिक संरचना तथा पाठ्यपुस्तकका सन्दर्भमा आन्तरिक र बाह्य तत्त्वमा मात्र सीमित रहेको छ साथै पुस्तकालयीय अध्ययन अवलम्बन गरिएको छ । पाठ्यक्रमको अपेक्षित क्षेत्र समेट्न नसकेको, अभ्यास न्यून रहेको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । भाषाका चारवटै सिपको विकास गर्न सहयोग मिले साथै समय सन्दर्भलाई मध्यनजर गरी विभिन्न कालखण्डका विषयवस्तु समेट्नुपर्ने जस्ता महत्त्वपूर्ण सुझावहरू पेस गरिएको पाइन्छ ।

अधिकारी (२०६४) द्वारा 'महेन्द्रमाला (२०५६) र नेपाली (२०६२) का पाठ्यपुस्तकहरूको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्रमा दुवै पाठ्यपुस्तकहरूको पाठ्यक्रमअनुरूपताको अध्ययन गर्नु, पाठ्यपुस्तकका बिचमा के कस्ता समानता र असमानता रहेका छन् सोको उल्लेख गर्नु, भाषिक पक्षको तुलनात्मक विश्लेषण गर्नु आदि जस्ता उद्देश्यहरूलाई समावेश गरिएको पाइन्छ । विशेषतः पुस्तकालयीय अध्ययनको प्रयोग गरी शोधका समस्या समाधान गरिएको पाइन्छ । पाठ्यपुस्तकका सन्दर्भमा आन्तरिक र बाह्य पक्षको तुलनात्मक अध्ययन र विश्लेषणमा मात्र सीमित रहेको पाइन्छ । भाषिक सिप सिकाइका लागि अभ्यास खण्ड कम रहेको, पाठ्यपुस्तकको अपेक्षित क्षेत्रलाई समेट्न नसकेको जस्ता निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । समय सान्दर्भिक विषयवस्तुमा जोड दिनुपर्ने, पाठ्यक्रमअनुरूप पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नुपर्ने, पर्याप्त अभ्यासको व्यवस्था गर्नुपर्ने जस्ता सुझावहरू पेस गरिएको पाइन्छ ।

कोइराला (२०६५) द्वारा 'कक्षा दुईको सजिलो नेपाली माला, नेपाली शृङ्खला र हाम्रो नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । विशेषताका आधारमा अध्ययन गर्नु, सबल र दुर्बल पक्षहरू पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्यहरू राखेर शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त अध्ययन पाठ्यपुस्तकका विशेषताका

आधारमा मात्र सीमित रहेको पाइएको छ, साथै पुस्तकालयीय अध्ययन अवलम्बन गरिएको देखिन्छ। अभ्यासहरू पाठ्यपुस्तकअनुरूपताका दृष्टिले चयन नगरिएको, पाठगत समानता नरहेको, भाषिक सिपका लागि अभ्यास खण्ड न्यून रहेको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ। पाठ्यपुस्तकमा हुनुपर्ने पाठहरू समय सान्दर्भिक पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा विभिन्न वर्ग र समुदायलाई मध्यनजर राखी बनाउनुपर्ने सुझाव पेस गरिएको पाइन्छ।

जोशी (२०६५) द्वारा 'कक्षा तिनको मेरो नेपाली किताब (२०६४) र २०५८ को तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ। उक्त दुवै पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले अध्ययन गर्नु, पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययनका आधारमा निष्कर्ष र सुझाव दिनु जस्ता उद्देश्यहरू राखेर शोध तयार पारिएको छ। विशेषतः पुस्तकालयीय अध्ययन प्रयोग गरी शोधका समस्या समाधान गरिएको पाइन्छ। उक्त अध्ययन दुवै पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गर्नमा सीमित रहेको पाइन्छ। प्रस्तुत शोधमा पाठ्यपुस्तकहरू पाठ्यक्रमअनुरूप विधागत विविधतायुक्त हुन नसकेको, सुनाइ र बोलाइभन्दा पढाइ र लेखाइ सिपको अभ्यास बढी, व्याकरणात्मक नियम घोकाउने उद्देश्य राखिएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ। पाठ्यपुस्तकमा हुनुपर्ने पाठहरू समय सान्दर्भिक हुनुपर्ने, पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा समाजका वर्गलाई ध्यान दिनुपर्ने, पाठ्यक्रमअनुरूप पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नुपर्ने, स्तरीय कागजको प्रयोग गर्नुपर्ने, चित्रको बढी प्रयोग गर्नुपर्ने जस्ता सुझावहरू पेस गरिएको पाइन्छ।

भट्टराई (२०६६) द्वारा 'कक्षा आठको नेपाली किताब (२०६९) र हाम्रो नेपाली (२०६४) को तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ। उक्त दुवै पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले दुवै पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गर्नु र तुलनात्मक अध्ययनका आधारमा निष्कर्ष र सुझाव प्रस्तुत गर्नु जस्ता उद्देश्यहरू राखेर शोध तयार पारिएको छ। उक्त अध्ययन पाठ्यपुस्तकमा हुनुपर्ने गुणका आधारमा सीमित रहेको र सम्बन्धित पाठ्यक्रमले अध्ययनसमेत गरी निष्कर्ष र सुझावहरूको सीमाभित्र बाँधिएको पाइन्छ। अध्ययनका सन्दर्भमा विशेषतः पुस्तकालयीय अध्ययन अवलम्बन गरिएको देखिन्छ, भने पाठ्यपुस्तकअनुरूपताका दृष्टिले चयन नगरिएको, दुवै पाठ्यपुस्तकहरूको पाठ्यवस्तु छनोट र वितरणमा सरलबाट जटिलताको क्रममा नरहेको जस्ता निष्कर्षहरू प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ। स्तरअनुसार वाक्यगठन र क्रम दुवै

पाठ्यपुस्तकमा हुनुपर्ने समय सान्दर्भिक विषयवस्तुमा जोड दिनुपर्ने जस्ता सुझावहरू पेस गरिएको पाइन्छ ।

आचार्य (२०६७) द्वारा 'कक्षा चारको मेरो नेपाली किताब (२०५२) र मेरो नेपाली (२०६३) तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त दुवै पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य पक्षको अध्ययन गर्नु, दुवै पाठ्यपुस्तकको पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले विश्लेषण गर्नु, दुवै पाठ्यपुस्तकका समानता र भिन्नताको अध्ययन गर्नु, दुवै पाठ्यपुस्तकका विषयवस्तु, विधा र नमुना अभ्यासका आधारमा विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्यहरू राखेर शोध तयार पारिएको छ । विशेषतः पुस्तकालयीय अध्ययन प्रयोग गरी शोधका समस्या समाधान गरिएको पाइन्छ । कक्षा चारको मेरो नेपाली किताब र मेरो नेपालीको तुलनात्मक अध्ययनमा सीमित रहेको देखिन्छ । दुवै पाठ्यपुस्तक कक्षा चारको अनिवार्य विषयका लागि तयार पारिएका, दुवै पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुरूप रहेका, कागजको स्तर दुवै पाठ्यपुस्तकमा कमजोर रहेको जस्ता निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । सुनाइ र बोलाइ सिपलाई पाठ्यपुस्तकमा थप्नुपर्ने, पाठ्यपुस्तकमा कक्षाको स्तर र क्षमताअनुसार वाक्यगठन राख्नुपर्ने, चित्रको प्रयोगमा वृद्धि गर्नुपर्ने जस्ता सुझावहरू पेस गरिएको पाइन्छ ।

पराजुली (२०६७) द्वारा 'कक्षा दुईको मेरो नेपाली किताब (२०५८) र (२०६३) को तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्रमा भाषा पाठ्यपुस्तकको सैद्धान्तिक आधार प्रस्तुत गर्नु, 'मेरो नेपाली किताब' (२०५८) र 'मेरो नेपाली' (२०६३) को तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, उक्त दुवै पाठ्यपुस्तकको पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले तुलना गर्नु जस्ता महत्त्वपूर्ण उद्देश्य लिएको देखिन्छ । उक्त अध्ययनका लागि मुख्य रूपमा पुस्तकालय अध्ययनका साथै क्षेत्रीय सामग्री सङ्कलन विधिको पनि आशिक रूपमा उपयोग गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा सार्वजनिक विद्यालयमा शिक्षण गरिने कक्षा दुईको मेरो नेपाली किताब २०५८ र मेरो नेपाली २०६३ को तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषणमा सीमित रहेको देखिन्छ । मेरो नेपालीमा शिक्षण निर्देशन राखिएको छ भने मेरो नेपाली किताबमा राखिएको छैन, मेरो नेपाली किताबभन्दा मेरो नेपालीमा चित्रहरूको प्रयोग स्पष्ट र अर्थवान् देखिन्छन् जस्ता निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । विषयवस्तु संयोजनका दृष्टिले पाठ्यपुस्तकलाई अभि सान्दर्भिक बनाउनका लागि मेरो

नेपाली किताब र मेरो नेपाली दुवैमा घरपरिवार, छरछिमेक, समुदाय, खेलकुद, सरसफाइ, स्वास्थ्य जस्ता विषयको प्रतिनिधित्व गराउनुपर्ने, पाठ्यपुस्तकलाई पाठ्यक्रमअनुरूप बनाउन अझ बढी नयाँ शब्द थप गर्नुपर्ने, अभ्यासहरू सिपपरक बनाउन अझ ध्यान दिनुपर्ने, सरलबाट जटिलतिर जाने शिक्षाशास्त्रीय पद्धतिलाई दुवै पाठ्यपुस्तकमा अङ्गाल्नुपर्ने जस्ता सुझावहरू पेस गरिएको पाइन्छ ।

पोख्रेल (२०६७) द्वारा 'कक्षा सातको हाम्रो नेपाली र सजिलो नेपाली भाषाको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्रमा पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले उल्लिखित पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गर्नु, आन्तरिक र बाह्य विशेषताका आधारमा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गर्नु, उल्लिखित पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु जस्ता उद्देश्यहरू राखेर शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त अध्ययन पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण र तुलनात्मक अध्ययनमा मात्र सीमित रहेको देखिन्छ । पाठ्यसामग्रीको शैक्षिक पक्ष, भाषिक संरचना, विधा र प्रस्तुति भाषिक सिपमा जोड नदिइएको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण र तुलना गर्दा समयसान्दर्भिक पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नुपर्ने, व्याकरणमा पनि अभ्यास खण्ड प्रशस्त राखिनुपर्ने, पाठ्यवस्तुको छनोट वितरणमा सरलबाट जटिलताको क्रममा रहनुपर्ने जस्ता सुझावहरू पेस गरेको पाइन्छ ।

भुजेल (२०६७) 'कक्षा दसको महेन्द्रमाला (२०५५) र नेपाली (२०६४) को तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा तयार पारिएको छ । शोधका क्रममा भाषा पाठ्यपुस्तकको अध्ययनका सैद्धान्तिक आधारहरूमा प्रस्तुत गर्नु, आन्तरिक र बाह्य पक्षको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, सबल र दुर्बल पक्षहरूको पहिचान गर्नु जस्ता महत्त्वपूर्ण उद्देश्यहरू राखेर शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्र कक्षा दसको महेन्द्रमाला (२०५५) र नेपाली (२०६४) को तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण, आन्तरिक पक्षको तुलना र सबल दुर्बल पक्षमा मात्र सीमित रहेको पाइन्छ । पाठगत आधारमा समानता नरहेको, पाठ्यपुस्तक समय सान्दर्भिक नभएको जस्ता निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ । समय सान्दर्भिक पाठ्यपुस्तकको विकास गर्नुपर्ने, समसामयिक हुन नसक्ने विषयवस्तु हटाउने जस्ता महत्त्वपूर्ण सुझावहरू पेस गरेको पाइन्छ ।

उप्रेती (२०६८) द्वारा 'कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताब (२०५३) र मेरो नेपाली (२०६६) को पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त अध्ययनमा दुवै पाठ्यपुस्तकको बाह्य र आन्तरिक पक्षको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गर्नु, तुलनात्मक अध्ययनका आधारमा सुझाव दिनु जस्ता महत्त्वपूर्ण उद्देश्य राखिएको पाइन्छ । पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण तुलनात्मक अध्ययनमा मात्र सीमित रहेको पाइन्छ । उक्त शोधमा पुस्तकालयीय अध्ययनको अवलम्बन गरिएको छ । पाठको सङ्ख्यामा समानता पाइएको तर विधागत समानता नपाइनु, पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा पाठ्यक्रमलाई आधार बनाइनु, पाठ्यपुस्तकमा भाषातत्त्व तथा कार्यमूलक व्याकरणलाई पाठका रूपमा नराखी अभ्यासका रूपमा मात्र समावेश गरिएको, पाठहरूको रखाइक्रम सरलताबाट जटिलतातिर जाने पद्धतिलाई अङ्गाल्न नसक्नु जस्ता निष्कर्षहरू प्रस्तुत गरिएको छ । समयानुकूल विषयवस्तुमा जोड दिनुपर्ने, विषयवस्तु निर्माण गर्दा पाठ्यक्रममा जोड दिनुपर्ने जस्ता सुझावहरू पेस गरिएको पाइन्छ ।

काफ्ले (२०७०) द्वारा 'हाम्रो नेपाली किताब (२०६८) र नेपाली (२०७०) पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्रमा पाठ्यपुस्तकको अध्ययनका सैद्धान्तिक आधारहरू प्रस्तुत गर्नु र बाह्य पक्षको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले अध्ययन गर्नु, विधा वितरण र प्रस्तुतिको उपयुक्तताको तुलना गर्नु जस्ता महत्त्वपूर्ण उद्देश्यहरू राखिएको छ । पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन, विश्लेषण आन्तरिक र बाह्य पक्षको तुलनामा सीमित रहेको पाइन्छ । अध्ययनका सन्दर्भमा विशेषतः पुस्तकालयीय अध्ययन अवलम्बन गरिएको देखिन्छ । पाठगत आधारमा समानता नभएको, पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा पाठ्यक्रमलाई मुख्य आधार बनाइएको, पाठहरूको क्रम सरलबाट जटिल नभएको, भाषिक संरचनामा एकरूपता नभएको जस्ता निष्कर्षहरू प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । देश, काल, परिवेशलाई समेट्नुपर्ने, भाषिक सिपहरूलाई पाठ्यक्रमले समानता दिनुपर्ने, विधागत पाठहरू छनोट गर्नुपर्ने, चित्रहरू उपयुक्त राख्नुपर्ने जस्ता सुझावहरू पेस गरिएको पाइन्छ ।

पौडेल (२०७०) द्वारा 'कक्षा सातको हाम्रो नेपाली र मेरो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । शोधका क्रममा दुवै पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, उक्त पाठ्यपुस्तकको आन्तरिक र बाह्य पक्षका

आधारमा विश्लेषण गर्नु, दुवै पाठ्यपुस्तकका समानता र असमानता केलाउनु जस्ता महत्त्वपूर्ण उद्देश्यहरू राखेर शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्र पाठ्यपुस्तकको विश्लेषणमा सीमित रहेको, समानता असमानतामा सीमित रहेको पाइन्छ । उक्त अध्ययनका आधारमा पाठगत आधारमा समानता छैन, पाठहरूको क्रम सरलबाट जटिलतातिर जाने क्रम अङ्गाल्न नसकेको दुवै पाठ्यपुस्तकले पाठ्यक्रम निर्दिष्ट कार्यमूलक व्याकरणको सबै क्षेत्रलाई समेट्न नसक्नु जस्ता निष्कर्ष पेस गरिएको पाइन्छ । स्तरणअनुसार नै वाक्य गठन र क्रम दुवै पाठ्यपुस्तकमा हुनुपर्ने, समय सान्दर्भिक विषयवस्तुमा जोड दिनुपर्ने आदि जस्ता सुझावहरू पेस गरिएको पाइन्छ ।

सापकोटा (२०७०) द्वारा 'कक्षा चारको हाम्रो नेपाली किताब (२०५३) र मेरो नेपाली (२०६२) पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्रमा बाह्य र आन्तरिक पक्षको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु, पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गर्नु, विधा र नमुना अभ्यासको विवरणसम्बन्धी अध्ययन गर्नु, तुलनात्मक अध्ययनका आधारमा निष्कर्ष र सुझाव दिनु जस्ता महत्त्वपूर्ण उद्देश्यहरू राखेर शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्र तुलनात्मक अध्ययन र निष्कर्ष सुझावमा सीमित रहेको पाइन्छ । पाठको सङ्ख्यात्मक समानता नरहेको, पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा अध्ययन पूर्ण नभएको, भाषातत्त्व र कार्यमूलकतर्फ नसोचिएको, विधागत असमानता रहेको, व्याकरणलाई अभ्यासका रूपमा मात्र राखिएको जस्ता निष्कर्षहरू प्रस्तुत गरिएको छ । विशेषतः पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी शोधका समस्या समाधान गरिएको पाइन्छ । उक्त अध्ययनमा विषयवस्तु समय सापेक्ष बनाउनुपर्ने, भाषा पाठ्यपुस्तकमा चित्रको सङ्ख्या बढाउनुपर्ने, रङ्गीन चित्र राख्दा प्रभावकारी रहने, विद्यार्थीको स्तर, क्षमता, रुचि, आवश्यकता आदि पक्षलाई ध्यानमा राखेर पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नुपर्ने जस्ता सुझावहरू पेस गरिएको पाइन्छ ।

थापा (२०७१) द्वारा 'कक्षा सातको नयाँ (२०७०) र पुरानो (२०६५) नेपाली पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्रमा नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य पक्षको अध्ययन गर्नु, दुवै पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुरूप निर्माणको अध्ययन गर्नु जस्ता महत्त्वपूर्ण उद्देश्यहरू राखेर शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्रमा पाठ्यपुस्तकका

आन्तरिक र बाह्य पक्षको अध्ययनमा मात्र सीमित रहेको पाइन्छ । विशेषतः पुस्तकालयीय अध्ययनको प्रयोग गरी शोधका समस्या समाधान गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधमा नयाँ र पुरानो नेपाली पाठ्यपुस्तकका पाठमा सङ्ख्यात्मक दृष्टिले समानता नरहेको, दुवै पाठ्यपुस्तकका आवरण सजावट कागजको स्तर र टिकाउपनका दृष्टिले कमजोर, मूल्यका दृष्टिले पुरानोमा मूल्य तोकिएको र नयाँमा निःशुल्क गरिएको, दुवै पाठ्यपुस्तकमा पाठको पृष्ठको अन्तमा शब्दका अर्थहरू राखिएका जस्ता निष्कर्षहरू प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त शोधमा विधागत वितरण र पाठको लम्बाइका दृष्टिले एकरूपता ल्याउनुपर्ने, नमुना अभ्यास छुट्टै शीर्षक दिएर व्यवस्थित गर्दा राम्रो हुने, सफा सेतो र बाक्लो कागज प्रयोग गर्दा राम्रो हुने, व्याकरण शिक्षणमा आगमनात्मक विधिको प्रयोग गर्दा उपयुक्त हुने, पाठ्यपुस्तकमा उखानटुक्काको प्रयोग गर्दा प्रभावकारी रहने जस्ता सुझावहरू पेस गरिएको पाइन्छ ।

यसरी माथि उल्लिखित विभिन्न शोधपत्रको अध्ययन गर्दा विभिन्न कक्षाका पाठ्यपुस्तकहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको पाइन्छ । यी विभिन्न शीर्षकमा शोधकार्य भए पनि कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकका सम्बन्धमा कहीं कतैबाट कसैले पनि शोधकार्य गरिएको भेटिँदैन । त्यसैले उक्त शीर्षकमा शोधकार्य गर्नु उपयुक्त रहेको छ ।

२.१.१ पूर्व अध्ययनको महत्त्व

अनुसन्धानका क्रममा सम्बन्धित विषयमा सम्पन्न गरिएका कार्यहरूको व्यवस्थित रूपमा अध्ययन गरी ती सबै कार्यहरूको क्रमबद्ध समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको अध्ययन हो (बन्धु, २०६५ : २८) । अर्थात् शोधकर्ताले शोधकार्यको आरम्भ गर्दा शोधपत्र तयार गर्दा आफूले शोध गर्न चाहेको विषयमा त्यसअघि के-कति खोज अध्ययन अनुसन्धान तथा प्रकाशन कार्य भएका छन् भन्ने कुराको जानकारी प्राप्त गर्नुपर्ने हुन्छ । जसलाई पूर्वकार्यको समीक्षा भनिन्छ । यसले सम्बन्धित क्षेत्रमा त्यसपूर्व के-कति कार्य भएका छन् र के-कति हुन बाँकी छन् भन्ने विषयको जानकारी प्रदान गर्दछ ।

पूर्वकार्यको अध्ययनबाट पूर्वकार्य गर्ने व्यक्तिले आफूले चयन गरेको शोध शीर्षकसँग सम्बन्धित विषयमा कुन प्रयोजनले, कुन विधि वा पद्धति अपनाएर के-कति कार्य गरेको छ उक्त कार्य आफ्नो शोधकार्यको प्रयोजन र प्रकृतिसँग के-कति मिल्दछ, त्यस विषयमा गर्न

बाँकी कार्यहरू के-के छन् भन्ने कुराको जानकारी प्राप्त हुन्छ । जसले गर्दा एउटै अध्ययन दोहोरिने सम्भावना हुँदैन र अध्ययन पनि उपलब्धिमूलक बन्न सक्छ ।

यसरी समग्रमा भन्दा पूर्वकार्यको अध्ययनले शोधकर्तालाई समस्याको विशिष्टीकरण गर्न, सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि तयार पार्न, अवधारणाहरू स्पष्ट पारी परिभाषीकरण गर्न, प्राक्कल्पना निर्माण गर्न, पुनरावृत्तिको सम्भावनालाई हटाउन, सम्भावित त्रुटिहरूबाट जोगिन, नयाँ एवम् उपयुक्त प्रविधि अपनाइ समस्याको जरो पत्ता लगाउन र शोधको आवश्यकता बोध गराउन सहयोग पुऱ्याउँछ । तसर्थ कुनै पनि विषयमा शोधकार्यको आरम्भ गर्नुपूर्व त्यस विषयका सम्बन्धमा भएका अध्ययन वा शोधको अध्ययन गर्नु अपरिहार्य हुन्छ ।

२.२ सैद्धान्तिक अवधारणा

नेपालको शैक्षिक इतिहासलाई केलाउने हो भने यहाँ पाठ्यपुस्तकको विकास र विस्तार तथा मुद्रण कार्य विकसित राष्ट्रका तुलनामा अत्यन्तै ढिला प्रारम्भ भएको पाइन्छ । प्राचीन कालमा गुरुका आश्रममा गएर विद्यार्थीले केवल श्रवण सिपका माध्यमबाट ज्ञान आर्जन गर्दथे भने गुरुहरूले प्रवचनका माध्यमबाट ज्ञान प्रदान गर्दथे । यस समयमा केही महत्त्वपूर्ण पक्षहरूलाई ताम्रपत्र, भोजपत्र, शिलापत्र आदिमा संरक्षण गरेर राख्ने गर्दथे । समयको परिवर्तनसँगै जब छापाखानाको विकास र विस्तार भयो त्यसपश्चात् कुनै पनि व्यक्तिले वा संस्थाले आफूसँग भएको ज्ञानलाई व्यवस्थित क्रमबद्ध गर्नका लागि छपाइ गर्न थालियो यसरी छपाइ गरिएको व्यवस्थित, क्रमबद्ध र सङ्गठित गरी लेखिएको ठेलीलाई नै पाठ्यपुस्तक नामकरण गरी पठनपाठन गराउने शैक्षिक वातावरणको प्रारम्भ भयो । पाठ्यपुस्तकका माध्यमबाट कुनै पनि बालकले विविध विषयको ज्ञान आर्जन गर्ने र आर्जित ज्ञानलाई अरू समक्ष व्यक्त गर्ने कलाको विकास हुन्छ । सुनाइ र पढाइका माध्यमबाट बोध गरिन्छ भने लेखाइ र बोलाइका माध्यमबाट अभिव्यक्त गरिन्छ ।

पाठ्यपुस्तक लेखनको एक निश्चित व्यवस्था हुन्छ त्यो व्यवस्था भनेको पाठ्यक्रम हो । सम्बन्धित विषयका पाठ्यक्रमका उद्देश्यानुरूप लेखिएको पाठ्यसामग्री पाठ्यपुस्तक हो । अर्को शब्दमा भन्दा पाठ्यक्रम भनेको संविधान हो भने पाठ्यपुस्तक भनेको कानून हो । पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित लक्ष्य पूरा गर्न आवश्यक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनको लागि सहयोग गर्ने प्रमुख साधन नै पाठ्यपुस्तक हो । पाठ्यक्रमले कुन उद्देश्य पूर्ति गर्न

पढ्ने, कति पढ्ने, कसरी पढ्ने, कस्तो अभ्यास गरेर पढ्ने, कुन अनुक्रममा पढ्ने आदि पक्षहरूलाई मनन् गरेर भाषा पाठ्यपुस्तक तयार पारिएको हुन्छ । यसले शिक्षकलाई योजनाबद्ध रूपमा शिक्षण गर्न, विद्यार्थीलाई विभिन्न अभ्यासमा सरिक हुन, कक्षा कार्यकलापमा सक्रिय सहभागी हुन, गृहकार्य गर्न, उद्देश्यअनुसार उपलब्धि प्रभावकारी तवरले प्राप्त गर्ने जस्ता कार्यमा सहयोग पुऱ्याउँछ । यो शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकका लागि एक महत्त्वपूर्ण आधार सामग्री हो । यसको सङ्गठन गर्दा विद्यार्थीको रुचि, स्तर, क्षमता, आवश्यकता, स्थानीय वातावरण, पाठ्यक्रमको उद्देश्य आदि जस्ता महत्त्वपूर्ण पक्षहरूलाई आत्मसात् गर्नु आवश्यक रहन्छ । पाठ्यपुस्तकलाई अझ बढी स्पष्ट पार्ने क्रममा विभिन्न विद्वान शिक्षाविद्हरूले फरक-फरक विचारहरू व्यक्त गरेका छन् । जसमध्ये केही विद्वानहरूले दिएका विचार निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

इन्साइक्लोपेडिया अमेरिकाना (२६ मे १९७३/५६३) 'पाठ्यपुस्तक भनेको त्यो पुस्तक हो, जसमा सिकाइका उद्देश्य पूरा गर्नका लागि प्रायः सरलीकृत र सङ्गठित ढङ्गले विभिन्न ज्ञान क्षेत्रको प्रस्तुति दिइएको हुन्छ । पाठ्यपुस्तक एक महत्त्वपूर्ण शिक्षण सामग्री हो किनभने यसमा के पढाउने भन्ने कुराको निश्चितता मात्र नभई कसरी पढाउने भन्ने कुराको पनि सुझाव दिएको हुन्छ । हुनतः टेलिभिजन र अन्य नवीन सञ्चार माध्यमहरूले छापिएका सञ्चार माध्यमलाई प्रतिस्पर्धामा पछाडि पारेका छन् तापनि विद्यालय तथा महाविद्यालयका लागि पाठ्यपुस्तकलाई नै महत्त्वपूर्ण शिक्षण स्रोत मानिन्छ ।'

गुड (१९५९/५६७-६८) 'पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेअनुसार कुनै खास तह कक्षा र विषयको निर्धारित पाठ्यांशका निम्ति व्यवस्थित ढङ्गले तयार पारिएको र सिकाइ शिक्षणमा प्रयोग गरिने महत्त्वपूर्ण पाठ्यसामग्री नै पाठ्यपुस्तक हो ।'

कोटमोबिया (१९६०/६) 'पाठ्यपुस्तकले शिक्षकलाई निर्देशन, विद्यार्थीहरूलाई विषयवस्तुको जानकारी, पढेका कुराको मूल्याङ्कन, विषयवस्तुको क्रमिकता र सामान्यीकरण गर्नमा स्थायी अभिलेखका रूपमा सहयोग पुऱ्याउँछ । यो विद्यार्थीहरूको भाषावैज्ञानिक अनुभव क्षेत्रलाई व्यापक बनाउने साधन र अभ्यासभूमिका रूपमा रहन्छ । यसले विद्यार्थीहरूलाई पछिसम्म मुद्रित सामग्रीप्रति पढ्ने अभिरुचि जगाएर पाठक बनाइराख्न मद्दत पनि गर्दछ ।'

बेकन र ह्यारिस (१९६०/१५१७) 'विशेषज्ञहरूद्वारा सम्बन्धित क्षेत्रमा उपयोग हुने शिक्षण प्रक्रियाहरू अङ्गाली सर्तकतापूर्वक तयार पारिएको कक्षाकोठामा प्रयोग गर्न सकिने सामग्री नै पाठ्यपुस्तक हो ।'

आर.ए.शर्मा (१९९९/५०७) 'पाठ्यपुस्तकमा मानिसका अनुभवहरू, विचारहरू, अनुभूति तथा सोचाइहरू, संरक्षित हुन्छन् । तिनले ज्ञान संरक्षण गर्नुका साथै नयाँ पुस्तालाई सुविधासमेत पुऱ्याउँछन् ।'

केदारप्रसाद शर्मा र माधवप्रसाद पौडेल (२०६०/३४१) 'पाठ्यपुस्तक भनेको विद्यालय तहको औपचारिक शिक्षण सिकाइ तथा सन्दर्भतः अनौपचारिक शिक्षण सिकाइसमेतको एउटा भरपर्दो, व्यवस्थित एवम् सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण शिक्षण सामग्री हो ।'

ढुङ्गेल र दाहाल (२०६३/९२) 'पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित लक्ष्य पूरा गर्न आवश्यक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनका लागि सहयोग गर्ने प्रमुख साधन हो ।'

नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०५२/८१०) 'विद्यालय एवम् विद्यापीठहरूमा विद्यार्थीहरूलाई औपचारिक तवरले पढाउने पुस्तक नै पाठ्यपुस्तक हो ।'

कोते म्वौला (१९७३/६) 'पाठ्यपुस्तक शिक्षकका लागि पथ प्रदर्शक, विद्यार्थीका लागि स्मरण स्रोत, एउटा स्थायी अभिलेख वा सिक्दै गरेको कुराको माप, एउटा सामान्यीकृत सम्बन्ध सूत्र, भाषा सिकाइको एकीकृत तत्त्व, विद्यार्थीहरूको भाषा वैज्ञानिक अनुभव क्षेत्रलाई व्यापक बनाउने साधन र अन्ततः अध्ययनका लागि अभ्यास भूमि हो । यो विद्यार्थीहरूको भावी जीवनमा देश देशभरका हावापानीमा अभ्यस्त बनाउने सशक्त मुद्रित सामग्री पनि हो ।'

शान्तिप्रसाद ढकाल (२०६२/१०६) 'पाठ्यक्रमले गरेको अपेक्षा परिपूर्ति गर्ने ध्येय राखेर खास तह, कक्षा र विषयका निमित्त प्रस्तावित र अनुमोदित पुस्तकलाई पाठ्यपुस्तक भन्न सकिन्छ ।'

यसरी पाठ्यपुस्तक भनेको विद्यार्थीका लागि पाठ्यक्रमानुरूप तयार गरिएको महत्त्वपूर्ण तथा आधारभूत पाठ्यसामग्री हो । यो विद्यालय र महाविद्यालयमा पठनपाठन गर्न प्रयुक्त हुन्छ । यसको सहयोगले शिक्षकले योजनाबद्ध शिक्षण गर्न सक्छन् । यसका आधारमा विद्यार्थीहरू क्रमबद्ध रूपमा अभ्यास, कक्षा कार्यकलाप, गृहकार्य, स्वाध्ययन र

उद्देश्यअनुरूपका उपलब्धिहरू हासिल गर्न पाउँछन् । यसकै सहयोगले परीक्षण र मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ, उपयुक्त शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सकिन्छ, शिक्षण प्रशिक्षण गतिविधिलाई गतिशील, नियमित र व्यवस्थित गर्न सकिन्छ साथै विद्यार्थीहरूको सिकाइ प्रवृत्तिअनुरूप मनोवैज्ञानिक र जीवन्त शिक्षण गर्न सकिन्छ । अतः पाठ्यपुस्तक भनेको पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित लक्ष्य पूरा गर्न विषय विशेषज्ञद्वारा औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षणका लागि तयार पारिएको क्रमबद्ध, व्यवस्थित र सङ्गठित सामग्री हो भन्न सकिन्छ ।

पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्य पूर्तिका लागि सामग्री सङ्कलन गरी विषय विशेषज्ञद्वारा तयार पारिएको मुद्रित, व्यवस्थित, क्रमबद्ध ठेली हो । यसको अध्ययन आन्तरिक र बाह्य गरी दुई आधारमा गर्न सकिन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकको आन्तरिक पक्षलाई शैक्षिक पक्ष पनि भनिन्छ । यसअन्तर्गत विषयवस्तु, शब्दभण्डार, भाषा संरचना, अभ्यास, चित्र, छनोट, स्तरण र अन्य पर्दछन् (पौडेल २०७३ : १३४) । बाह्य आधारलाई भौतिक वा परिधीय आधार पनि भनिन्छ । यसअन्तर्गत बनोट, अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ, छपाइ र बँधाइ, कागजको स्तर, मूल्य, सुलभता र अन्य पर्दछन् (पौडेल २०७३ : १२९) । पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य पक्षका बिचमा उपयुक्त तालमेल भएमा मात्रै पाठ्यपुस्तक प्रभावकारी, उपयोगी र सान्दर्भिक रहने भएकाले यी दुई पक्षका बिचको सम्बन्ध अन्योन्याश्रित हुनुपर्दछ । विशेषतः प्रारम्भिक तहका पाठ्यपुस्तकका बाह्य पक्षमा ध्यान दिनु बढी आवश्यक रहन्छ भने उच्च तहका पाठ्यपुस्तकमा भने आन्तरिक पक्षमा विशेष ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ । भाषाशिक्षणका सहायक सामग्री विभिन्न भए पनि हाम्रो जस्तो भौगोलिक विकटता, राजनीतिक अस्थिरता, यातायातको कठिनाइ, प्राविधिक जनशक्तिको अभाव, ज्ञानको कमी, तालिम प्राप्त शिक्षकको अभाव आदि विविध कारणले गर्दा भाषा पाठ्यपुस्तकलाई एक मात्र सहायक सामग्रीका रूपमा लिइएको प्रचलन बढी मात्रामा देखिन्छ ।

२.१.१ भाषा पाठ्यक्रम र भाषा पाठ्यपुस्तकको सम्बन्ध

पाठ्यक्रम कुनै निश्चित तहको सम्बन्धित शैक्षिक कार्यकलापको योजना हो । शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्य, तहगत उद्देश्य, विषयवस्तुको छनोट, शिक्षण व्यवस्थापन, विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम जस्ता पक्षहरू निर्देशित गरिएको हुन्छ । पाठ्यक्रम शिक्षाको लक्ष्य प्राप्तिका लागि बनाइएको शैक्षिक कार्यक्रम हो (रा.शि.प.यो. २०२८) । शिक्षण सिकाइ

कार्यकलापलाई व्यवस्थित प्रक्रियाबाट सञ्चालन गर्न निर्दिष्ट लक्ष्य प्राप्त गर्न तथा शिक्षण प्रक्रियालाई सही गोरेटोमा डोच्याउने कार्य पाठ्यक्रमले गर्दछ । यो शिक्षण प्रक्रियाको अभिन्न अङ्ग हो । पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूर्ति गर्न क्रमबद्ध रूपमा प्रस्तुत हुने सामग्री नै पाठ्यपुस्तक हो । पाठ्यक्रमले शिक्षण प्रक्रियालाई व्यवस्थित बनाउँदै शैक्षणिक योजना निर्माण गर्दछ । 'पाठ्यक्रम भनेको शैक्षिक लक्ष्यसम्म पुग्न सहयोग पुर्याउने एउटा गोरेटो हो र यो गोरेटो सुस्पष्ट एवम् व्यवस्थित कार्यक्रमका रूपमा रहेको हुन्छ । विद्यार्थीहरूमा शिक्षाको अपेक्षित उद्देश्य हासिल गराउनका लागि समग्र सिकाइ अनुभवहरूको सङ्गालोका रूपमा यसलाई हेर्न सकिन्छ ।' (शर्मा र पौडेल २०६६) । विषयको प्रकृतिअनुसार पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको प्रकृति पनि फरक-फरक हुन्छ । यस कारण भाषा पाठ्यक्रम र भाषा पाठ्यपुस्तकको प्रकृति अन्य पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकभन्दा भिन्न हुन्छ ।

पाठ्यक्रमको निर्देशनमा मात्र पाठ्यपुस्तक तयार पारिन्छ । यसले निर्धारण गरेका तहगत एवम् विषयगत उद्देश्यहरू परिपूर्ति गर्ने आधारबाट पाठ्यपुस्तकको निर्माण गरिन्छ । निर्धारित सिकाइ उपलब्धि प्राप्तिका लागि विद्यार्थीलाई विभिन्न अनुभव हासिल गराउन निश्चित दिशा दिने कार्यक्रम नै पाठ्यक्रम हो । 'भाषा पाठ्यक्रमले तय गरेका उद्देश्य तथा निर्देशन गरेका भाषिक विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रमको दायराभित्र रही शिक्षण सिकाइका निमित्त उपयुक्त हुने गरी भाषिक सामग्रीको विस्तृत सङ्कलन र सङ्गठन पाठ्यपुस्तकमा राखिएको हुन्छ' (शर्मा र पौडेल २०६० : ३५४) । पाठ्यक्रमको निर्देशनमा रहेर पाठ्यपुस्तक तयार पारिन्छ । पाठ्यक्रमबाट शिक्षकले विद्यार्थीलाई कुन कक्षामा के सिकाउने, कति सिकाउने, कसरी सिकाउने, मूल्याङ्कन कसरी गर्ने आदि कुराको ज्ञान प्राप्त गर्दछ भने पाठ्यक्रमले तोकेको विषयको विस्तृत सङ्कलन तथा क्रमबद्ध प्रस्तुति पाठ्यपुस्तकमा गरिएको हुन्छ । शिक्षाका राष्ट्रिय उद्देश्य, तहगत उद्देश्य, विषयवस्तुको छनोट, शिक्षण व्यवस्थापन, विषयवस्तुको क्रम, अङ्क विभाजन, समय विभाजन, घण्टी विभाजन आदि कुराहरू पाठ्यक्रमबाट निर्देशित हुन्छन् । यी निर्देशित विभिन्न घटकहरूका आधारमा पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिन्छ । पाठ्यक्रमको सैद्धान्तिक वा सूत्रात्मक पक्षहरूलाई पाठ्यपुस्तकमा व्यावहारिक वा व्याख्यात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ । मूल्याङ्कन गर्दा, शैक्षिक प्रक्रिया, शैक्षिक कार्यक्रम, सिकाइको स्तर, विद्यार्थीको उपलब्धि जस्ता पक्षको जानकारी पाठ्यपुस्तककै आधारमा गरिन्छ । पाठ्यक्रमले किन, के, कसरी, कति पढाउने भन्ने कुराको

निर्देशन दिन्छ, भने पाठ्यपुस्तकले पाठ्यक्रमका तिनै निर्देशनलाई व्यावहारिक प्रस्तुति दिन्छ (पौडेल, २०७२ : १२६) । पाठ्यक्रम सूत्रात्मक हुन्छ भने पाठ्यपुस्तक व्याख्यात्मक हुन्छ । पाठ्यक्रम शिक्षण सिकाइको मूल योजना हो । पाठ्यपुस्तक मूल योजनालाई सहयोग गर्ने साधन हो । पाठ्यक्रम एउटा मात्र हुन्छ तर पाठ्यपुस्तक आवश्यकताअनुसार एकभन्दा बढी पनि हुनसक्छन् । पाठ्यक्रममा स्रोत सामग्रीको उल्लेख गरिएको हुन्छ भने पाठ्यपुस्तकमा स्रोत सामग्री प्रस्तुत वा व्याख्या गरिएको पाइन्छ । पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्यअनुरूप सिप, विषयवस्तु, विधा, शिक्षण विधि, क्षेत्र, क्रम आदिको सङ्गठन गरी पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिने भएकाले पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकका बिच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको हुन्छ ।

२.२.२ भाषा पाठ्यपुस्तक अध्ययन विश्लेषणका आधार

पाठ्यक्रमले तयार गरेका उद्देश्यहरूका आधारमा निर्माण गरिएका पाठ्यपुस्तकहरू शिक्षण सामग्रीका प्रमुख नमुना मानिन्छन् । पाठ्यपुस्तक अध्ययन विश्लेषणका आधारलाई आन्तरिक र बाह्य गरी दुई प्रकारमा विभाजन गर्न सकिन्छ । आन्तरिक आधारअन्तर्गत विषयवस्तु, शब्दभण्डार, भाषा संरचना, अभ्यास, चित्र, छनोट, स्तरण र अन्य पर्दछन् भने बाह्य आधारअन्तर्गत बनोट, अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ, छपाइ र बँधाइ, कागजको स्तर, मूल्य, सुलभता र अन्य पर्दछन् । औपचारिक शिक्षा र शिक्षणका लागि अपरिहार्य सामग्री मानिने पाठ्यपुस्तकहरू पाठ्यक्रमअनुरूप, समय सापेक्ष, विद्यार्थीको रुचि, स्तर र क्षमताअनुसार विषयवस्तु बोधगम्य छ वा छैन भनेर अध्ययन विश्लेषण गर्नुपर्दछ । कुनै पनि तहको पाठ्यपुस्तक उक्त तहका विद्यार्थीको रुचि, क्षमता, आवश्यकता, इच्छा, स्तर, उमेर, चिन्तन आदि पक्षलाई ध्यान दिएर निर्माण गर्नुपर्दछ । पाठ्यपुस्तक निर्माणका यी विभिन्न आधारहरूमा पाठ्यपुस्तक निर्माण भएका छन् कि छैनन् भनेर अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्य आवश्यक ठानिन्छ । यीनै विभिन्न आधारमा रहेर कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

२.२.२.१ आन्तरिक वा शैक्षिक आधार

भाषा पाठ्यपुस्तकको मुख्य वा गुदी पक्ष भनेकै त्यसमा संयोजन भएको भाषिक पक्ष हो । यसको अध्ययनको आन्तरिक आधारमा विषयवस्तु, शब्दभण्डार, भाषा संरचना, अभ्यास, चित्र, छनोट, स्तरण र अन्य पर्दछन् (पौडेल, २०७२ : १३४) आन्तरिक पक्षले भाषा पाठ्यपुस्तकको केन्द्रीय भूमिका निर्वाह गर्ने भाषिक पक्षलाई समेटेको हुन्छ । पाठ्यपुस्तकको

आकर्षक र शिक्षणीयता यसमै निर्भर हुन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तक भाषिक अभ्यासका लागि उपयोग गरिने हुनाले भाषिक अपेक्षा हासिल गर्न उपयोग हुने आन्तरिक पक्ष नै महत्त्वपूर्ण भएकाले सजाउने र हेर्ने किसिमले आन्तरिक आधारको निर्माण नगरी पढ्ने, अभ्यास गर्ने, चिन्तन गर्ने, मनन् गर्ने दृष्टिले निर्माण गर्नु उपयुक्त हुन्छ । पाठ्यपुस्तक भित्रको यही विशेषता नै आन्तरिक वा शैक्षिक पक्ष हो ।

विषयवस्तु

भाषा पाठ्यपुस्तक अध्ययन विश्लेषण गर्ने आन्तरिक आधारअन्तर्गत पहिलो आधार विषयवस्तुलाई मानिन्छ । खासमा विद्यार्थीहरूले पढेर सिक्नुपर्ने अथवा कार्यकलापहरूमा सहभागी भई सिक्नुपर्ने कुरा अथवा कार्यकलापहरूमा सहभागी भई हासिल गर्नु पर्ने बोध र अभिव्यक्तिगत सिप स्रोत नै विषयवस्तु हो । भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिने विषयवस्तु भाषा पाठ्यक्रमले निर्देश गरे बमोजिम विभिन्न प्रकृतिको हुनका साथै विभिन्न स्रोतबाट लिइएको हुनुपर्दछ । विषयवस्तुको छनोट गर्दा विषयवस्तुको विविधता, विद्यार्थीको रुचि, स्तर, पूर्व अनुभव, भाषिक पृष्ठभूमि आदिमा आधारित भएर छनोट गरिनुपर्दछ । विषयवस्तु छनोट गर्दा देशभक्तिको भावना जागृत गराउने, रुचिपूर्ण र श्रमप्रति आस्था जगाउने खालको हुनुपर्दछ साथै सांस्कृतिक भौगोलिक, सामाजिक र लैङ्गिक समानताका दृष्टिले सन्तुलित हुनु आवश्यक मानिन्छ । विषयवस्तु सामाजिक, सांस्कृतिक क्षेत्रलाई समेट्न सक्ने सिपमूलक, प्रयोगात्मक, व्यावहारिक र रुचिपूर्ण हुनुपर्दछ । पाठहरू आकर्षक र रङ्गीन राखेर हुँदैन त्यसमा प्रयोग गरिने भाषा पनि सरल, सहज र बोधगम्य हुनुपर्दछ ।

शब्दभण्डार र भाषिक संरचना

भाषा पाठ्यपुस्तक विश्लेषणको आन्तरिक आधारअन्तर्गतको अर्को महत्त्वपूर्ण आधार शब्दभण्डार हो । शब्दभण्डारकै आपसी संयोजन र सङ्गतिबाट भाषा तयार हुन्छ र त्यसको उचित एवम् सान्दर्भिक प्रयोगबाट भाषाका बोध र अभिव्यक्तिगत विषयवस्तुहरू तयार हुन्छन् । यसर्थ भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दभण्डार विद्यार्थीको भाषिक पृष्ठभूमि, स्तर र आवश्यकताअनुरूप हुनुपर्दछ (पौडेल, २०७३ : १३६) । तल्लो तहको भाषिक संरचना माथिल्लो तहको भन्दा सरल, सहज र बोधगम्य बनाउनुपर्दछ । विद्यालय तहका लागि लेखिएको प्राथमिक तहका पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको मात्रा निश्चित गरिएको हुन्छ ।

नेपाली भाषामा रहेका, नेपाली भाषामा अन्य भाषाबाट आएका र नेपाली भाषाका प्रयोक्ताले प्रयोग गर्ने गरेका शब्दहरूको समष्टिगत भण्डारलाई नै नेपाली भाषाको शब्दभण्डार भनिन्छ । सुरुसुरुमा आधारभूत शब्द र क्रमशः नजानिदो ढङ्गले सरलदेखि जटिलताको क्रममा अन्य प्राविधिक, अनुकरणात्मक, श्रुतिसमभिन्नार्थक, सङ्क्षिप्त आदि शब्द आवश्यकता बमोजिम प्रवेश गराउँदै जानुपर्दछ । शब्दका विभिन्न अर्थ सम्बन्धहरू र विषयक्षेत्रगत विविधतालाई ख्याल राखी शब्दको अर्थ र सन्दर्भपूर्ण प्रयोगमा जोड दिनुपर्दछ । भाषिक बोध र अभिव्यक्ति क्षमता विकासका लागि शब्दभण्डार क्षमताको समुचित समायोजन गराउन सकेमा पाठ्यपुस्तक स्तरीय मानिन्छ । कुनै पनि पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डार ८० प्रतिशत पठित शब्द तथा २० प्रतिशत अपठित शब्द राख्नुपर्ने व्यवस्थालाई ख्याल गरेको पाइँदैन । तर विद्यार्थीको क्षमता र प्रयोग कौशल असान्दर्भिक बनाएर थुपार्न वा लाद्न खोज्नु उचित मानिँदैन त्यस कारणले गर्दा पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डार राख्दा ८० र २० प्रतिशतलाई ख्याल राख्नु आवश्यक देखिन्छ ।

नमुना अभ्यास

भाषा पाठ्यपुस्तकको अर्को महत्त्वपूर्ण आन्तरिक विशेषता यसभित्रको अभ्यास हो । यसको पाठ्यपुस्तकमा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण स्थान र व्यवस्था हुन्छ । साँच्चै भन्ने हो भने भाषा पाठ्यपुस्तकमा मूलपाठभन्दा अभ्यासात्मक कार्यकलापहरूको आकार ठूलो र बढी हुन्छ । यस्तो हुनु स्वाभाविक पनि हो किनकि भाषा सिक्नु सिकाउनु भनेको यसका ग्रहण र अभिव्यक्ति सिप सिक्नु सिकाउनु हो र त्यस्तो सिप अभ्यासबाट नै प्राप्त र परिमार्जन हुन सक्छ । विना अभ्यास भाषाका सिपहरू प्राप्त हुँदैनन् । प्रत्येक नमुना अभ्यासबाट भाषिक सिपको अभ्यास होस् भन्ने अपेक्षा गरिने हुनाले यो भाषिक सिप विकासमा सहयोगी तथा पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्यहरू परिपूर्ति गर्ने खालको हुनुपर्दछ । कविताका पद्याडि लयबोध, भावबोध हुने खालको चिठी, निबन्ध लेखन सिप विकास हुने वा व्यावहारिक रचना लेख्ने जस्ता भाषिक कुशलता प्राप्त गर्न सघाउने किसिमका अभ्यासको व्यवस्था हुनुपर्दछ । स्तर र आवश्यकताका आधारमा सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ सबै सिपहरूको सन्तुलित रूपमा पाठ्यपुस्तकका पाठहरूमा अभ्यास राख्नु आवश्यक देखिन्छ । कुनैमा धेरै र कुनैमा थोरै राख्नुहुँदैन । हरेक पाठमा दिइएका नमुना अभ्यासले विद्यार्थीलाई भाषिक क्रियाकलाप गर्न र शिक्षकलाई सही शिक्षणमा मार्गदर्शनमा सहयोगी भूमिका खेल्न सक्ने हुनुपर्दछ ।

समग्रतः उपयुक्त र स्तरयुक्त भाषा पाठ्यपुस्तक त्यसैलाई मान्न सकिन्छ, जसमा यावत् भाषिक अभ्यास र उपयुक्त विशेषताले भरिपूर्ण कायम गरिएको हुन्छ । विद्यार्थीको तह र स्तरलाई हेरेर अभ्यासलाई मौखिक, लिखित, प्रयोगात्मक र सिर्जनात्मक तुल्याएर सरलदेखि जटिलका क्रममा पहिचानात्मक, प्रयोगात्मक र उत्पादनात्मक अभ्यासका बिचमा सन्तुलन मिलाउन सक्नुपर्दछ ।

विधागत प्रस्तुति

विधागत प्रस्तुति भन्नाले कुनै पनि पाठ्यपुस्तकमा राखिएका पाठहरूको छनोट स्तरण वा सुव्यवस्थित सङ्गठनलाई बुझ्न सकिन्छ । स्तरणका लागि छनोट आवश्यक शर्त हो । सो शब्दले छनोट भएका विषयवस्तुलाई पाठ्यपुस्तकमा के-कसरी प्रस्तुत गर्ने जस्ता खाइ प्रकृतिलाई समेत बुझाउन सक्दछ (भण्डारी २०६८ : २१६) । भाषा पाठ्यपुस्तकमा विधागत विविधता हुनुपर्दछ । विद्यार्थीको रुचि, उमेर, स्तर, आवश्यकता र क्षमतालाई ख्याल गरेर सरलबाट जटिलताको क्रममा हुनुपर्दछ । भाषा पाठ्यपुस्तकका विषयवस्तु भाषा पाठ्यक्रमका उद्देश्यअनुरूप पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको समयावधि, तह वा कक्षा पाठ्यक्रमको प्रकृति आदिका आधारमा निर्धारित हुन्छन् । सामान्यबाट विशिष्ट, पूर्णबाट अंश, र ज्ञातबाट अज्ञात अनुक्रममा राखिनुपर्दछ । छनोट मात्रले शिक्षण सिकाइको उपयुक्त र व्यवस्थित मार्ग तय नहुने हुनाले छनोट गरिएका पाठ्यपुस्तकलाई स्तरीकृत गरेर शिक्षण योग्य बनाइ प्रस्तुत गर्नुपर्ने हुन्छ (पौडेल २०६९: २२७) । भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग हुने विभिन्न पाठहरू भाषिक सिप आर्जन गर्ने र दैनिक व्यवहार सञ्चालनमा सहयोग पुऱ्याउने खालका हुनुपर्दछ ।

चित्र

अन्य विषयका पाठ्यपुस्तकहरूमा भैं भाषा पाठ्यपुस्तकमा पनि चित्रहरूको महत्त्वपूर्ण आन्तरिक भूमिका रहेको हुन्छ । कुनै पनि नवीन विषयवस्तु वा दृश्यावलीहरूसम्बन्धी धारणा बसाल्न, सूक्ष्म दृष्टिकोण वृद्धि गर्न, वर्णनात्मक क्षमता विकास गर्न र अनुकरणात्मक सिप र कलाको समेत प्रवर्द्धन गर्न भाषा पाठ्यपुस्तकमा चित्रले प्रभावकारी भूमिका खेलेको हुन्छ (पौडेल, २०७३ : १३९) । शब्दद्वारा व्यक्त गर्न गाह्रो हुने विषयलाई स्पष्ट्याउने सर्वोत्तम साधन पनि चित्र नै हो । एउटा चिनीया उखान छ : हजार

शब्दले दिन नसकेको धारणा एउटा चित्रले दिन सक्छ भने जस्तै भाषा पाठ्यपुस्तकमा चित्रहरू समावेश गरिनुपर्दछ । प्रारम्भिक कक्षाका विद्यार्थीहरूमा गहन र भावात्मक कुराहरू बुझ्ने सामर्थ्य हुँदैन । त्यसकारण प्रारम्भिक तहका भाषा पाठ्यपुस्तकमा अक्षर र शब्दको धारणा बसाल्न पनि चित्रहरूको अत्यधिक उपयोग गरिनुपर्दछ । प्रारम्भिक तहमा उपयोग गरिने चित्रहरू रङ्गीन, स्पष्ट, ठूला, आकर्षक वस्तुगत, तथा प्रसङ्ग आएको ठाउँमा राखिनु राम्रो मानिन्छ । अतः भाषाशिक्षण सिकाइमा विद्यार्थीहरूको मनलाई आकर्षित गर्न, रोचकता र घतलागदोपन सिर्जना गर्न, पाठ्यपुस्तकसित खेलिरहन प्रोत्साहित गर्न र अपेक्षित किसिमका भाषिक कार्यकलापहरूमा सरिक हुन प्रेरित गर्न विशेष ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

अन्य

भाषा पाठ्यपुस्तकलाई सरल, सहज, उद्देश्यमूलक, प्रष्ट र प्रभावकारी बनाउन माथि प्रस्तुत गरिएका विशेषताका अतिरिक्त पाठ्यपुस्तकको आन्तरिक पक्षमा पर्ने निर्देशन, भूमिका, सन्दर्भसूची, पारिभाषिक शब्दावली, परिशिष्ट सङ्केतसूची जस्ता कुराहरूको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुन्छ (पौडेल, नेत्रप्रसाद २०६७ : १०२) । सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न अपनाइने शिक्षण विधि, सामग्री निर्माण र मूल्याङ्कनका विधिहरूलाई शिक्षक निर्देशनमा समावेश गरिनुपर्दछ । यस्तै विद्यार्थी सहभागिता बढाउन र सिकाइलाई प्रभावकारी तथा अभ्यासपरक बनाउन विद्यार्थी र अभिभावकलाई तथा तालिम अप्राप्त शिक्षकका लागि पनि यस्ता निर्देशन अत्यन्त आवश्यक हुन्छन् । सन्दर्भसूचीबाट जिज्ञासु विद्यार्थी र पाठकले थप अध्ययन गर्ने मात्र होइन पाठ्यपुस्तकलाई थप स्तरीय बनाउने कार्यसमेत गर्दछ । मूल्याङ्कनका आधारहरू, नमुना प्रश्नहरू, तालिकाहरू आदि परिशिष्टमा राखिने सामग्रीहरू हुन् ।

२.२.२.२ बाह्य आधार

भाषा पाठ्यपुस्तकका विशेषताअन्तर्गत आन्तरिक र बाह्य दुई आधार पर्दछन् । बाह्य आधारलाई परिधीय विशेषता पनि भनिन्छ । यसभित्र पाठ्यपुस्तकका बाह्य स्वरूप अर्थात् बनोट, अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ, छपाइ र बाँधाइ, कागजको स्तर, मूल्य, सुलभता तथा अन्य कतिपय बाह्य प्रबन्धका कुराहरू पर्छन् । बाह्य विशेषता आन्तरिक जस्तो महत्त्वपूर्ण नभए पनि आकर्षक, मजबुती र प्राविधिक दृष्टिले प्रभावकारी भएका आन्तरिक उपयोगिताहरूका विविध पक्षमा प्रभावकारी स्वाद ग्रहण गर्न सहयोग पुग्न सक्छ । भाषा

पाठ्यपुस्तक अन्य पाठ्यपुस्तकभन्दा अलग, आकर्षक, बलियो, सुलभ, सुपथ र छपाइ, बँधाइ आदिका दृष्टिले सकारात्मक होस् भन्ने दृष्टिकोण नै बाह्य विशेषताको अपेक्षा हो ।

बनोट

बनोट भन्नाले आकर्षक आवरण र आकार प्रकारलाई मान्न सकिन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकको आवरण पृष्ठ बाक्लो, बलियो, रङ्गीन, आकर्षक कागजमा हुनु अति आवश्यक छ । आवरण पृष्ठमा पाठ्यपुस्तकको प्रकृति झल्काउने दृश्य वा चित्रावलीसहितको हुनुपर्दछ । असम्बन्धित चित्र र दृश्यावली तथा भद्दा र अनाकर्षक रङ्गको भाषा पाठ्यपुस्तकले विद्यार्थीको मनलाई आकर्षित गर्न सक्दैन । त्यस्तै बाह्य आवरणको कागज पातलो खालको भएमा झट्टै च्यातिने र खुम्चिने स्थिति हुन्छ । यसर्थ गाता जस्तै बलियो र दृढो आवरण कागज उपयुक्त हुन्छ । अझ प्लास्टिक कोटेड गरेर आवरणलाई प्रस्तुत गरेमा मैलिने, फोहोर हुने र भिज्ने कुराबाट पनि बचाउन सकिन्छ (पौडेल, २०७३ : १३०) । आकार प्रकारका दृष्टिले भाषा पाठ्यपुस्तक अन्य सामान्य पुस्तकभन्दा केही ठूलो हुनु राम्रो मानिन्छ तर ठूलो भन्दैमा झोलामा नअटाउने र विद्यार्थीले दुई हातमा फिजाएर पढ्न नसक्ने किसिमको बनाउनु राम्रो हुँदैन । प्राथमिक तहका लागि १२ इन्च चौडाइ र १६ इन्च लम्बाइ, सोभन्दा माथि १० इन्च चौडाइ र १३-१४ इन्च लम्बाइका पाठ्यपुस्तक हुनु राम्रो मानिन्छ । विद्यार्थीको तह, कक्षा र उमेरअनुसार उपयोग गर्न सक्ने मोटाइका पाठ्यपुस्तक हुनुपर्दछ भन्ने कुरामा विचार पुऱ्याउनुपर्दछ ।

अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ

पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने अक्षरहरूको आकार र अन्तराललाई महत्त्वपूर्ण प्राविधिक पक्षका रूपमा हेरिन्छ । पूर्वप्राथमिक र प्राथमिक तहका सुरुका कक्षामा प्रयोग हुने भाषा पाठ्यपुस्तकमा अक्षरका आकार निकै ठूला हुनु आवश्यक छ । अक्षर चिनाउने र लेख्ने अभ्यासका लागि त सम्बन्धित अक्षरका लागि १२० प्वाइन्टसम्मका अक्षर आवश्यक मानिन्छन् । कक्षा १ सम्म सामान्य पठनपाठनका लागि ६० प्वाइन्टसम्मका अक्षराकार उपयुक्त मानिन्छन् । त्यसै गरी कक्षा दुईमा पुग्दा २४ देखि ३६ प्वाइन्टसम्मका र कक्षा ३ का लागि १६ देखि २० प्वाइन्टसम्मका अक्षर उपयुक्त मानिन्छन् । कक्षा ४ र ५ का लागि १४/१६ प्वाइन्टसम्म र त्यसभन्दा माथि १२/१४ प्वाइन्टसम्मका अक्षर उपयुक्त मानिन्छन् ।

(पौडेल, २०७३ : १३०) । कक्षा र स्तर वृद्धिसँगै अक्षरको आकार र अन्तराललाई सानो बनाउन सकिन्छ । आवरण पृष्ठदेखि पाठ शीर्षक, उपशीर्षक, पाठ र अभ्यास आदिमा प्रयोग गरिने अक्षरहरूका आकारमा पनि विविधता हुनुपर्दछ । ठाउँ छोडाइ पनि सुरुका पाठ्यपुस्तकहरूमा पृष्ठको शिर, पुच्छर, बायाँ, दायाँतर्फ केही उपयुक्त ढङ्गले खाली ठाउँ छोडिएको देखिन्छ भने कक्षा ६ भन्दा माथिका पाठ्यपुस्तकहरूमा पहिलेदेखि नै हेलचेक्रयाइको स्थितिले शिर पुच्छर अक्षर काटिएका भेटिनु, दायाँ बायाँतर्फ पनि अत्यन्तै साघुरो ढङ्गले अक्षरै छोपिने गरी असावधानी रहेका, पछिल्लो संस्करणहरूमा खास गरी निम्नमाध्यमिक र माध्यमिक तहका पाठ्यपुस्तकहरूमा अनुच्छेद-अनुच्छेद र शब्द-शब्दका बिचमा हुनुपर्ने किसिमको अन्तराल नहुनुले पाठ्यपुस्तकमा गुणात्मक देखिँदैन । पाठ्यपुस्तक अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ व्यवस्थित, उपयोगी, आकर्षक र आवश्यक किसिमको हुनुपर्दछ ।

छपाइ र बँधाइ

भाषा पाठ्यपुस्तकको बाह्य विशेषताका रूपमा छपाइ र बँधाइको विशेष भूमिका र महत्त्व रहेको हुन्छ । छपाइका निम्ति प्रयोग हुने मसी नउड्ने र नफुल्ने खालको हुनु आवश्यक पर्छ (पौडेल, २०७३ : १३१-३२) । पूर्वप्राथमिक र प्रथमिक तहका पाठ्यपुस्तकहरू आकर्षक र प्रभावकारी बनाउन कालो, रातो, निलो, हरियो, पहेँलो आदि रङ्गको मसी पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ तर धेरै कालो रङ्गको मसी प्रयोग गर्नु बढी उपयुक्त हुन्छ । शीर्षक, उपशीर्षक तथा सङ्केतहरूलाई गाढा चहक दिएर तथा अन्त्यमा सामान्य चहक दिए पुग्छ । नेपाली पाठ्यपुस्तकहरू प्रायः सुरुका कक्षामा भन्दा पछिल्ला कक्षामा प्रयोग गरिने मसीको स्तर खस्कदै गएको हुनाले छपाइको लापरवाही भएको र जतिसुकै सकारात्मक प्रविधि अङ्गालिए तापनि स्तरयुक्त, गुणयुक्त, आकर्षक बन्न सकेको देखिँदैन । पछिल्लो संस्करणहरूमा कहीं अक्षरै नछापिएको, कहीं मसी लट्पटिएको, केही छायाँछाप मात्र परेको चित्र र अस्पष्ट, अधुरो र बढ्ता कालो धब्बाले गर्दा स्तरहीन भेटिन्छन् । भाषा पाठ्यपुस्तकको छपाइ स्पष्ट र सफा हुनु जरुरी छ भने बँधाइ बलियो, प्रविधि र वैज्ञानिक हुनु आवश्यक छ । कागज उप्किने, पाना छुट्टिने खालको कमजोर बँधाइ गर्नुहुँदैन । कागजलाई बलियो धागोले सिएर, बलियो स्टेपलरले क्लिप गरेर, गम अथवा फेबिकोलले बलियो गरी चिप्काएर मजबुत बँधाइ गरेमा पाठ्यपुस्तक प्रभावकारी हुन्छ । यसरी बँधाइ गर्दा सबै पाना राम्रोसँग पल्टाउन मिल्ने, नछोपिने र जुन ठाउँमा पाना पल्टाएर राख्यो त्यसै

ठाउँमा अडिइरहन सक्ने तुल्याउनमा बँधाइ वैज्ञानिक प्रविधिमा आधारित हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

कागजको स्तर

पाठ्यपुस्तकको कागजको स्तर पनि महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । जति मसिनो, चिल्लो, राम्रो, सेतो र बाक्लो खालको कागज भयो त्यति पाठ्यपुस्तकको स्वरूप पनि आकर्षक र प्रभावकारी हुन्छ । राम्रो र बाक्लो कागजमा छपाइको स्तर पनि राम्रो हुन्छ । खस्रो, पातलो र कमसल कागज भएमा त्यो अनाकर्षक, प्रभावकारी, मात्र नभई छिट्टै च्यातिने, भाँचिने, दोब्रिने र काम नलाग्ने अवस्थामा पुग्छ (पौडेल, २०७३ : १३२) । एकातिर लेखिएको अक्षर अर्कातिर छापिनु हुँदैन, बाह्य पृष्ठको कागजको स्तर सबैभन्दा बढी उत्कृष्ट हुनुपर्दछ । भित्री विषयवस्तु छपाउने कागज ६० ग्रामभन्दा माथिको हुनुपर्दछ । सजिलैसँग घाम पानीले असर नगर्ने खालको हुनुपर्दछ । कक्षाको स्तरअनुसार कागज पनि फरक-फरक हुनुपर्दछ । नराम्रो कागजमा छपाइ पनि नराम्रो हुन्छ । पातलो कागज भएमा एकापट्टिका अक्षर अर्कापट्टि छपाइ पारदर्शी भएर पढ्ने नमिल्ने खालको हुन्छ । देख्दा मैलो, पुरानो, फुस्रो जस्तो देखिने कागजले पाठ्यपुस्तकको स्तर घटाउनुका साथै पठनमा पनि अनाकर्षित अरुचिपन बढी रहन्छ । प्राथमिक तहका पाठ्यपुस्तक भन्ने अपेक्षाकृत रूपमा बलियो, आकर्षक, राम्रो र उच्चस्तरीय हुनुपर्दछ किनकि माथिल्लो कक्षाका विद्यार्थीले जस्तो जतन गर्न सक्दैन । छिट्टै च्यातिने र अनाकर्षक कागजले विद्यार्थीको पढ्ने, अभ्यास गर्ने पाठ्यपुस्तकसँग खेलिरहने रहर उत्सुकतामा शिथिलता ल्याउँछ ।

मूल्य

पाठ्यपुस्तकलाई उपयोगी र प्रभावकारी बनाउने अर्को महत्त्वपूर्ण तत्त्व त्यसको मूल्य पनि हो । पाठ्यपुस्तक नाफा कमाउने उद्देश्यले उत्पादन गरिनुहुँदैन । हाम्रो जस्तो गरिब मुलुकमा पाठ्यपुस्तकको मूल्य बढी भयो भने सर्वसाधारण जनताहरूले आफ्ना बालबालिकालाई पढ्नका लागि चाहिने आवश्यक पाठ्यपुस्तकहरू समयमै उपलब्ध गराउन सक्दैनन् जसले गर्दा विद्यार्थीहरूको पठनपाठनमा मनोवैज्ञानिक असर परी पठनप्रति नै वितृष्णा पैदा हुनुका साथै हीन भावनाको समेत विकास हुन सक्छ (पौडेल, २०७३ : १३२) । शिक्षामा सर्वसाधारणको पहुँच पुऱ्याउन र सबैका लागि शिक्षा भन्ने नारालाई सार्थक

बनाउन पनि मूल्य सुपथ हुनुपर्दछ । अतः पाठ्यपुस्तकको मूल्य मुनाफारहित र लगानी खर्च उठाउने उद्देश्यले मात्र न्यूनतम् मात्रामा तय गरिनुपर्दछ । सरकारी, गैरसरकारी अनुदान जुटाएर हाम्रै देशमा सरकारी तथा निजी विद्यालयका पाठ्यपुस्तक निः शुल्क उपलब्ध गराउने व्यवस्था प्रयोगमा ल्याउँदा राम्रो हुन्थ्यो । विभिन्न कारणले यो योजना सम्भव हुँदैन भने पाठ्यपुस्तकको मूल्य मुनाफारहित, साधारण जनताको क्रयशक्ति र राष्ट्रिय दायित्वसमेतलाई विचार गरेर न्यूनतम् मात्रामा तय गरिनुपर्दछ ।

सुलभता

पाठ्यपुस्तकको प्रभावकारिता त्यसको सुलभतामा पनि भर पर्दछ । सुलभताको अर्थ खोजेको बेलामा जहिलैसँग प्राप्त हुन सक्ने अवस्था हो । पाठ्यपुस्तक देशव्यापी रूपमा सुलभ हुनु आवश्यक छ । हाम्रो जस्तो दुर्गम क्षेत्र अधिक भएको देशमा पाठ्यपुस्तकको सुलभता सबै ठाउँमा एकनासको छैन । सुगम सहरी क्षेत्रमा जति सजिलै भनेको बेलामा पाठ्यपुस्तकहरू उपलब्ध हुन सक्छन् त्यति दुर्गम ग्रामीण क्षेत्रमा बिरलै प्राप्त हुने गर्दछन् । शैक्षिक सत्र सुरु भइसकेको धेरै समयपछि मात्र अभू कहिले त सत्र समाप्तको अन्त्यतिर मात्र पाठ्यपुस्तक उपलब्ध हुने स्थिति पनि बेहोर्नु परेको कैयौं घटनाहरू देख्न र सुन्न पाइन्छ (पौडेल, २०७३ : १३३) । सुलभता विनाको पाठ्यपुस्तक जतिसुकै राम्रो भए पनि त्यसको उपादेयता रहँदैन र शैक्षिक एकरूपता र गतिशीलता ल्याई राष्ट्रका शैक्षिक आवश्यकताहरू पनि अपेक्षित रूपमा पूरा हुन सक्दैनन् । सुलभ किसिमले प्राप्त गर्न नसकिने पाठ्यपुस्तकको स्तर पनि खस्कँदै जान सक्छ । यसर्थ शैक्षिक सत्र सुरु हुनु अगावै आवश्यक मात्रामा पाठ्यपुस्तक उत्पादन गरी सम्बन्धित क्षेत्रमा पुऱ्याएर सुलभ गराउने कोसिस गरिनु आवश्यक छ ।

अन्य

पाठ्यपुस्तकका अन्य विविध बाह्य विशेषताहरूसमेत हुन्छन् जसले पाठ्यपुस्तकको प्रभावकारिता निर्वाह गर्न उपयोगी भूमिका खेल्दछन् । पुस्तकको आवरण पृष्ठमा पुस्तकको नाम, लेखकको नाम, प्रकाशकको सूचना तथा पाठ्यपुस्तकले दिने समग्र सूचनाहरूको चित्रावलीलाई पनि परिधीय विशेषताभित्र राख्न सकिन्छ । यसै गरी आवरणदेखि भित्रको पृष्ठमा संस्करण, प्रकाशन वर्ष, आदि सूचना विभिन्न संस्था र व्यक्तिहरूका मन्तव्य पनि

बाहिरी अङ्ग बन्न सक्छन् । यस्ता विशिष्ट अङ्गहरूले विद्यार्थी, शिक्षकलगायत अध्येता र विज्ञहरूलाई समेत फाइदा पुर्याउने हुनाले यसमा पनि पाठ्यपुस्तक निर्माण र सम्बन्धित निकायले ख्याल पुर्याउने पर्दछ । पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न पाठहरू समावेश भएका हुन्छन् जसमा विभिन्न शब्दहरूको प्रयोग भएको हुन्छ । पाठ्यपुस्तकको अन्त्यमा त्यसमा प्रयोग भएका नयाँ शब्दहरू तथा उखानटुक्काहरूको सूची अकारादि क्रममा मिलाऊँर राख्दा उपयुक्त हुन्छ ।

अध्याय तिन

शोधविधि र अध्ययन प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा

अनुसन्धानका लागि बनाइएको विस्तृत योजनालाई नै अनुसन्धान ढाँचा भनिन्छ । अनुसन्धान एक जटिल कार्य भएको कारणले गर्दा यसको व्यवस्थित तरिकाले सम्पादन र सङ्गठन गर्न अध्ययन ढाँचाको आवश्यकता पर्दछ (भट्टराई, २०६८ : १३०) । कुनै पनि शोधको अध्ययन कार्य गर्दा विभिन्न ढाँचाहरू (प्रयोगात्मक, ऐतिहासिक, सर्भे, वर्णनात्मक आदि) मध्ये कुनै ढाँचालाई अध्ययनका लागि प्रस्तावना गरी अध्ययन गर्नु नै अध्ययनको ढाँचाअन्तर्गत पर्दछ । अनुसन्धान ढाँचामा उद्देश्य पूरा गर्ने दृष्टिले योजना बनाइएको हुन्छ । यसमा अनुसन्धानका प्रश्नहरूको उत्तर खोजिएको हुन्छ, र तर्कपूर्ण, व्यवस्थित र निर्दिष्ट योजना बनाइएको हुन्छ ।

३.२ अध्ययन विधि

शोधकार्यलाई विधिवत् रूपमा सम्पन्न गर्नका लागि उपयोग गरिने तरिका पद्धति वा प्रक्रियालाई नै शोधविधि भनिन्छ । शोधविधिलाई अनुसन्धान विधि पनि भनिन्छ । प्रस्तुत शोधकार्य पुस्तकालयीय विधिमा आधारित छ । पुस्तकालयीय अध्ययन विधिमा क्रममा विभिन्न किसिमका पाठ्यक्रमका सन्दर्भपुस्तकहरू, भाषा पाठ्यपुस्तकहरू तथा शोधपत्रको सहयोग लिई अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनमा कक्षा नौको नयाँ र पुरानो पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षक राखी निश्चित विधि र प्रक्रियाका आधारमा अध्ययन गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

३.३ अध्ययनको क्षेत्र

कुन विषयसँग सम्बन्धित भएर अध्ययन वा अनुसन्धान गर्ने हो सो कुराको जानकारी दिने कार्य अध्ययनको क्षेत्रमा गरिन्छ । नेपाली भाषा शिक्षासँग सम्बन्धित अध्ययनको क्षेत्र फराकिलो छ । शोधार्थीले आफ्नो रुचि, क्षमता र भाषिक पृष्ठभूमि अनुकूलको क्षेत्र चयन गरी शोध शीर्षक चयन गर्नुपर्ने हुन्छ । भाषा पाठ्यक्रम, भाषा पाठ्यपुस्तक, भाषिक क्षमता, भाषिक उपलब्धि तथा नेपाली भाषा भाषिका र भाषिक भेद,

शब्दकोश, सङ्कथन अध्ययन, शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, अनुवाद अध्ययन आदि विभिन्न क्षेत्रमा अध्ययन गर्न सकिन्छ। यिनै शीर्षकमध्ये भाषा पाठ्यपुस्तक अध्ययन पनि एक हो त्यसैले यस शोधमा कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ। जुन नयाँ पाठ्यपुस्तक नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरले प्रकाशन गरेको छ। त्यसैगरी उक्त पाठ्यपुस्तकको लेखन कार्य डा. सुधा त्रिपाठी, डा. धनप्रसाद सुवेदी, ध्रुवप्रसाद ढुङ्गाना र द्रोणा दाहालले गरेका छन्।

यस अध्ययनमा कक्षा नौको नयाँ (२०७३) नेपाली पाठ्यपुस्तकभन्दा पुरानो (२०६४) पाठ्यपुस्तक संशोधित पाठ्यक्रमअनुरूप छ, छैन, के-कति समानता र भिन्नता रहेका छन्, उद्देश्यअनुरूप छ वा छैन भनी अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ।

३.४ नमुना छनोट पद्धति

सम्पूर्ण जनसङ्ख्याबाट छानिएका केही एकाइ वा अंशलाई नै नमुना भनिन्छ (बन्धु, २०५२ : ५०)। यो समग्रकै एउटा अंश हो र निश्चित पद्धति अङ्गाली यो छनोट गरिने हुँदा नमुनाका आधारमा निकालिएको निष्कर्ष समग्रका लागि उपयुक्त हुन्छ। अनुसन्धान आफैँमा एक जटिल, बोझिलो, खर्चिलो, बढी समय लाग्ने भएका कारणले गर्दा नमुना छनोटको अध्ययन गर्नुपर्दछ। यो अध्ययन शैक्षिक क्षेत्रमा आधारित पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकसँग सम्बन्धित रहेर अध्ययन गरिएको छ।

अनुसन्धानका लागि लिइएको जनसङ्ख्याबाट छानिएको अंशलाई नमुना भनिन्छ। यसले सम्पूर्ण जनसङ्ख्याको प्रतिनिधित्व गर्न सक्नुपर्दछ। नमुना छनोटबाट समय र श्रमको बचत हुन्छ, अनुसन्धान व्यवस्थित र वस्तुपरक हुन्छ, तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण गर्न सजिलो हुन्छ। प्राप्त निष्कर्षलाई सामान्यीकरण गर्न सकिन्छ, शुद्ध र वैध निष्कर्ष निकाल्न सघाउ पुग्छ, व्यापक र विस्तृत क्षेत्रमा अध्ययन गर्न सकिन्छ, सबै प्रकारका जनसङ्ख्यालाई समावेश गराउन सकिन्छ, त्यसैले अनुसन्धानमा नमुना छनोट महत्त्वपूर्ण कार्य हो (भण्डारी र अन्य, २०७१ : ६२)। शिक्षा क्षेत्रमा प्रचलनमा रहेका सम्पूर्ण पाठ्यपुस्तकको अध्ययन अनुसन्धान गर्न सकिदैन त्यसैले एउटा निश्चित पाठ्यपुस्तकको निश्चित विधिमा आधारित भई अनुसन्धान गर्नुपर्दछ। तुलनात्मक रूपमा उद्देश्यअनुरूप कति समानता र भिन्नता छन्,

पाठ्यक्रमअनुरूप छ वा छैन भन्ने कुरा पत्ता लगाउने कार्य गरिएको छ । यस अनुसन्धान शीर्षकको अध्ययन पनि विभिन्न कोणबाट गर्न सकिन्छ तर समय, श्रम, खर्च, बचाउन नमुना छनोटका आधारमा अध्ययन गर्नु उपयुक्त रहन्छ त्यसैले अनुसन्धानमा नमुना छनोट महत्त्वपूर्ण कार्य हो ।

३.५ तथ्य सङ्कलन पद्धति

अनुसन्धानका क्रममा आवश्यक पर्ने सामग्री जम्मा गर्ने पद्धति नै तथ्य वा तथ्य सङ्कलन विधि हो (बन्धु, २०५२ : २१) । अनुसन्धानको विषय, क्षेत्र, उद्देश्य, सैद्धान्तिक ढाँचा आदि विभिन्न आधारमा सामग्रीको स्वरूप निर्धारण हुन्छ । एउटै विधि वा पद्धतिबाट मात्र तथ्याङ्क प्राप्त गर्ने प्रक्रियामा भरपर्नु उचित हुँदैन । विभिन्न पद्धति अपनाएर सामग्री सङ्कलन गरेर तयार पारिएको अध्ययन विश्वसनीय, वैध, सत्य र अर्थपूर्ण रहन्छ । यो अध्ययन पुस्तकालय विधिमा आधारित रहेको छ । यस विधिमा शोधका लागि तथ्य सङ्कलन गर्दा पाठ्यपुस्तकको प्रयोग गरिएको छ । पुस्तकालयमा रहेका किताब, पत्रपत्रिका, लेख, रचना, आदिको प्रयोग गरिएको छ । यस विधिको माध्यमबाट अध्ययन गर्दा अध्ययनका लागि पृष्ठभूमि थाहा हुने, पूर्वकार्यको जानकारी प्राप्त हुने, समय, श्रम, पैसाको बचत हुनुका साथै पाठ्यपुस्तक खोज्ने ज्ञानको समेत विकास हुने भएका कारणले गर्दा यो विधिको महत्त्व रहेको छ । अनुसन्धान सङ्कलित तथ्याङ्कको व्यवस्थित र वैज्ञानिक अध्ययन विश्लेषण गर्ने विषय भएकाले यसमा तथ्यको महत्त्व रहेको हुन्छ ।

३.५.१ तथ्य सङ्कलनका स्रोतहरू

अनुसन्धानकर्ता आफैँले अनुसन्धानका लागि आवश्यक तथ्य सङ्कलन गर्ने क्षेत्र नै तथ्य सङ्कलनका स्रोतहरू हुन् (भट्टराई, २०६८ : ५७) । अनुसन्धानकर्ताले तथ्य सङ्कलन गर्नुभन्दा अगाडि तथ्य सङ्कलनका स्रोतहरू पत्ता लगाउनुपर्दछ । अनुसन्धानमा तथ्य सङ्कलनका स्रोतहरू दुई प्रकारका छन् :

३.५.१.१ प्राथमिक स्रोत

अनुसन्धानकर्ता आफैँले सम्बन्धित क्षेत्रमा गई पहिलो पटक सङ्कलन गरेको सामग्रीलाई अर्थात् जुन ठाउँबाट अनुसन्धाकर्ताले आफ्नै प्रयासमा विभिन्न साधनहरूको उपयोग गरेर सामग्री प्राप्त गर्दछ त्यस्तो सामग्रीलाई प्राथमिक स्रोत भनिन्छ (भट्टराई,

२०६८ : ५७) । अनुसन्धानकर्ता स्वयम् सम्बन्धित क्षेत्रमा गएर अवलोकन, अन्तर्वार्ता, प्रश्नावली आदिका माध्यमबाट सामग्री सङ्कलन गरिने भएका कारणले गर्दा सङ्कलित सामग्री यथार्थ, विश्वसनीय र भरपर्दो हुनुपर्दछ । प्रस्तुत शोधकार्यका लागि आवश्यक पर्ने प्राथमिक सामग्रीका रूपमा मुख्य गरी पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरद्वारा प्रकाशित कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) पाठ्यपुस्तक र पाठ्यक्रमलाई लिइएको छ ।

३.५.१.२ द्वितीयक स्रोत

पहिले अरू अनुसन्धानकर्ता, व्यक्ति वा संस्थाले सङ्कलन गरेका वा अनुसन्धानको क्रममा अरूले उपयोग गरेका सामग्रीलाई द्वितीय स्रोतबाट प्राप्त सामग्री भनिन्छ (भट्टराई, २०६८ : ५८) । यसलाई सहायक स्रोत पनि भनिन्छ । यस्तो स्रोतमा अनुसन्धानकर्ताको प्रत्यक्ष संलग्नता रहँदैन । प्रस्तुत शोधमा द्वितीयक स्रोतका रूपमा पहिले नै भएका शोधपत्र, प्रकाशित अप्रकाशित पाठ्यपुस्तक तथा विभिन्न पत्र पत्रिकाहरूलाई लिइएको छ । यस्ता सामग्रीहरूमा नीता पराजुलीको कक्षा दुईको मेरो नेपाली किताब (२०५८) र (२०६३) को तुलनात्मक अध्ययन, सुनमाया थापाको कक्षा सातको नयाँ (२०७०) र पुरानो (२०६५) पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन, कमला उप्रेतीको मेरो नेपाली किताब र मेरो नेपाली पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन, गीता खनालको मेरो नेपाली किताब र सरल नेपाली शृङ्खलाको तुलनात्मक अध्ययन आदि रहेका छन् । सन्दर्भ पुस्तकहरूमा प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराईको भाषिक अनुसन्धान विधिको परिचय तथा प्रयोग, प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी र अन्यको भाषिक अनुसन्धान विधि, डा. माधवप्रसाद पौडेलको भाषा पाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति, चूडामणि बन्धुको अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन, शान्तिप्रसाद ढकालको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक, भोजराज ढुङ्गेल र दुर्गाप्रसाद दाहालको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक, केदारप्रसाद शर्मा र माधव पौडेलको नेपाली भाषा साहित्य शिक्षण, नेत्रप्रसाद पौडेल र त्रिथराज खतिवडाको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति, डा. माधवप्रसाद पौडेलको नेपाली भाषा पाठ्यक्रम, भाषा पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति आदि रहेका छन् । यसका साथै सम्प्रेषण, स्मारिका विभिन्न प्रकाशित अप्रकाशित पुस्तकहरू, पत्रपत्रिकाहरू विषय विशेषज्ञहरूको सल्लाह सुझाव प्रयोग गरी यस शोधपत्रलाई तयार पारिएको छ ।

३.६ तथ्य विश्लेषण

यस कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । अध्ययन गर्ने क्रममा पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतका आधारमा सामग्री सङ्कलन गरी पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य विशेषता, समानता र भिन्नता, पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा तथ्य विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनका क्रममा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका विधा तथा तिनको प्रस्तुति नमुना, अभ्यास, चित्र आदिको व्याख्या विश्लेषण गरी शोधपत्रको निष्कर्षसमेत निकालिएको छ ।

अध्याय चार

आन्तरिक र बाह्य पक्षका आधारमा नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) का पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन

४.१ आन्तरिक पक्षका आधारमा नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण

प्राथमिक र निम्नमाध्यमिक तहभन्दा माथिल्लो तहलाई माध्यमिक तह भनिन्छ । यो तह विद्यालय शिक्षाको अन्तिम तह हो । भाषा पाठ्यपुस्तक शिक्षण सामग्रीको एक महत्त्वपूर्ण नमुना हो । त्यसकारणले गर्दा नै यसलाई औपचारिक शिक्षाको अनिवार्य सामग्री मानिन्छ । त्यसैले गर्दा भाषा पाठ्यपुस्तक विद्यार्थीको उमेर, रुचि, क्षमता, आवश्यकता र स्तर अनुकूल हुनुपर्दछ । कुनै पनि भाषा पाठ्यपुस्तकको समय सापेक्ष शैक्षिक मापदण्ड अनुसार निर्माण भएको छ, छैन भनेर समय समयमा यसको अध्ययन विश्लेषण गरिनु आवश्यक ठानिन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकको आन्तरिक आधारमा विषयवस्तु, विधागत प्रस्तुति, शब्दभण्डार, नमुना अभ्यास र चित्र आदि पर्दछन् । यसै आधारमा रहेर कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) पाठ्यपुस्तकको अध्ययन विश्लेषण गरी उक्त शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

४.१.१ विषयवस्तुका आधारमा विश्लेषण

कुनै पनि विषयवस्तुमा रहेको सामग्रीका आधारमा त्यस विषयको विश्लेषण गरिन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तक अध्ययन विश्लेषण गर्ने पहिलो आधार विषयवस्तुलाई मानिन्छ । विषयवस्तु नै यसको केन्द्रीय भाग हो । विद्यार्थीको शिक्षण सिकाइ कार्यकलापमा सहभागी भएर हासिल गर्ने ज्ञान तथा सिपको स्रोत भनेकै विषयवस्तु हो । यसकारण भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिने विषयवस्तु विद्यार्थीको रुचि, स्तर, क्षमता र पाठ्यक्रमले निर्देश गरेअनुसारका क्षेत्रबाट लिइएको हुनुपर्दछ । पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेका विधा बमोजिम सिकारुको भाषिक पृष्ठभूमि, शैक्षणिक अनुभव तथा भाषिक सिपलाई सहयोग पुऱ्याउने किसिमका विषयवस्तुको छनोट गर्नुपर्दछ ।

कक्षा नौको नयाँ (२०७३) नेपाली पाठ्यपुस्तकमा ४ वटा कथा, ३ वटा कविता, २ वटा निबन्ध, २ वटा जीवनी, १ चिठी, १ दैनिकी, १ वक्तृता, १ संवाद, १ निवेदन गरी जम्मा

१६ वटा विधागत पाठहरू राखिएका छन् । यी विधागत पाठहरूमा राखिएका विषयवस्तु सामाजिक, पौराणिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, लोक जीवनसँग सम्बन्धित, वैज्ञानिक, नैतिक मूल्यमान्यतामा सजक गराउने, वास्तविक गाउँले जीवनको बोध गराउने, प्रेम भावना र नैतिक पक्षको विकास गराउने तर्फ उन्मुख र व्यावहारिक पक्षलाई अँगालेको देखिन्छ । कविता सांस्कृतिक, प्राकृतिक, पौराणिक, नव निर्माणवादको चिन्तन, धार्मिक समानता सहिष्णुता, वसन्त ऋतुको चर्चा, जातीय धार्मिक तथा सांस्कृतिक एकता, नव समाजवादको निर्माण जस्ता प्रकृतिका देखिन्छन् । त्यस्तै गरी जीवनी राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय व्यक्तित्व दुई जनाको राखिएको छ । एक जना राष्ट्रिय सङ्गीतकार रामशरण दर्नालको साङ्गीतिक तथा व्यक्तिगत जीवनको चर्चा गरिएको छ भने अर्का अन्तर्राष्ट्रिय व्यक्तित्व आइसान सुकीको राजनीतिक तथा व्यक्तिगत जीवनमा घटेका विभिन्न घटनाहरूलाई चर्चा गरिएको पाइन्छ । निबन्धमा जैविक खेती र व्यक्तिगत चरित्रका बारेमा तथा जैविक खेती गर्न उत्प्रेरणा जगाउने खालका छन् । कथा विधामा सामाजिक, ऐतिहासिक, मनोवैज्ञानिक, सांस्कृतिक सामाजिक कर्तव्य विमुख भएर व्यक्तिगत जीवन जीउने व्यक्ति तथा सङ्घर्षशील व्यक्तिगत जीवन आदि विषयवस्तु समेटेर सबैभन्दा बढी चार पाठ रहेका छन् । चिठी र निवेदन घरायसी र व्यावहारिक लेखन सिपको विकासमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्य राखेको देखिन्छ । दैनिक जीवनमा घटेका घटनालाई लेखन सिपका माध्यमबाट सुरक्षित गर्ने उद्देश्यले दैनिकी लेखन राखेको देखिन्छ । बोल्ने सिपको विकास र आवश्यक तरिकाले कुराकानी गर्नका लागि वक्तृता र संवाद पाठ राखेको देखिन्छ ।

कक्षा नौको पुरानो (२०६४) नेपाली किताबमा ३ वटा कविता, ३ वटा कथा, २ वटा निबन्ध, १ चिठी, ४ जीवनी, १ संवाद, १ वक्तृता, १ निवेदन, १ दैनिकी गरी जम्मा १७ वटा पाठहरू राखिएका छन् । यी पाठहरूमा राखिएका विषयवस्तु पौराणिक, धार्मिक, ऐतिहासिक, प्राकृतिक, राष्ट्रियता झल्काउने, घरायसी, सामाजिक, नीतिवादी, वैज्ञानिक, व्यावहारिक, सूचनामूलक, मानवता झल्काउने, लोकजीवनसँग सम्बन्धित कलात्मक प्राविधिक खालका रहेका छन् । कविताहरू प्राकृतिक, सांस्कृतिक, मानवीय, नैतिकता संस्कार आदिजस्ता विषयलाई समेटिएर राखिएका छन् । कथाहरू सामाजिक, पौराणिक, राजनीतिक, नैतिक मूल्यमान्यताको बोध गराउने, उपदेश दिने, लोकजीवनसँग सम्बन्धित रहेका छन् । त्यसैगरी प्रबन्धहरू प्राविधिक, वैज्ञानिक, सूचनामूलक, मानवतावादी खालका रहेका छन् भने जीवनी

साहित्यकार पारिजात, कर्मयोगी सन्त अथवा हिन्दुदर्शनका चिन्तक स्वामी विवेकानन्द तथा चार्ल्स डार्विन जस्ता वैज्ञानिक विषयवस्तुलाई समेटेर विषयवस्तु राखिएको पाइन्छ । मूलतः राष्ट्रिय र आन्तर्राष्ट्रिय व्यक्तित्वका बारेमा उल्लेख गरिएको छ भने संवादले सबै मानिस एकै हौं अथवा मानवतावादी भावको वर्णन र वादविवादले व्यावहारिक बोलाइ सिपको विकास गर्ने र चिठीले घरायसी र व्यावहारिक लेखन सिपको विकास गराउने खालका विषयवस्तुहरू समावेश गरिएको पाइन्छ । लैङ्गिक समानताको विकास गर्ने खालका विषयवस्तु खासै देखिँदैन । शिशिर वसन्तको कथामा नेपाली समाजमा प्रस्ट देखिने सौतेनी आमाको व्यवहार प्रस्ट देखाइएको छ त्यसैगरी मौरीपालन निबन्धमा व्यावसायिक मौरीपालन गर्नुपर्दछ भन्ने सन्देश दिइएको छ । वसन्त कवितामा वसन्त ऋतुको महिमाको व्याख्या गरिएको छ । मानिस सबै एकै हौं भन्ने संवादमा मानिस मानिसबिच मानवीय नाता हुनुपर्दछ । जातका आधारमा व्यवहार नगरी मानवीय सम्बन्धका आधारमा व्यवहार गर्नुपर्दछ भन्ने सन्देश दिइएको छ ।

यसरी दुवै पाठ्यपुस्तकमा राखिएका विषयवस्तु हेर्दा पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेअनुसार नै राखिएको देखिन्छ । नयाँ पाठ्यपुस्तकमा १६ पाठ र पुरानो पाठ्यपुस्तकमा १७ पाठहरू रहेका छन् । पुरानोमा पृष्ठ सङ्ख्या १७४ र नयाँमा पृष्ठ सङ्ख्या १५८ रहेको देखिन्छ । पुरानोभन्दा नयाँ पाठ्यपुस्तकमा कथा विधाका पाठको सङ्ख्या बढी रहेको छ । दुवै पाठ्यपुस्तकमा रहेका विधागत पाठहरूले भाषिक सिपको विकास गराउने उद्देश्य राखिएको देखिन्छ । कथा, कविता, प्रबन्ध जस्ता विधा गति, यति, लय मिलाई पढी आनन्दपूर्वक सुनेर मौखिक अभिव्यक्ति दिने गरी पढाइ र सुनाइ सिपको विकास गर्दछ । दुवै पाठ्यपुस्तकमा निवेदन र चिठी विधाले लेखन सिप र वादविवाद र संवादले बोलाइ सिपको विकास गर्दछ ।

४.१.२ नमुना अभ्यासको आधारमा विश्लेषण

भाषा पाठ्यपुस्तकका अध्ययन विश्लेषणका आधारहरूमध्ये नमुना अभ्यासलाई पनि प्रमुख आधार मानिन्छ । हरेक पाठको अन्त्यमा नमुना अभ्यास राखिएको हुन्छ । भाषा मानवीय आधारभूत व्यवहार भएका कारणले गर्दा ती नमुना अभ्यासहरू दक्ष व्यवहार निर्माण गर्न सक्ने खालका हुनुपर्दछ । भाषामा अभ्यासका माध्यमबाट दक्षता प्राप्त गर्न सकिने भएका कारणले गर्दा पाठ्यपुस्तकहरूमा प्रशस्त अभ्यासको नितान्त आवश्यकता पर्दछ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा राखिएका विभिन्न विधागत पाठहरूले मात्र भाषिक सिपको

उद्देश्य अपेक्षा गर्न सकिदैन त्यसको ठाउँमा नमुना अभ्यासहरू पनि दिइएमा त्यसैका आधारमा शिक्षकले धेरै अभ्यासहरू गराउने वातावरण सिर्जना गर्न सक्छ । नेपाली पाठ्यपुस्तकमा पनि अभ्यासहरू समावेश गरिएको छ । यी अभ्यासहरू प्रशस्त मात्रामा राखेर सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ जस्ता भाषिक सिपको विकासमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्य राखेको छ । यसरी राखिएका अभ्यासभित्र पनि पाठै पिच्छे भिन्नता पाइन्छ । लय हालेर पढ, प्रश्नहरूको मौखिक उत्तर दिनुहोस्, शब्दको अर्थ भन्नुहोस्, कुनै हरफमा प्रयुक्त विभिन्न वर्णबाट निर्मित शब्द टिप्नुहोस्, जस्तै : कविताको हरफ १-८ मा प्रयुक्त निर्मित शब्द टिप्नुहोस्, शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस्, सङ्क्षिप्त उत्तर दिनुहोस्, सप्रसङ्ग व्याख्या गर्नुहोस्, एक वाक्यमा उत्तर दिनुहोस्, खाली ठाउँमा मिल्ने शब्द पाठबाट खोजेर भर्नुहोस्, उपसर्ग र मूलशब्द छुट्याउनुहोस्, व्याख्या गर्नुहोस्, विवेचनात्मक उत्तर दिनुहोस्, उच्चारण गर्नुहोस्, सस्वर वाचन गर्नुहोस्, वाक्य सच्याएर लेख्नुहोस्, जोडा मिलाउनुहोस्, अभिनय गरेर संवाद पढ्नुहोस्, दिइएका बुँदाहरूका आधारमा छोटो जीवनी तयार पारी शीर्षक राख्नुहोस्, दैनिकी लेख्नुहोस्, तल दिइएका वाक्यहरूमध्ये नमिल्नेमा (✓) चिह्न लगाउनुहोस्, अर्थ लेख्नुहोस्, दिइएको गद्यांशबाट मुख्य-मुख्य बुँदाहरू लेख्नुहोस् ।

सिर्जनात्मक अभ्यासका नाममा भाषा पाठ्यपुस्तकमा रहेका विभिन्न विधाअनुसार विभिन्न कथा, कविता, जीवनी, निबन्ध, संवाद, निवेदन, दैनिकी लेख्ने अभ्यास गराउनु यसको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

विशेष ज्ञानका लागि थप सामग्री भनेर कुनै कुनै पाठमा यसको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । त्यसमा पाठसँग सम्बन्धित विषयको परिचय, क्षेत्र, प्रयोजन, फाइदा, बेफाइदा आदिका विषयमा व्याख्या गरिएको पाइन्छ ।

शब्दभण्डारलाई छुट्टै शीर्षक राखेर त्यसभित्र विभिन्न अभ्यासहरू राखिएका छन् । व्याकरण पनि छुट्टै हरेक पाठका पछाडि व्याकरणका विभिन्न घटकको उदाहरणसहित व्याख्या गरिएको छ, भने त्यसपश्चात् तिनै घटकसँग सम्बन्धित भएर विभिन्न व्याकरणात्मक अभ्यासको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । यसरी सबै पाठमा सबै किसिमका भाषिक सिप विकास गराउने खालका अभ्यासहरू राखिएको पाइँदैन । एउटा पाठको अभ्यासबाट एक भन्दा बढी भाषिक सिपको विकास गराउने अपेक्षा भने राखिएको देखिन्छ ।

नयाँ (२०७३) नेपाली किताबमा पनि प्रत्येक पृष्ठको अन्त्यमा शब्दार्थ शीर्षक राखी त्यसपछि मात्रै अभ्यासहरू राखेको पाइन्छ । अभ्यासहरू राख्ने परम्परागत प्रवृत्तिलाई बहिष्कार गरी नितान्त नयाँ प्रयोगात्मक प्रवृत्तिलाई आत्मसात् गरेर अभ्यासको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । यस्ता अभ्यासहरूले भाषाका चारवटै सिपलाई विकास गराउने उद्देश्य राखेको छ । सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ गरी अलग-अलग अभ्यासको व्यवस्था गरिएको छ । अभ्यासहरूबाट पनि बढी लेखाइसम्बन्धी अभ्यासमा जोड दिइएको देखिन्छ । सबै पाठहरूमा सबै किसिमका भाषिक सिप विकास गराउने अभ्यासहरू राख्नु उपयुक्त भएकाले सोहीबमोजिम नै राखिएको पाइन्छ । एउटा भाषिक सिप विकासका लागि यस नयाँ पाठ्यपुस्तकमा अलगगै अभ्यासको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । यसमा पनि अभ्यासभन्दा छुट्टै शीर्षकमा व्याकरणलाई राखिएको पाइन्छ । व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासहरू पाठ्यक्रमले तोकेका उद्देश्य पूरा गर्ने खालका देखिन्छन् । भाषिक सिपका लागि राखिएका अभ्यासहरू ठिक र बेठिक छुट्याउनुहोस्, अनुच्छेद श्रुतिलेखन गर्नुहोस्, अनुच्छेदका आधारमा उत्तर भन्नुहोस्, शुद्ध उच्चारण गर्नुहोस्, साथीहरूका बिचमा छलफल गरेर निष्कर्ष बताउनुहोस्, सिलसिला मिलाऊँर लेख्नुहोस्, शीर्षकको उपयुक्तताका बारेमा आफ्नो तर्क प्रस्तुत गर्नुहोस्, सस्वर वाचन गर्नुहोस्, प्रश्नको उत्तर दिनुहोस्, क्रम मिलाऊँर लेख्नुहोस्, सङ्क्षिप्त उत्तर लेख्नुहोस्, सारांश लेख्नुहोस्, मूलभाव लेख्नुहोस्, व्याख्या गर्नुहोस्, विभिन्न चिह्नको प्रयोग गरेर वाक्य लेख्नुहोस्, खाली ठाउँ भर्नुहोस्, लय मिलाऊँर कविता वाचन गर्नुहोस्, सप्रसङ्ग व्याख्या गर्नुहोस्, शुद्ध उच्चारण गर्नुहोस्, जोडा मिलाऊँनुहोस्, मौखिक जवाफ दिनुहोस्, हाउभाउसहित पालैपालो पढ्नुहोस्, वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस्, भाव विस्तार गर्नुहोस्, कसले कसलाई भनेका हुन् पत्ता लगाउनुहोस्, सिलसिला मिलाऊँर पढ्नुहोस् जस्ता अभ्यासहरूले भाषाका चारवटै सिपको विकास गर्ने उद्देश्य राखेको देखिन्छ ।

यी दुवै पाठ्यपुस्तकमा राखिएका अभ्यासहरूले चार भाषिक सिप विकासमध्ये लेखाइ सिपलाई बढी जोड दिइएको देखिन्छ । सिपसम्बन्धी अभ्यासहरू पुरानोभन्दा नयाँमा बढी राखिएको छ । पुरानोमा व्याकरणको अगाडि नै सिर्जनात्मक अभ्यास राखिएको छ भने नयाँमा व्याकरणभन्दा पछाडि सिर्जनात्मक अभ्यास राखिएको छ । शब्दार्थ शीर्षक नराखीकन पुरानोमा शब्दार्थ सूची दिइएको छ भने नयाँमा शब्दार्थ शीर्षक राखेर शब्दार्थ सूची दिइएको छ ।

४.१.३ चित्रका आधारमा विश्लेषण

कक्षा नौको पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकमा जम्मा सत्रवटा विभिन्न विधागत पाठहरू रहेका छन् । धेरैजसो पाठहरूमा चित्रको प्रयोग गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकमा रहेका विधाहरूमा वसन्त कवितामा वसन्त ऋतुलाई जनाउने चित्र राखिएको छ, शिशिर र वसन्तको कथामा राजपरिवारको घरको चित्र, हाम्रो देश हाम्रा अतिथि पाठमा पर्यटकीय स्थलको चित्र, भान्जालाई चिठी पाठमा चिठीको खामको चित्र, साहित्यकार पारिजात पाठमा पारिजातको चित्र, मानिस सबै एकै हौं भन्ने पाठमा वार्तालापको चित्र, भीमसेन थापा पाठमा भीमसेनको चित्र, मौरीपालन पाठमा मौरी र घरहरूको चित्र, उपत्यकामा चार दिन भन्ने पाठमा उपत्यकाका विभिन्न धार्मिक स्थलहरूको चित्र, स्वामी विवेकानन्द पाठमा विवेकानन्दको चित्र, अपाङ्गहरूप्रति हाम्रो दायित्व भन्ने पाठमा वार्तालापको चित्र, खड्गबहादुर भन्ने पाठमा एक सहरको चित्र, चार्ल्स डार्विन भन्ने पाठमा डार्विनको चित्र राखिएको छ । मौरीपालन पाठमा राखिएका चित्र खासै स्पष्ट देखिएका छैनन् । चित्रहरू सादा नै भए तापनि पाठमा उपयुक्त र सान्दर्भिक खालका देखिन्छन् । चित्र गाढा भए तापनि खासै अस्पष्ट भने छैनन् ।

कक्षा नौको नयाँ (२०७३) नेपाली पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न अमूर्त विषयलाई बुझाउन चित्रले सहयोग पुऱ्याएको छ । जम्मा १६ वटा पाठहरूलाई विभिन्न विधामा राखेर पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिएको छ । अनारको बोट पाठमा बोटको चित्र, सङ्गीतकार रामशरण दर्नालको पाठमा उनको र सङ्गीत सामग्रीको चित्र, म को हुँ भन्ने पाठमा एक महिलाको चित्र, मानव बेचबिखन विरुद्ध हाम्रो दायित्व भन्ने पाठमा वादविवाद कार्यक्रमको चित्र, बहिनीलाई चिठी भन्ने पाठमा खामको चित्र, निन्द्रा पाठमा चन्द्रशमशेरको चित्र, वसन्त कोकिल पाठमा रमणीय वातावरणको चित्र, जैविक खेती पाठमा खेतीको चित्र, मङ्गलाका तिन दिन पाठमा तिन दिनका विभिन्न क्रियाकलापको चित्र, डाक्टर अङ्कल भन्ने पाठमा डाक्टरको चित्र, आइसान सुकी भन्ने पाठमा उनको चित्र, महिला हिंसा भन्ने पाठमा हिंसाको चित्र, बन्धनबाट मुक्ति भन्ने पाठमा मरेको मान्छेको चित्र राखिएको छ । तिन दिन भन्ने पाठमा राखिएका चित्र आदि स्पष्ट छैनन् । चित्रहरू सादा र त्यसमा पनि फिक्का रङ्गका रहेका छन् । पाठ दुई र पाठ पन्ध्रमा एउटा पनि चित्र राखिएका छैनन् ।

यसरी दुवै पाठगत विधामा रहेका चित्रहरू पुरानोमा केही बढी मात्रामा प्रयोग गरिएको छ । नयाँ नेपाली किताबमा चित्रलाई खासै महत्त्व दिइएको पाइदैन । दुवै पाठ्यपुस्तकमा रहेका चित्रहरू सादा र अस्पष्ट छन् ।

४.२ बाह्य पक्षका आधारमा नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण

४.२.१ आवरण पृष्ठ

कक्षा नौको नेपाली (२०७३) पाठ्यपुस्तकको आवरण पृष्ठ रङ्गीन छ । सेतो रातो र हल्का गुलाबी रङ्गको संयोजन गरी अगाडिको पृष्ठ राखिएको छ । पृष्ठको माथिल्लो भागमा सेतो रङ्गमा दुईवटा राता धर्काहरू कोरिएका छन् । दायाँतर्फ हल्का रातो रङ्गको छयाँ भागमा सेतो रङ्गले कक्षा नौ अङ्कमा लेखिएको छ । त्यसपछि बिचभन्दा अलिमाथि पर्ने गुलाबी पृष्ठभूमिमा सेतो र कालो रङ्गको मिश्रणबाट 'नेपाली' लेखिएको छ । त्यसभन्दा तल सानो अक्षरमा कालो र सेतो रङ्गले कक्षा नौ लेखिएको छ । तल्लो भागमा पनि सेतो पृष्ठभूमिमा रातो रङ्गले दुईवटा धर्का कोरिएका छन् । बिचको भागमा एउटा क्रेटा र क्रेटीले संयुक्त रूपमा नेपालको भ्रुण्डा उचालेको चित्र राखिएको छ । पाठ्यपुस्तकको बनोटको आवरण हेर्दा खासै बाक्लो र बलियो देखिँदैन । आवरण पृष्ठअन्तर्गतको पछाडिको पृष्ठमा वरिपरि तलमाथिको भाग सेतो र बिचका वर्गभागमा हल्का गुलाबी रङ्गको पृष्ठभूमि रहेको छ । माथिल्लो भागमा सेतो रङ्गको पृष्ठभूमि भएको पछाडिको पृष्ठको भागमा ठूला काला अक्षरले कक्षा नौको कक्षागत गीत लेखिएको छ । सबभन्दा तल्लो भागमा सेतो पृष्ठभूमिमा बायाँतर्फ पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको लागो राखी त्यसमुनि प्रकाशक नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुर भनी लेखिएको छ । दायाँतर्फ सेतो र काला रङ्गका धर्काको माथि ISBN लेखि ९९३७- ७०१२१- ० लेखिएको छ । दुवै आवरण पृष्ठको भित्री भाग सेतो रङ्गको छ । आवरण पृष्ठ अन्य पृष्ठभन्दा केही चिल्लो र बाक्लो रहेको छ । जसमा मूल्य तोकिएको छैन निःशुल्क बनाइएको छ । आवरण पृष्ठलाई मैलिने, च्यातिने र भिज्नेबाट जोगाउनुपर्दछ । पुस्तकको मोटाइ र आकार स्तरअनुसार उपयुक्त नै देखिन्छ ।

कक्षा नौको पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकको आवरण पृष्ठ रङ्गीन छ । सेतो, निलो र गाढा निलो रङ्गको संयोजन गरी आवरण पृष्ठ तयार पारिएको छ । पृष्ठको माथिल्लो भागभन्दा केही तल सेतो रङ्गको धर्काको बिचमा निलो पृष्ठभूमिमा गाढा निलोले '९' लेखिएको छ । कक्षा नौ लेखिएको तलतिर पाँचवटा सेता र पाँचवटा निला रङ्गका तेस्रा धर्काहरू कोरिएका छन् । त्यसभन्दा तल निलो पृष्ठभूमिमा गाढा निलो र त्यसभन्दा पनि कम रङ्गमा नेपाली नेपाली नेपाली तिनपटक लेखिएको छ । यस पृष्ठको तलतिर फिक्का निलो रङ्गको पृष्ठभूमिमा सेतो हिमालको चित्र राखिएको छ । यो आवरण पृष्ठले नेपाललाई प्राकृतिक सौन्दर्यको राष्ट्रको प्रतीकका रूपमा चिनाउन खोजिएको छ ।

आवरण पृष्ठअन्तर्गतको पछाडिको पृष्ठमा चारै तिर निलो र बिचमा एउटा सेतो पृष्ठभूमिको वर्ग राखिएको छ । बिचको सेतो पृष्ठभूमिमा माथि निलो अक्षरले कक्षा ९ को गीत लेखिएको छ । कक्षा गीतको तलतिर भागमा बायाँतर्फ पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको लोगो राखिएको छ, त्यसको तलतिर नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुर र त्यसको तल फो.नं. र इमेल र वेभसाइट लेखिएको छ । दायाँपट्टि मुद्रक वा वितरक कम्पनिको लोगो राखिएको छ भने त्यसको तल जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र लिमिटेड सानोठिमी भक्तपुर लेखिएको छ । दुवै आवरणको भित्री भाग सेतो रङ्गको छ । आवरण पृष्ठ अन्य पृष्ठभन्दा केही बाक्लो र मोटो तर खासै चिल्लो खालको आवरण छैन । आवरण पृष्ठको कागज मैलिने, खुइलिने, भिज्ने विशेषताभन्दा फरक हुन सकेको छैन ।

यसरी दुवै पाठ्यपुस्तकको आवरण पृष्ठलाई हेर्दा पुरानोभन्दा नयाँमा पाठ्यपुस्तकमा केही मात्रामा सुधार भएको देखिन्छ । नयाँमा मूल्य नतोकी निःशुल्क बनाइएको छ भने पुरानोमा मूल्य तोकिएको छ । मोटाइका दृष्टिले पनि पुरानो मोटो र नयाँ पातलो देखिन्छ । समग्रमा कक्षाको स्तरअनुसार मोटाइ र आकार स्तरअनुकूल नै देखिन्छ ।

४.२.२ छपाइ र बँधाइको विश्लेषण

कक्षा नौको नयाँ (२०७३) को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेका छपाइ र बँधाइको विश्लेषण गर्ने क्रममा पाठ्यपुस्तकको छपाइलाई हेर्दा कालो रङ्गको हल्का फिक्का मसीले छापिएको छ । कुनै कुनै पाठमा अस्पष्ट र मसीको छायाँ मात्र परेको देखिन्छ । स्पष्ट अक्षर पनि छैनन् । छपाइ गर्दा एकातिर छापिएको अक्षर वाक्य र चित्रहरू अर्कोतिर खासै छापिएको स्थिति देखिँदैन तर फिक्का मसीको प्रयोग भएका कारणले कहीं कतै शब्दहरू पूरा

नछापिएका, अस्पष्ट भएका देखिन्छन् । मसीको प्रयोगमा भने प्रकाशक गैरजिम्मेवार भएको देखिन्छ, भने अरू त स्पष्ट नै देखिन्छ । कुनै-कुनै पाठमा रहेका चित्र स्पष्ट र कुनै-कुनै पाठमा रहेका चित्र भने अस्पष्ट रहेका छन् । बँधाइमा अक्षर छोपिने गरी बाँधिएको र गम र स्टेपलरको प्रयोग गरेको देखिन्छ । पाना पल्टाउँदा फर्काएर राखेको पेजमा अडिने स्थिति खासै देखिँदैन । स्टेपलरपिन र गमको मात्र प्रयोग गरिएको हुनाले पाठ्यपुस्तकको पाना उफ्किने, खलबलिने जस्ता समस्याबाट जोगाउनका लागि बलियो धागोले सिलाउनु पर्ने आवश्यक देखिन्छ । शीर्षक, उपशीर्षकलाई केही ठूलो अक्षरमा छापिनुपर्नेमा उपयुक्त नै देखिन्छ ।

कक्षा नौको पुरानो (२०६४) को नेपाली पाठ्यपुस्तकको छपाइ र बँधाइको स्थिति हेर्दा पानाको एकातिर छापिएको पाठ, चित्रहरू अर्को पानातिर छापिएको स्थिति देखिन्छ । विधागत पाठहरूमा केही महत्त्वपूर्ण शब्दहरूलाई केही मोटो र बाक्लो गरी छापिएको छ । विधागत पाठहरूको छपाइ पनि एकनासको देखिँदैन । एकातिर छापिएको अक्षर अर्कोतिर छापिनाले पारदर्शी भएर पढ्न नसकिने हुन्छ । यस्ता पाठहरू अनाकर्षक हुने भएकाले विद्यार्थीहरूको पढ्ने रुचिमा कमी आउँछ । कुनै-कुनै पानामा केही गाढा र मोटा अक्षरमा छापिएका छन् भने कुनै-कुनै अक्षर पूरा नछापिएको स्थिति देखिन्छ । शीर्षक, उपशीर्षक, अनुच्छेदहरू फरक-फरक अक्षरमा छापिनुपर्नेमा उपयुक्त नै देखिन्छ भने बँधाइमा गमको प्रयोग गरिएको छ । स्टेपलरपिनले तल र माथि दुई ठाउँमा स्टिज गरिएको छ ।

४.२.३ अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइ

दुवै पाठ्यपुस्तकको अक्षराकार र ठाउँ छोडाइ हेर्दा पुरानोभन्दा नयाँमा बढी उपयोगी खालको देखिन्छ । पुरानोको अक्षराकार, शीर्षक, उपशीर्षक फरक-फरक नै रहेको छ । पुरानोमा अक्षराकार केही मोटो रहेको छ भने नयाँमा मसिनो खालको रहेको छ । पुरानो पाठ्यपुस्तकभन्दा नयाँ पाठ्यपुस्तकमा ठाउँ छोडाइ बढी भएकाले पानाहरू पल्टाउँदा अक्षरहरू नछोपिने तर पानाहरू एक पृष्ठमा अडिने स्थिति देखिँदैन ।

४.२.४ कागजको स्तर

पाठ्यपुस्तक निर्माणको एक आवश्यक सामग्री कागजको स्तर पनि हो । कक्षा नौको नयाँ (२०७३) नेपाली पाठ्यपुस्तकको कागजलाई हेर्दा केही सेतो, सफा र एकै रङ्गको देखिन्छ । एकातिर लेखिएका अक्षरहरू कतै-कतै अर्कोपट्टि छापिएका छन् । पानाहरू खासै राम्रा देखिँदैनन् । कागजको तौल पनि जति हुनुपर्ने हो त्यति देखिँदैन । पृष्ठहरू पल्टाउँदा मैलिने, पानीले भिज्ने, खालका पानाको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । बाह्य आवरण पृष्ठको कागज केही मात्रामा बाक्लो र केही मात्रामा चिप्लो खालको देखिन्छ । घामपानीले प्रभाव नपार्ने प्लास्टिक कोटेड गर्ने खालको कागजको प्रयोग गरिएको देखिँदैन ।

पुरानो (२०६४) को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कागजको स्तर हेर्दा कोही पाना काला र कोही पाना मैला र कोही पाना सेतो खालको कागजको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने कागजको रङ्ग वा स्तर एउटै हुनुपर्नेमा त्यस्तो स्थिति देखिँदैन । कमसल, गुणस्तरहीन र पातलो कागजको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । जसले गर्दा एकातिर छापिएका अक्षरहरू अर्कातिर छापिएको देखिन्छ र अक्षरहरू पारदर्शी भएर पढ्न नसकिने र पाठका अक्षरहरू नबुझिने खालका हुन्छन् । यसमा रहेको कागज हेर्दा मैलो सडिसकेको र पुरानो जस्तो देखिन्छ । पानाहरू सेता र हुनुपर्ने ओजनका नभई खरानी रङ्गको कागजहरूको मिश्रण गरी प्रयोग भएको देखिन्छ । अपेक्षाकृत रूपमा राम्रो स्तरीय बाक्लो, सेतो, चिल्लो र टिकाउपन भएको पाठ्यपुस्तक भेटिँदैन ।

समग्रमा दुवै पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएको कागजको स्तर हेर्दा पुरानोभन्दा नयाँ पाठ्यपुस्तकमा एकै रङ्गको सेतो कागजको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । अक्षरहरू छापदा अर्को पानातिर असर गर्ने स्थिति नयाँ र पुरानो दुवै पाठ्यपुस्तकमा भेटिन्छ । पुरानोभन्दा नयाँ केही मात्रामा भए पनि उपयोगी रहेको देखिन्छ ।

४.२.५ मूल्य

कक्षा नौको नयाँ (२०७३) नेपाली पाठ्यपुस्तकको मूल्य निर्धारण नगरी निःशुल्क बनाइएको छ । यो गरिब तथा सर्वसाधारण अभिभावकका लागि अत्यन्तै सबल पक्ष रहेको देखिन्छ । यो पाठ्यपुस्तक निर्माण नाफामूलक नभई सेवामूलक दृष्टिले सरकारी स्तरबाट निःशुल्क वितरण गर्ने निर्धारण गरिएको देखिन्छ । यो सकारात्मक स्थिति मानिन्छ । सरकारको यस निर्णयले गरिब र सर्वसाधारण जनतालाई शिक्षाको मूलधारमा ल्याउँछ ।

कक्षा नौको पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकको मूल्य निर्धारण गरेको भए तापनि सर्वसाधारण र गरिब जनताले समेत खरिद गरेर पढ्न पढाउन सक्ने खालको मूल्य निर्धारण गरिएको थियो । पुरानो पाठ्यपुस्तकको मूल्य ४६/६० पैसा तोकिएको छ तर यस मूल्यलाई पनि निःशुल्क वितरणको व्यवस्था गर्न सके अति उत्तम हुने थियो ।

समग्रमा पुरानो पाठ्यपुस्तकमा मूल्य निर्धारण गरिएको भए तापनि सहज र सुहाउँदो किसिमको मूल्य निर्धारण गरिएको छ । सबै तहका अभिभावकहरूले सहजै किन्न सक्ने र नयाँ पाठ्यपुस्तकको हकमा त भन्ने मूल्य नै नतोकी सरकारी स्तरबाट नै निःशुल्क वितरण गरिएको हुनाले यो अत्यन्तै सुधारिएको कदम अगाडि बढाइएको छ । यो सकारात्मक पक्ष हो ।

४.२.६ सुलभता

सुलभता पाठ्यपुस्तकको एक मुख्य आधार हो । सुगम र सहरी क्षेत्रमा मात्र पाठ्यपुस्तक समयमै उपलब्ध हुँदा सुलभता भन्न मिल्दैन; ग्रामीण र विकट क्षेत्रमा पनि शैक्षिक सत्रको प्रारम्भमै उपलब्ध हुनुपर्दछ । हाम्रो देशमा विकट र ग्रामीण क्षेत्रमा समयमै पाठ्यपुस्तक नपुग्ने समस्याले भने अझैपनि छोड्न सकेको छैन । बढी मात्रामा त भन्न पश्चिमी इलाकाहरूमा वार्षिक परीक्षाको मुखमा पुग्दासम्म पनि पाठ्यपुस्तक नपाइनाले शिक्षक विद्यार्थी र अभिभावकमा निरासापनका साथै पढ्ने रुचिमा कमी आउँछ ।

पुरानो (२०६४) को नेपाली पाठ्यपुस्तकको मूल्य निर्धारण गरेको भए तापनि पाठ्यपुस्तक बजारमा नपाइने भएको कारणले गर्दा सहजै पाठ्यपुस्तक प्राप्तिको अवसरबाट नेपाली जनताले सुलभताको उपभोग गर्न पाएका छैनन् । नयाँ पाठ्यपुस्तक पुरानो पाठ्यपुस्तक बजारका तुलनामा सुलभ भए तापनि पाठ्यपुस्तक छपाइका दृष्टिले शैक्षिक सत्रको अन्त्यसम्म पनि पाठ्यपुस्तक पाइँदैन ।

अध्याय पाँच

निर्धारित भाषा पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन

भाषा पाठ्यपुस्तकको अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्य अत्यन्तै जटिल कार्य हो । यसमा पनि पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्य त भन असहज हुन्छ । त्यसमा पनि दुई फरक पाठ्यक्रममा आधारित भएर तयार पारिएका पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने कार्य त भनै असहज कार्य हो भन्दा फरक नपर्ला । कुनै पनि पाठ्यपुस्तकको अध्ययन विश्लेषण गर्न पाठ्यपुस्तकको समग्र पक्षलाई अध्ययन गर्न असहज हुन्छ । त्यसकारण यस तुलनात्मक अध्ययनमा दुवै पाठ्यपुस्तकमा विषयवस्तु, विधा तथा प्रस्तुति नमुना अभ्यासका दृष्टिले के-कति समानता र असमानता के-के छन् भनी हेर्ने जमर्को गरिएको छ ।

५.१ प्रस्तुत दुई भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त विषयवस्तु

कुनै पनि पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिने विषयवस्तु त्यसको मेरूदण्ड हो । शिक्षकले शिक्षण गर्ने र विद्यार्थीले अध्ययन गर्ने महत्त्वपूर्ण पक्ष नै विषयवस्तु हो । विद्यार्थीहरूले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापबाट सिकने ज्ञान तथा सिपको स्रोत नै विषयवस्तु हो । विद्यार्थीहरूको पूर्वज्ञान र भाषिक आवश्यकतालाई ख्याल गरी सिपमूलक अभ्यासमा टेवा पुऱ्याउने विषयवस्तुको छनोट गर्नुपर्दछ । पाठ्यपुस्तकमा राखिएका विषयवस्तुले नै विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न विषयहरूका बारेमा ज्ञान, सिप र क्षमताको अभिवृद्धि गर्ने भएकाले विषयवस्तुको छनोटमा विद्यार्थीको रुचि, क्षमता, स्तर र आवश्यकता आदि जस्ता पक्षलाई ध्यानमा राखेर विषयवस्तु छनोट गर्नुपर्दछ । विषयवस्तु नैतिक मूल्य मान्यता जगाउने चरित्र निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने, सहयोगी, श्रमप्रति आस्था जगाउने, समावेशी लैङ्गिकता र मानवतालाई बढवा दिने, सामाजिक सांस्कृतिक विविधतालाई समेट्न सक्ने, देशप्रेमको भावना जोगाउन सक्ने, सृजनशील भावना जगाउने उत्प्रेरित गर्ने किसिमका हुनुपर्दछ । यिनै आधारमा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त विषयवस्तुलाई हेर्ने प्रयास गरिएको छ ।

कक्षा नौको नयाँ (२०७३) को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएका विषयवस्तु सामाजिक, सांस्कृतिक, पौराणिक, श्रममूलक, देशप्रेम, साहित्यकार, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय व्यक्तित्व, हिंसाको समाप्ति, चिठी निवेदन लेख्ने कार्यमा सक्षम बनाउने, प्राकृतिक खेती गर्ने

तरिकाबारे जानकारी दिने, लोकजीवनसँग सम्बन्धित क्षेत्रको प्रतिनिधित्व गर्ने किसिमका देखिन्छन् । यी विषयवस्तुहरूले मूलतः राष्ट्र, राष्ट्रियता तथा सामाजिक मेलमिलाप, उपदेश, वातावरण, श्रम स्वाभिमान, राष्ट्रिय सम्पदा तथा मनोविज्ञान जस्ता पक्षहरूमा जोड दिइएको छ ।

कक्षा नौको पुरानो (२०६४) को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएका विषयवस्तुहरू पौराणिक, धार्मिक, ऐतिहासिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक वातावरण, नैतिकता, इमान्दारिता, कर्तव्यपरायण, साहित्यकार, चेतनामूलक, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय व्यक्तित्व, वैज्ञानिक तथा नवीन सूचनामूलक जानकारी, मानवीय चेतना, नैतिक विचार, प्राविधिक जानकारी, लोकजीवनसँग सम्बन्धित, व्यवसायसँग सम्बन्धित, अतिथिसँग सम्बन्धित क्षेत्रको प्रतिनिधित्व गर्ने किसिमका देखिन्छन् । यी विषयवस्तुहरूले मूलतः उपदेश, सहयोग, कर्तव्य, मित्रता, राष्ट्रियता तथा सन्देशमूलक जस्ता पक्षमा जोड दिइएको छ ।

५.२ प्रस्तुत दुई भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त विधा तथा प्रस्तुति

भाषा पाठ्यपुस्तक विभिन्न विधाहरूको संयोजनको भण्डार हो । ती विधाहरूको आ-आफ्नै प्रयोजन हुन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा राखिने विषयवस्तुहरू विधाअनुसार नै हुनुपर्दछ । यी विभिन्न विधाहरूबाट नै विभिन्न भाषिक सिप विकासको अपेक्षा गरिएको हुन्छ । जसका लागि विधाअनुसार नै विषयवस्तु राखिनुपर्दछ । एक विधामा अर्को विधाको विषयवस्तु राखिएको खण्डमा त्यस विधिबाट अपेक्षित उद्देश्य पूरा हुन सक्दैन । तसर्थ भाषा पाठ्यपुस्तकमा विषयवस्तुको प्रस्तुति विधाअन्तर्गत सन्तुलित रूपमा हुनुपर्दछ । विभिन्न तहका आधारमा विषयवस्तुको प्रस्तुति पनि तहअनुसारकै आधारबाट हुनु आवश्यक रहन्छ । विधागत पाठहरूको लम्बाइ, वाक्यगठन, सरलदेखि जटिलको क्रम शीर्षक जस्ता पक्षहरू प्रस्तुतिका महत्त्वपूर्ण पक्ष मानिन्छ । यस आधारमा प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकलाई हेर्दा निम्नलिखित स्थिति देखापर्दछ :

- कक्षा नौको नयाँ नेपाली (२०७३) मा कथा, कविता, जीवनी, निबन्ध, वक्तृता, चिठी, दैनिकी, संवाद, निवेदन गरी जम्मा नौ विधाअन्तर्गत जम्मा १६ वटा पाठहरू राखिएका छन् ।

- कक्षा नौको पुरानो नेपाली (२०६४) मा कथा, कविता, निबन्ध, जीवनी, चिठी, दैनिकी, संवाद, वक्तृता, निवेदन गरी जम्मा नौवटा विधाहरूमा १७ वटा पाठहरू राखिएका छन् ।

पाठ्यक्रमद्वारा निर्दिष्ट विधा र तिनको सङ्ख्यालाई तलको तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

क्र.सं.	पाठ्यक्रमद्वारा निर्दिष्ट विधा	विषय	
		नयाँ	पुरानो
१	कथा	४	३
२	कविता	३	३
३	जीवनी	२	४
४	निबन्ध	२	२
५	वक्तृता	१	१
६	चिठी	१	१
७	दैनिकी	१	१
८	संवाद	१	१
९	निवेदन	१	१

उपयुक्त दुवै पाठ्यपुस्तकमा जीवनी छनोटको स्रोतमा समानता पाइन्छ । राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय व्यक्तित्वलाई समेटेर जीवनी विधा राखिएको पाइन्छ । नयाँ नेपालीमा राखिएका कविताभन्दा पुरानो नेपालीमा राखिएका कवितामा बढी नैतिक, कर्तव्य, इमान्दारिता, मानवीय भाव पाइन्छ । नयाँ नेपाली र पुरानो नेपाली किताबमा कविताको सङ्ख्या समान रहेको छ । कथा नयाँ नेपालीमा ४ वटा र पुरानो नेपालीमा ३ वटा राखिएका छन् । कथाहरू सामाजिक, लोक, मनोवैज्ञानिक आदि विषयवस्तु समेटेर राखिएका छन् । नयाँ नेपाली पाठ्यपुस्तकमा २ वटा जीवनी राखिएका छन् एक राष्ट्रिय एक अन्तर्राष्ट्रिय तर पुरानो नेपालीमा ४ वटा जीवनी राखिएका छन् जसमध्ये २ राष्ट्रिय २ अन्तर्राष्ट्रिय छन् ।

नयाँ र पुरानो पाठ्यपुस्तकमा २/२ वटा निबन्ध राखिएका छन् पुरानोमा हाम्रो देश हाम्रा अतिथि र मौरीपालन र नयाँमा जैविक खेती र म को हुँ राखिएका छन् । नयाँ र पुरानो पाठ्यपुस्तकमा १/१ वटा वक्तृता राखिएको पाइन्छ जसमध्ये नयाँमा मानव बेचबिखन विरूद्ध हाम्रो दायित्व र पुरानोमा अपाङ्गहरूप्रति हाम्रो दायित्व राखिएका छन् । चिठी, दैनिकी, संवाद र निवेदन नयाँ र पुरानो दुवै पाठ्यपुस्तकमा १/१ वटा राखिएका छन् । चिठी दुवै पाठ्यपुस्तकमा घरायसी राखिएका छन् भने निवेदन र संवाद फरक-फरक विषयमा राखिएका छन् ।

विधागत पाठहरूको रखाइक्रम हेर्दा नयाँ नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कथा पहिलो विधा र पुरानो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कविता विधा पहिलो पाठको रूपमा राखिएको छ । नयाँ र पुरानो दुवै पाठ्यपुस्तकमा समान ९/९ वटा विधाहरू राखिएका छन् भने विधागत पाठहरू भने कथा र जीवनी विधामा फरक परेको छ । बाँकी सम्पूर्ण विधाहरूमा समान पाठहरू राखिएका छन् । नयाँ नेपालीभन्दा पुरानो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा विधागत पाठहरूको सङ्ख्या बढी नै राखिएका पाइन्छन् ।

५.३ प्रस्तुत दुई पाठ्यपुस्तकमा नमुना अभ्यास

अभ्यास भाषा शिक्षणको एक नितान्त आवश्यक घटक हो । भाषा शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने कार्य विभिन्न विधाहरूका पाठहरूबाट मात्र सम्भव हुँदैन । यसलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि अभ्यासहरूको नितान्त आवश्यकता पर्दछ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा राखिएका अभ्यासहरूबाट भाषिक सिप विकास र विस्तारको अपेक्षा गरिएको हुन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा पाठको अन्त्यमा उक्त पाठसँग सम्बन्धित अभ्यासहरू राखिएका हुन्छन् । यसरी राखिने अभ्यासहरू विद्यार्थीको आवश्यकता, क्षमता, रुचि र भाषिक पृष्ठभूमिको ख्याल गरी भाषिक सिप विकास हुने किसिमको हुनुपर्दछ । पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न विधाहरूको व्यवस्था हुने हुँदा यिनमा अभ्यास पनि समावेश गरिएको हुन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश हुने नमुना अभ्यास मात्र भाषिक सिपको विकासमा पर्याप्तता रहँदैन तर यसका आधारमा शिक्षकले त्यस्तै प्रकृतिका अन्य थप अभ्यास गराउने भएकाले नमुना अभ्यास बढी उपलब्धिमूलक र प्रभावकारी रहने गर्दछ । त्यसैले उक्त दुवै पाठ्यपुस्तकमा राखिएका नमुना अभ्यासको अवस्थाबारे तुलना गरिएको छ ।

कक्षा नौको नयाँ (२०७३) नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएका अभ्यासहरूमा विधागत पाठहरूको पृष्ठको अन्त्यमा कठिन शब्दहरूको अर्थ दिइएको छ । त्यसपछि मात्र पाठको अन्त्यमा नमुना अभ्यास राखिएको छ । यस पाठ्यपुस्तकमा प्रशस्त अभ्यासहरू राखेर सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ चारवटै भाषिक सिपहरूलाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ । भाषाका चारवटै भाषिक सिपलाई एकीकृत र समान महत्त्व दिए तापनि लेखाइ सिपलाई बढी महत्त्व दिइएको भेटिन्छ । अभ्यासहरू राख्ने परम्परागत प्रवृत्तिलाई वहिष्कार गरी नितान्त नवीन प्रवृत्तिलाई आत्मसात् गरेको पाइन्छ । सबै पाठहरूमा चारवटै भाषिक सिपलाई सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले चारवटै सिपका अभ्यासहरू अलग अलग छुट्याएर राखेको पाइन्छ । भाषिक सिप विकासका लागि राखिएका अभ्यासहरू शुद्ध उच्चारण गर्नुहोस्, श्रुतिलेखन गर्नुहोस्, ठिक बेठिक छुट्याउनुहोस्, साथीहरूका बिचमा छलफल गरेर निष्कर्ष बताउनुहोस्, अनुच्छेदका आधारमा उत्तर लेख्नुहोस्, शीर्षकको उपयुक्तताबारे आफ्नो तर्क पेस गर्नुहोस्, सिलसिला मिलाऊँर लेख्नुहोस्, सस्वर वाचन गर्नुहोस्, क्रम मिलाऊँर लेख्नुहोस्, प्रश्नको उत्तर दिनुहोस्, सारांश लेख्नुहोस्, सङ्क्षिप्त उत्तर लेख्नुहोस्, मूलभाव लेख्नुहोस्, व्याख्या गर्नुहोस्, विभिन्न चिह्नको प्रयोग गरेर वाक्य रचना गर्नुहोस्, खाली ठाउँ भर्नुहोस्, गति, यति र लय मिलाऊँर कविता वाचन गर्नुहोस्, शुद्ध उच्चारण गर्नुहोस्, सप्रसङ्ग व्याख्या गर्नुहोस्, जोडा मिलाऊँनुहोस्, मौखिक उत्तर दिनुहोस्, वाक्यमा प्रयोग गरेर सुनाउनुहोस्, भाव विस्तार गर्नुहोस्, सिलसिला मिलाऊँर भन्नुहोस्, कसले कसलाई भनेका हुन् पत्ता लगाउनुहोस् जस्ता अभ्यासहरूले भाषाका चारवटै सिपको विकास गर्ने उद्देश्य राखेको देखिन्छ । व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासहरू पनि पाठ्यक्रमले तोकेको उद्देश्य परिपूर्ति गर्ने किसिमका देखिन्छन् । त्यसैगरी सिर्जनात्मक अभ्यासलाई पनि छुट्टै शीर्षकमा राखिएको छ । यसभित्र पनि विविध खालका राखिएका छन् । जसले विद्यार्थीको सिर्जनात्मक अभिव्यक्तिलाई सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ ।

कक्षा नौको पुरानो (२०६४) को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएका विधा र पाठहरूको प्रत्येक पृष्ठको अन्त्यमा शब्दको अर्थ दिइएको छ । त्यसपछि मात्रै अभ्यासको व्यवस्था गरिएको छ । प्रत्येक पाठहरूको अभ्यासहरूमा शब्दहरू शुद्धसँग उच्चारण गर, शब्दको अर्थ लेख, वाक्यमा प्रयोग गर, कविता लय हालेर पढ, मौखिक उत्तर भन्नुहोस्, शब्दको अर्थ भन्नुहोस्, कुनै हरफमा प्रयुक्त विभिन्न वर्णबाट निर्मित शब्द टिप्नुहोस्, सङ्क्षिप्त उत्तर

दिनुहोस्, सप्रसङ्ग व्याख्या गर्नुहोस्, एक वाक्यमा उत्तर दिनुहोस्, खाली ठाउँमा मिल्ने शब्द पाठबाट छानेर भर्नुहोस्, उपसर्ग र मूल शब्द छुट्याउनुहोस्, व्याख्या गर्नुहोस्, विवेचनात्मक उत्तर दिनुहोस्, उच्चारण गर्नुहोस्, सस्वर वाचन गर्नुहोस्, वाक्य सच्याएर लेख्नुहोस्, दिइएको गद्यांश पढी सोधिएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस्, जोडा मिलाउनुहोस्, अभिनय गरेर संवाद पढ्नुहोस्, दिइएका बुँदाहरूका आधारमा छोटो जीवनी तयार पारी शीर्षक राख्नुहोस्, दैनिकी लेख्नुहोस्, मुख्य-मुख्य बुँदाहरू तयार पार्नुहोस्, अर्थ लेख्नुहोस्, शुद्धसँग उच्चारण गर्नुहोस्, तल दिइएका वाक्यमध्ये मिल्नेमा ठिक र नमिल्नेमा बेठिक लेख्नुहोस्, जस्ता अभ्यासका माध्यमबाट भाषिक सिपमा दक्षता ल्याउन खोजिएको छ । व्याकरणलाई अभ्यासभन्दा छुट्टै शीर्षकमा राखिएको छ । पढ र लेख, वाक्यमा प्रयोग गर, खाली ठाउँ भर आदि जस्ता अभ्यासहरूभित्र व्याकरणका उद्देश्य पूरा गर्ने खालका अभ्यासहरू राखिएका छन् । जसले गर्दा विद्यार्थीमा व्याकरणका अभ्यास र नियमहरू पढ्ने र बोध गर्ने बानीको विकास हुन्छ । त्यसैगरी सिर्जनात्मक अभ्यासलाई पनि छुट्टै शीर्षकमा राखिएको छ । यस अभ्यासले विद्यार्थीमा कुनै पनि कुराको रचना गर्ने, सिर्जना गर्ने र कल्पना गर्ने क्षमताको विकास गर्दछ ।

यी दुवै पाठ्यपुस्तकमा राखिएका अभ्यासहरूलाई हेर्दा दुवैले भाषिक सिप विकासमा सहयोग पुऱ्याउने खालका अभ्यासहरू राखिएका छन् । भाषिक सिपसम्बन्धी अभ्यासहरू पुरानोमा भन्दा नयाँमा बढी राखिएको छ । पुरानोमा व्याकरण अगाडि नै सिर्जनात्मक अभ्यास राखिएको छ भने नयाँमा व्याकरणभन्दा पछाडि नै सिर्जनात्मक अभ्यास राखिएको छ । शब्दार्थ सूची शीर्षक नराखिकन पुरानोमा शब्दार्थ राखिएको छ भने नयाँमा शब्दार्थ शीर्षक राखेर शब्दार्थ सूची राखिएको छ । समग्रमा दुवै पाठ्यपुस्तकको अभ्यास पाठ्यक्रमअनुरूप उद्देश्य पूर्ति गर्ने किसिमको रहेकाले दुवै उपयोगी र महत्त्वपूर्ण देखिन्छन् ।

५.४ चित्रका आधारमा तुलना

पाठ्यपुस्तकमा चित्रको प्रयोगले गर्दा विद्यार्थीहरूलाई पढाइमा रुचि बढाउनुका साथै दृश्य हेरेर पाठको भाव बुझ्न सहज हुन्छ । कक्षा नौको नयाँ (२०७३) नेपाली पाठ्यपुस्तकमा १ पाठमा चार चित्र, २ पाठमा एक चित्र पनि छैन, ३ पाठमा दुई चित्र, ४ पाठमा दुई चित्र, ५ पाठमा एक चित्र, ६ पाठमा चित्र छैन, ७ पाठमा एक चित्र, ८ पाठमा एक चित्र, ९ पाठमा दुई चित्र, १० पाठमा पाँच चित्र, ११ पाठमा दुई चित्र, १२ पाठमा एक चित्र, १३

पाठमा तिन चित्र, १४ पाठमा एक चित्र, १५ पाठमा चित्र छैन १६ पाठमा एक चित्र गरी जम्मा २६ वटा चित्रको प्रयोग गरिएको छ । चित्रहरू रङ्गीन नभएर सादा प्रकृतिका छन् ।

कक्षा नौको पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकमा १ पाठमा एक चित्र, २ पाठमा पाँच चित्र, ३ पाठमा दुई चित्र, ४ पाठमा दुई चित्र, ५ पाठमा एक चित्र, ६ पाठमा दुई चित्र, ७ पाठमा चित्र छैन, ८ पाठमा तिन चित्र, ९ पाठमा एक चित्र, १० पाठमा तिन चित्र, ११ पाठमा छ चित्र, १२ पाठमा दुई चित्र, १३ पाठमा दुई चित्र, १४ पाठमा एक चित्र, १५ पाठमा दुई चित्र, १६ पाठमा एक चित्र, १७ पाठमा एक चित्र, १७ पाठमा एक चित्र गरी जम्मा ३५ वटा चित्रहरू रहेका छन् ।

यी दुवै पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएका चित्रहरू सादा प्रकृतिका रहेका छन् । नयाँ पाठ्यपुस्तकभन्दा पुरानो पाठ्यपुस्तकमा बढी नै चित्रहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । कुनै पनि अभ्यासमा चित्रको प्रयोग गरिएको छैन । सबै पाठमा विषयको प्रकृतिअनुसार चित्रको व्यवस्था गरे भन्ने राम्रो हुने थियो । चित्रहरू पनि सकेसम्म रङ्गीन प्रकृतिका राख्दा बढी गुणस्तरीय र पठनीय हुन्थ्यो ।

अध्याय छ

पाठ्यक्रम अनुरूपताका दृष्टिले कक्षा नौको पुरानो (२०६४) र नयाँ (२०७३) नेपाली पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन

नेपालमा नेपाली भाषाको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको छ । विद्यालयको प्रारम्भिक तहदेखि नै अनिवार्य विषयका रूपमा पठनपाठन हुने यो विषयलाई प्रभावकारी र व्यावहारिक ढङ्गले शिक्षण गर्न पाठ्यक्रम एवम् पाठ्यसामग्रीको राज्यले उचित व्यवस्था गर्नुपर्दछ । उद्देश्यमूलक, व्यावहारिक, समयसापेक्ष पाठ्यक्रमले मात्र परिवर्तित सामाजिक मूल्यमान्यता विश्वसनीय नवीनतम ज्ञान र न्यूनतम विषयलाई समेट्न सक्छ ।

पाठ्यपुस्तकलाई पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको महत्त्वपूर्ण शैक्षिक सामाग्रीका रूपमा प्रयोग गरिन्छ । पाठ्यक्रमले लक्षित उद्देश्य पूर्ति गर्ने महत्त्वपूर्ण शैक्षिक सामग्री पाठ्यपुस्तक भएकाले यसलाई पाठ्यक्रमअनुरूप निर्माण गरिनुपर्दछ । अन्यथा पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक दुवैको औचित्य रहँदैन । पाठ्यक्रम खासगरी राष्ट्रिय आवश्यकतालाई मध्यनजर राखी निर्माण गरिएको हुन्छ भने पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुसार निर्माण गरिन्छ ।

भाषा पाठ्यक्रमका आधारमा भाषा पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिन्छ । भाषा पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेका भाषिक सिप पूरा गर्न भाषा पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न विधाहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ । त्यसमा राखिने अभ्यासहरू पनि भाषिक सिप विकासको उद्देश्य परिपूर्ति गर्ने आधारका लागि राखिएका हुन्छन् । भाषिक अभ्यासअन्तर्गत प्रश्नोत्तर, खाली ठाउँ भर्ने, जोडा मिलाउने, अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्ने, सप्रसङ्ग व्याख्या गर्ने, शुद्धसँग उच्चारण गर्ने, शुद्धसँग लेख्ने, शब्दभण्डार आदि जस्ता अभ्यासहरू राखिएका हुन्छन् । यी अभ्यासहरूले सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ चारवटै भाषिक सिपहरूको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँदछ । यसमा भाषिक सिप विकास गर्ने उद्देश्यले निर्माण गरिएका पाठ्यपुस्तकमा राखिएका विधागत पाठहरू कविता, कथा, जीवनी, निबन्ध, चिठी, दैनिकी, संवाद, वक्तृता, निवेदन समावेश गरिएको पाइन्छ ।

पाठ्यपुस्तक लेखनको आधार पाठ्यक्रम हो भने पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक सामग्री पाठ्यपुस्तक हो । पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेका उद्देश्यहरू पूर्ति गर्ने किसिमले पाठ्यपुस्तकहरू निर्माण गरिएका हुन्छन् । पाठ्यपुस्तक विद्यार्थीको रुचि, क्षमता,

आवश्यकता, स्तर भाषिक पृष्ठभूमि र समयसापेक्षअनुसार निर्माण गरिनु नितान्त आवश्यक हुन्छ । त्यसकारण पाठ्यपुस्तकको निर्माण पाठ्यक्रमको उद्देश्यअनुरूप पाठ्यपुस्तक निर्माण भएको छ, छैन भनी अध्ययन गर्नु आवश्यक ठानिन्छ । वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा पाठ्यक्रमअनुरूताका दृष्टिले कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) दुवै पाठ्यपुस्तक तयार गरिएको छ, छैन भनी अध्ययन गरिएको छ ।

६.१ उद्देश्य र पाठहरू

भाषा पाठ्यपुस्तकमा भाषिक सिप विकासको उद्देश्य राखिएको हुन्छ । सोही उद्देश्यअनुसार भाषिक सिप विकास गर्न भाषा पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न प्रकृतिका विधागत पाठान्तर्गत भाषिक अभ्यासहरू राखिएका छन् । अभ्यासहरू विधागत पाठका अन्त्यमा दिइएका छन् । विभिन्न विधाअन्तर्गतका भाषिक अभ्यासहरू जस्तै मूलभाव लेख, क्रम मिलाऊँ लेख, व्याख्या गर, उत्तर लेख, शुद्ध उच्चारण गर, खाली ठाउँ भर, जोडा मिलाऊँ, वाक्यमा प्रयोग गर, मौखिक उत्तर देऊँ, सारांश लेख, शीर्षक राख, गति, यति र लय मिलाऊँ कविता वाचन गर जस्ता अभ्यासहरू राखिएका छन् बढी जस्ता अभ्यासहरू लेखाइ सिपसँग सम्बन्धित राखिएका छन् । दुवै भाषा पाठ्यक्रमका उद्देश्य पूरा गर्ने खालका पाठ र अभ्यासहरू भाषा पाठ्यपुस्तकमा राखिएका छन् कि छैनन् भनी केलाउने प्रयास गरिएको छ ।

कक्षा नौको दुवै नयाँ र पुरानो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा ९ वटा विधागत पाठहरू राखिएका छन् । यी विधाहरू कथा, कविता, निबन्ध, जीवनी, चिठी, दैनिकी, संवाद, वक्तृता र निवेदन रहेका छन् । यी विधागत पाठहरूबाट भाषिक सिपको विकास गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । यी विभिन्न विधाहरू पढी विद्यार्थीले आनन्दपूर्वक सुनेर आफ्नो अभिव्यक्ति क्षमताको विकास गर्दै सुनाइ र बोलाइ सिपको विकास गर्छन् । पढाइ सिपको विकासको क्रममा पनि कथा, कविता, जीवनी, संवादलाई सस्वर वाचन गर्न, शुद्ध र स्पष्टसँग वाचन गर्न प्रत्येक शब्दलाई सही उच्चारण गर्नु र भावार्थ बुझ्न सहयोग पुऱ्याउँछन् । लेखन सिपको उद्देश्यले चिठी र निवेदन जस्ता पाठहरू समावेश गरिएका छन् । कक्षा नौको दुवै पाठ्यपुस्तकको प्रत्येक पाठको पृष्ठको अन्त्यमा कठिन शब्द र तिनको अर्थ दिइएको छ । त्यसपछि मात्रै अभ्यास सुरु गरिएको छ । कविता गति, यति र लय मिलाऊँ पढ जस्ता

अभ्यासले पढाइ सिपको विकास गर्दछ भने पढ र बुझ, संवाद हाउभाउसहित पढेर सुनाऊ जस्ता अभ्यासले पनि पढाइ र सुनाइ सिपको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँछ । शब्दको अर्थ भन्, मौखिक उत्तर भन्, शुद्धसँग उच्चारण गर जस्ता अभ्यासहरूले बोलाइ सिपको विकासमा सहयोग गर्दछ । प्रश्नोत्तरसम्बन्धी राखिएका अभ्यासहरूले पढाइ र लेखाइसम्बन्धी आंशिक उद्देश्य पूरा गरेको देखिन्छ । वाक्यमा प्रयोग गर्ने अभ्यासहरूमा व्याकरणका नियमहरू पालना गरी वाक्य निर्माण गर्नुपर्ने हुँदा कार्यमूलक व्याकरणको उद्देश्य आंशिक रूपमा पूरा गर्न सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ । शब्द र अर्थको जोडा मिलाऊ, खाली ठाउँ भर, शब्दको अर्थ पढ अभ्यासले शब्दभण्डारसम्बन्धी आंशिक उद्देश्य पूरा गरेको देखिन्छ । शिक्षकबाट सुनेर लेख, खोजेर लेख जस्ता अभ्यासले सुन्ने र खोजी गरेर लेख्ने सिपको विकास हुने गर्दछ । प्रबन्ध पालै पालो पढेर सुनाऊ र साथीले पढेको सुन जस्ता अभ्यासले पढाइ र सुनाइ सिपको उद्देश्य पूरा गर्नुका साथै ध्यान दिएर सुन्ने र पढ्दा शुद्ध र स्पष्टसँग पढ्ने सिपको विकास हुन्छ । शुद्धसँग उच्चारण गर, अनुच्छेद कापीमा लेख जस्ता अभ्यासले शब्दहरूलाई शुद्धसँग वाचन गरी स्पष्टसँग लेख्ने बानीको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँछ । आफ्नो तर्क पेस गर, व्याख्या गर, सप्रसङ्ग व्याख्या गर जस्ता अभ्यासले अभिव्यक्ति क्षमताको विकास गर्दछ ।

दुवै पाठ्यक्रमले राखेका भाषिक सिपका उद्देश्यहरू पाठ्यपुस्तकका अभ्यासहरूले आंशिक रूपमा पूरा गर्ने देखिन्छ । अझ अरू सिपलाई भन्दा लेखाइ सिपलाई बढी जोड दिइएको देखिन्छ । नयाँ पाठ्यपुस्तकले अभ्यासहरूलाई बढी जोड दिएको र अलग अलग भाषिक सिपका आधारमा अभ्यासको व्यवस्था गरिएको देखिन्छ ।

६.२ भाषिक सिपका आधारमा दुवै पाठ्यपुस्तकको सुनाइ बोलाइ सिपको अध्ययन

कक्षा नौको नयाँ (२०७३) नेपाली पाठ्यक्रमले कक्षागत सिकाइ उपलब्धिअन्तर्गत सुनाइ र बोलाइअन्तर्गत १५ वटा उद्देश्य राखिएका छन् । ती उद्देश्यहरू निम्नलिखित छन् :

१. शब्द र वाक्यहरूमा प्रयुक्त स्वर र व्यञ्जन वर्णहरू पहिल्याउन र सोहीअनुरूप उच्चारण गर्न ।
२. मातृभाषा र विभिन्न भाषा भाषीको सन्दर्भलाई समेत ख्याल गरी उपयुक्त उच्चारण गर्नु ।

३. शब्दहरूको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न र वाक्यमा प्रयोग गर्न ।
४. साहित्यिक विधा, सञ्चार माध्यम, विभिन्न पाठ र विषयहरू सुनेर प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न ।
५. साहित्यका विधा, पाठ तथा अन्य प्रस्तुति सुनी मौखिक प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न ।
६. साहित्यिक विधाका पाठ सुनी प्रश्नोत्तर गर्न र विचार निर्माण गरी व्यक्त गर्न ।
७. वक्तृता, संवाद, छलफल जस्ता अभिव्यक्ति सुन्न, तिनमा भाग लिने र त्यहाँ प्रस्तुत भएका विचारहरू प्रस्तुत गर्न ।
८. देखे सुनेका, अनुभव गरेका, वा पढेका वस्तु वातावरण तथा घटनाका विषयमा सिलसिला मिलाई मौखिक वर्णन गर्न ।
९. स्रोतहरूको अवस्था, प्रस्तुतिको योजना तथा परिवेशअनुसार विचार प्रस्तुत गर्न ।
१०. गति, यति, लय, हाउभाउ, अभिनय तथा बोलाइ पाठको ख्याल गरी सन्दर्भ मिलाऊँर मौखिक अभिव्यक्ति गर्न ।
११. समूह छलफल, प्रस्तुति, मौखिक सूचना, तार्किकता आदिको ख्याल गरी विचार प्रदर्शन गर्न ।
१२. मौखिक पाठ तथा प्रस्तुति सुनी आफ्नै शब्दमा मुख्य-मुख्य कुरा भन्न ।
१३. आफूले भन्न चाहेका कुरालाई समाज, समुदाय, सभा सम्मेलनमा औपचारिकतासहित शिष्टचारपूर्वक भन्न ।
१४. सामाजिक सन्दर्भ, प्रसङ्ग, वक्ताको अवस्था अभिवृद्धि र संवेग तथा भाषाको प्रयोजनपरक भेदका आधारमा अर्थबोध गर्न सक्ने गरी प्रतिक्रिया दिन ।
१५. प्रसङ्ग, सन्दर्भअनुसार, उखानटुक्काको प्रयोग गर्न ।

यी उद्देश्य पूरा गर्न नेपाली किताब २०७३ मा सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ सिपको विकास गराउने विभिन्न अभ्यासहरू दिइएका छन् । प्रत्येक पाठमा भएका शब्दहरू शुद्धसँग उच्चारण गर भनिएको छ । यसबाट बोलाइ सिपको विकास हुने देखिन्छ । उक्त पाठ्यपुस्तकमा कविता विधाअन्तर्गत कवितालाई गति, यति र लय मिलाऊँर वाचन गर

उच्चारण गरी वर्णको शुद्ध उच्चारण गर्न सक्ने, प्रत्येक कविताको अभ्यासमा दिइएका कविता लय हालेर पढ भन्ने अभ्यासले उचित हाउभाउका साथ गाउन सक्ने सिपको विकास गर्ने देखिन्छ । पाठ्यपुस्तकको गद्य विधाअन्तर्गत कुनै अनुच्छेद सस्वर वाचन गर, शिक्षकले भनेको सुनेर लेख जस्ता अभ्यासले पनि सुनाइ सिपको विकासमा उपयोगी हुन्छन् । विवेचनात्मक उत्तर लेख, उत्तर लेख, व्याख्या गर, खाली ठाउँ भर, सिर्जनात्मक अभ्यास जस्ताले लेखन क्षमताको विकास हुन्छ ।

कक्षा नौको पुरानो (२०६४) को पाठ्यक्रमले कक्षागत उपलब्धिअन्तर्गत सुनाइ बोलाइ सिपका जम्मा ८ वटा उद्देश्य राखेका छन् । ती उद्देश्यहरू निम्नलिखित छन् ।

१. हाउभाउ, चेष्टा, आघात, लय र अभिनय आदिको ख्याल गरी विभिन्न प्रकारका अभिव्यक्ति सुनेर सोहीअनुसार मौखिक रूपमा व्यक्त गर्न ।
२. शब्दहरूको शुद्ध र स्पष्ट उच्चारण गर्न ।
३. आफूले देखेसुनेका र पढेका विषयवस्तु वातावरण तथा घटनाका विषयबारेमा सिलसिला मिलाई व्यक्त गर्न ।
४. विभिन्न प्रकारका मौखिक अभिव्यक्ति सुनेर आफ्नो विचार व्यक्त गर्न ।
५. कुराकानी, प्रश्नोत्तर, संवाद, वक्तृता, छलफल आदि मौखिक अभिव्यक्तिमा सक्रिय रूपले सहभागिता दर्साउन ।
६. आफूले भन्न चाहेका कुरा शिष्ट र उपयुक्त शैलीमा अभिव्यक्ति दिन ।
७. सन्दर्भअनुसार उखानटुक्काको प्रयोग गरी लेख्न ।
८. मौखिक रूपमा अभिव्यक्त भएका विषयवस्तु बुझी मुख्य-मुख्य कुरा आफ्ना शब्दमा भन्न ।

पाठ्यक्रमका सुनाइ बोलाइसँग सम्बन्धित उद्देश्यहरू परिपूर्ति गर्नाका लागि नेपाली किताबमा पुरानो (२०६४) मा विभिन्न विधागत पाठहरू राखिएका छन् । पाठ्यपुस्तकमा राखिएका कथा, कविता, निबन्ध, जीवनी, चिठी, दैनिकी, संवाद, वक्तृता, निवेदनले पनि सुनाइ बोलाइ सिपको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँछ साथै आनन्द लिने गरी सुनेर प्रतिक्रिया दिन पनि सक्छन् भने यी विभिन्न विधागत पाठका अन्त्यमा विभिन्न अभ्यासहरू पनि

राखिएका छन् जसले सुनाइ र बोलाइ सिपको उद्देश्य परिपूर्ति गर्ने देखिन्छ । उक्त पाठ्यपुस्तकमा कविता विधाअन्तर्गत अभ्यासमा उक्त कवितालाई लय हालेर वाचन गर भनिएको छ । यसबाट सुनाइ र बोलाइ सिपको विकासमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ । तलका शब्दहरू शुद्धसँग उच्चारण गर, एक वाक्यमा उत्तर देऊ, श्रुतिलेखन गर जस्ता अभ्यासहरूले सुनाइ र बोलाइ सिपको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँदछ । कक्षामा साथीहरूसँग छलफल गर, प्रश्नोत्तर, कुराकानी, मौखिक अभिव्यक्तिहरू ध्यानपूर्वक सुनी तिनमा भाग लिने, हाउभाउ मिलाऊर उपयुक्त ढङ्गले बोल्न सक्ने सिपले सुनाइ बोलाइ सिपको उद्देश्य पूर्ति गर्ने देखिन्छ ।

यसरी दुवै पाठ्यक्रमले तोकेका उद्देश्य परिपूर्ति गर्नका लागि पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न विधागत पाठहरू कविता, कथा, जीवनी, निबन्ध, दैनिकी, संवाद, वक्तृता निवेदन र त्यसमा राखिएका नमुना अभ्यासहरू भाषिक सिप विकासका लागि राखिएका छन् । जुन विधागत पाठ तथा अभ्यासहरूले पाठ्यक्रमले तोकेका उद्देश्यहरू परिपूर्ति गरेको देखिन्छ ।

पढाइ

सुनाइ बोलाइ पछिको तेस्रो सिप पढाइ हो भने लिखित सामाग्रीहरूलाई अभिव्यक्ति प्रदान गर्ने सिप पढाइ हो । नयाँ पाठ्यक्रम (२०७३) ले पढाइ सिप विकास गराउन जम्मा ११ वटा उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएका छन् ती उद्देश्यहरू यस प्रकार छन् :

१. लिखित सामग्रीलाई गति, यति र लय मिलाई शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वर वाचन गर्न ।
२. लिखित सामग्रीको पठनमा सन्दर्भ, संवेग तथा परिवेशलाई पढ्न ।
३. लिखित सामग्रीको मौन पठनलाई पढाइको गति विकास गर्ने गरी छिटो - छिटो पढ्न ।
४. साहित्यिक विधा, पाठ तथा तिनका विशिष्ट अंश पहिचान गरी व्याख्या र सप्रसङ्ग व्याख्या गर्न सक्ने गरी पढ्न ।
५. पाठको संरचना उद्देश्य सूचना तथा विषयको अनुमानित अभिप्राय पहिल्याउन सक्ने गरी पढ्न ।
६. पाठमा प्रयुक्त भाषाको प्राज्ञिक, प्राविधिक, तार्किक पक्षको पहिचान गरी पढ्न ।

७. प्रयोजनअनुसार प्रस्तुत भएका पाठ पढी शब्दभण्डार वृद्धि गर्न ।
८. लिखित सामाग्रीको प्रयोजन ख्याल गरी पढ्न र ती सामाग्री पढी प्रयोजनको सन्दर्भ र उद्देश्य पहिचान गर्न ।
९. हिज्जे (वर्ण विन्यास) र लेख्य चिह्नका सङ्केतका आधारमा शुद्धसँग पढ्न ।
१०. साहित्यिक विधाका पाठमा व्यक्त भएका सामाजिक, सांस्कृतिक सन्दर्भका बारेमा प्रतिक्रिया दिन सक्ने गरी पढ्न ।
११. पूर्वानुमान, निष्कर्ष, सारांश, संश्लेषण प्रयोजन व्यक्त गर्न सक्ने गरी पढ्न ।

नेपाली पाठ्यपुस्तकमा पठनबोधसम्बन्धी प्रत्येक विधागत पाठहरू राखेका छन् । यी विभिन्न विधागत पाठहरूले पढाइ सिपको विकासमा सहयोग पुऱ्याएको छ । यसमा समावेश गरिएका अभ्यासहरू पनि पढाइ सिपको विकासमा सहयोग गर्ने किसिमका रहेका छन् । लिखित सामग्रीलाई गति, यति र लय मिलाई शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वर वाचन गर्ने भन्ने उद्देश्यका लागि पृ. १५, ७३ र १२३ मा विभिन्न अभ्यासहरू राखिएका छन् । विभिन्न स्रोतका सामाग्रीहरूबाट शब्दभण्डारको वृद्धि गर्ने उद्देश्य परिपूर्ति गर्न शब्दको अर्थ भन, खाली ठाउँ भर, जोडा मिलाऊ, दिइएका शब्दहरू शुद्धसँग उच्चारण गर, तलको गद्यांश पढेर उत्तर देऊ जस्ता अभ्यासहरू राखिएका छन् जसले पढाइ सिपको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँदछ । विभिन्न विधागत पाठहरू कथा, कविता, जीवनी, चिठी, दैनिकी, संवाद, निवेदन, वक्तृता जस्ता पाठहरू पढी तिनको मूलभाव बताउन सक्ने उद्देश्य परिपूर्ति गर्दछ । पढाइ सिपको विकासका लागि राखिएका अभ्यासहरू उपयुक्त नै देखिन्छन् । अर्थ खुलाइ वाक्यमा प्रयोग गर जस्ता अभ्यासहरूले पाठका शब्दहरूको उपयुक्त प्रयोग गर्न सक्ने उद्देश्य परिपूर्ति गर्नुका साथै पढाइ सिपको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

पढाइ भाषिक सिपअन्तर्गत पर्ने तेस्रो महत्त्वपूर्ण सिप हो । पढाइ बोधको मुख्य स्रोत हो । पढाइ पनि विभिन्न प्रकारका हुन्छन् । द्रुत पठन, मौन पठन र सस्वर पठन यस्ता पाठहरू पढ्न पनि पठन सिपको आवश्यकता पर्दछ । कक्षा नौको पुरानो (२०६४) को पाठ्यक्रमले पढाइ सिप विकास गराउन ६ वटा उद्देश्य राखेका छन् । ती निम्नलिखित छन् :

१. गति, यति, लय मिलाइ लिखित सामग्री शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वरवाचन गर्न ।

२. लिखित सामग्री मौनवाचन गरी पढाइको गति विकाश गर्न ।
३. मुख्य-मुख्य कुराहरू बुझ्ने गरी विभिन्न विषयवस्तु पढ्न ।
४. विभिन्न पाठ तथा तिनका विशिष्ट अंश व्याख्या, सप्रसङ्ग व्याख्या एवम् विवेचना गर्न सक्ने गरी पढ्न ।
५. विभिन्न विषयवस्तु पढी शब्दभण्डार वृद्धि गर्न ।
६. विभिन्न प्रयोजनका लागि लिखित सामग्री पढ्न ।

नेपाली पाठ्यपुस्तकमा पठनबोधसम्बन्धी विभिन्न विधागत पाठहरू राखिएका छन् । विधागत पाठका साथै पढाइ सिपका लागि नमुना अभ्यासहरू पनि राखिएका छन् । पाठहरू पढी तिनका मुख्य-मुख्य विषय बताउने उद्देश्य परिपूर्तिका लागि कथा, कविता, जीवनी, विधाहरूले पढाइ सिपको विकासमा सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । अनुच्छेद पढेर उत्तर दिनुहोस्, अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर भन्ने जस्ता अभ्यासका माध्यमले पनि पठन सिपको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँछ । गति, यति र लय मिलाइ सस्वर पठन गर भन्ने अभ्यासले पनि पठन सिपको विकास गर्दछ । मौन पठन र द्रुत पठनले पनि पढाइ सिपलाई परिष्कार र परिमार्जन गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । पढेर मुख्य आशय बताउनुहोस्, पढेर कक्षामा सुनाऊ भन्ने अभ्यासले पनि पठन सिपको विकास गर्दछ ।

दुवै पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले पढाइ सिपको उद्देश्य पूर्ति गर्न पाठ्यपुस्तकमा राखिएका अभ्यासहरू प्रशस्तै देखिन्छन् । पढ र बुझ, शुद्ध उच्चारण गर, पढेर उत्तर दिनुहोस्, सस्वर वाचन गर, कथा पढेर सुनाउ, ठिक बेठिक छुट्याउ, जोडा मिलाऊ, व्याख्या गर जस्ता अभ्यासले पठन सिपको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ ।

लेखाइ

भाषिक सिपको अन्तिम अथवा चौथो सिप लेखाइ हो । भाषिक सिपका लागि विभिन्न अभ्यासहरू र पाठहरू राखिएका छन् । लेखाइ सिपको विकास गर्नको लागि नेपाली कक्षा नौको नयाँ (२०७३) को पाठ्यक्रमले १२ वटा उद्देश्यहरू राखेको छ । ती उद्देश्यहरू निम्नलिखित छन् :

१. वर्ण विन्यास (हिज्जे) र लेख्य चिह्नहरू मिलाइ सफा, शुद्ध र स्पष्टसँग लेख्न ।
२. विभिन्न प्रकारका सूचना सङ्कलन गरी तिनको सङ्गठन र संश्लेषण गरी लेख्न ।
३. लेखिएका सामग्रीको सम्पादन र परिष्कार तथा पुनः सम्पादन र पुनः परिष्कार गरी लेख्न ।
४. कुनै पनि विषय शीर्षकमा अर्थपूर्ण, क्रमबद्ध, तथा प्रभावकारी रूपमा अनुच्छेद रचना गर्ने ।
५. आफूले देखे सुनेका अनुभव गरेका घटना र पढेका विषयवस्तुका बारेमा सिलसिला मिलाऊँर लिखित वर्णन गर्ने ।
६. उद्देश्यमूलक सूचना र विषयवस्तुका बारेमा प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न, अभिलेख राख्न, वर्णन गर्न, विश्लेषण गर्न ।
७. साहित्यिक विधा र पाठहरूको विश्लेषण गर्न र विशिष्ट अंशहरूको व्याख्या र सप्रसङ्ग गर्न ।
८. दैनिक व्यवहारमा उपयोगी हुने निवेदन, चिठी, निमन्त्रणा र शुभकामना पत्रहरू रचना गर्न ।
९. दैनिकी, संवाद, वादविवाद, रचना गर्न र लेख्न ।
१०. विभिन्न प्रयोजनपरक क्षेत्रका शब्द तथा प्रचलित उखानटुक्काहरूको सन्दर्भअनुसार अर्थ स्पष्ट हुने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्न ।
११. लिखित अभिव्यक्तिका क्रममा व्याकरणका आधारभूत नियम पालना गरी लेख्न ।
१२. विभिन्न विधा तथा भाषिक पाठमा आधारित भई लिखित रूपमा स्वतन्त्र, मौलिक र सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति गर्न ।

यी उद्देश्यहरू प्राप्त गरी विद्यार्थीहरूमा लेखाइ सिप हासिल गराउनका लागि नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कथा, कविता, निबन्ध, जीवनी, चिठी, दैनिकी, वक्तृता, निवेदन, संवाद जस्ता विधा र सिर्जनात्मक अभ्यास, व्याकरण अभ्यास तथा पाठगत अभ्यासहरू समायोजन गरिएका छन् । यी समायोजन गरिएका पाठ तथा तिनका अभ्यासहरूले लेखाइ सिपलाई बढी जोड दिएका छन् । यसका लागि हरेक पाठहरूका अन्तिम अभ्यासहरूमा मूलभाव लेख,

क्रम मिलाऊँ लेख, व्याख्या गर, विवेचनात्मक उत्तर लेख, शुद्धसँग लेख, उत्तर लेख, खाली ठाँउ भर, जोडा मिलाऊँ जस्ता अभ्यासहरूले हिज्जे र वाक्य गठन मिलाइ सफा र शुद्धसँग लेख्न सक्ने सिपको विकासमा सहयोग गर्नुका साथै पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूरा गर्ने देखिन्छ । आफूले देखेका सुनेका अनुभव गरेका विषयवस्तु घटना तथा औषधी सेवन विषयमा लिखित वर्णन गर्ने उद्देश्यका लागि बहिनीलाई चिठी जस्ता पाठहरू राखेका छन् । सप्रसङ्ग व्याख्या गर जस्ता अभ्यासले प्रसङ्ग सहित व्याख्या गर्न सक्ने छन् भन्ने उद्देश्य पूरा गरेको देखिन्छ । लेख्य चिह्नको उद्देश्य पूर्तिका लागि विभिन्न व्याकरणात्मक अभ्यासमा दिइएका प्रश्न चिह्न, अल्पविराम, कोष्ठक चिह्न, पूर्णविराम, योजक चिह्न प्रयोग गरी विभिन्न अनुच्छेद लेख्ने अभ्यासहरू राखेका छन् ।

कक्षा नौको पुरानो (२०६४) को नेपाली पाठ्यक्रमले जम्मा ९ वटा उद्देश्यहरू राखेका छन् । यी उद्देश्यहरू लेखाइ सिपको विकासमा सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ यी उद्देश्यहरू निम्नलिखित छन् :

१. वर्णविन्यास (हिज्जे) र लेख्य चिह्नहरू मिलाई सफा र स्पष्टसँग लेख्न ।
२. विभिन्न विषयहरूमा स-साना अनुच्छेद लेख्न ।
३. आफूले देखेसुनेका घटना र पढेका विषयवस्तुका बारेमा लिखित वर्णन गर्न ।
४. मौखिक तथा लिखित अभिव्यक्तिहरूको बुँदाटिपोट गर्न र सारांश लेख्न ।
५. विभिन्न पाठ तथा तिनका विशिष्ट अंशहरूको व्याख्या, सप्रसङ्ग व्याख्या एवम् विवेचना गर्न ।
६. व्यवहारमा उपयोगी हुने निवेदन, चिठी, निमन्त्रणा, शुभकामना जस्ता पत्रहरू लेख्न ।
७. दैनिकी, संवाद, वक्तृता र निबन्ध लेख्न ।
८. प्रचलित र सान्दर्भिक विभिन्न शब्द तथा उखानटुक्काहरूको अर्थ स्पष्ट हुने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्न ।
९. लिखित अभिव्यक्तिको क्रममा व्याकरणका आधारभूत नियम पालना गर्न ।

यी उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि विभिन्न विधागत पाठहरूलगायतका नमुना अभ्यासहरू पनि राखिएका छन् जसले लेखाइ सिप विकासलाई सहयोग पुऱ्याउँदछ ।

विद्यार्थीहरूको लेखन सिप विकासका लागि अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर, अर्थ लेख, छोटो उत्तर लेख, जोडा मिलाऊ, खालीठाउँ भर, अनुच्छेद लेखन, निबन्ध लेखन, सिर्जनात्मक लेखन, सप्रसङ्ग लेखन आदि अभ्यासहरू राखिएका छन् । पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका यी सम्पूर्ण पाठहरूले लेखाइ सिपको विकासलाई जोड दिइएको छ ।

अभ्यासमा राखिएका मौखिक उत्तर अभ्यासले वाक्य रचना पूरा गर्ने उद्देश्य पूरा गरेको देखिन्छ भने वाक्यमा प्रयोग गर्ने अभ्यासले वाक्य रचना गर्ने उद्देश्य पूरा गरेको देखिन्छ । बहिनीलाई चिठी लेख, कथा लेख अभ्यासले सिलसिला मिलाऊ लेख्ने उद्देश्य पूरा गर्दछ । गति, यति र लय मिलाऊ कविता वाचन गर्ने अभ्यासले लय मिलाऊ कविता वाचन गर्ने उद्देश्य पूरा गर्दछ । सप्रसङ्ग व्याख्या गर जस्ता अभ्यासहरूले विशिष्ट अंशहरूको भावविस्तार गर्ने उद्देश्य परिपूर्ति गर्ने देखिन्छ । साथीले पढेको अनुच्छेद सुनेर लेख, निष्कर्ष लेख, मूलभाव लेख जस्ता अभ्यासले लेखाइ सिपको विकासमा सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

भाषाका चारवटै सिप सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ एक अर्कासँग अन्तर सम्बन्धित हुन्छन् । शिक्षण सिकाइ गर्दा यी सबै सिपहरू क्रमशः प्राप्त गर्ने गरी शिक्षण गरिनुपर्दछ । कुनै विधाले कुनै सिप विकासमा जोड दिने भए तापनि पाठ शिक्षण गर्दा हरेक विधामा सबै खाले सिपको अभ्यासहरूमा प्रत्येक भाषिक सिप विकासका लागि अलग-अलग अभ्यासहरू राखिएको पाइँदैन । एउटै अभ्यासबाट दुई वा दुईभन्दा बढी भाषिक सिप विकास गराउने लक्ष्य राखिएको पाइन्छ । नयाँ पाठ्यक्रममा त भन एउटै पाठमा चारवटै भाषिक अभ्यासको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

शब्दभण्डार

कक्षा नौको पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएका शब्दभण्डारले भाषालाई केही मात्रामा सहज र असहज बनाएको छ । पाठ्यपुस्तकमा प्रत्येक पाठको पृष्ठको अन्त्यमा शब्दहरू राखिएका छन् । शब्दभण्डार विद्यार्थीको स्तरानुकूल भाषिक पृष्ठभूमि र आवश्यकतालाई ख्याल गरेर राखिनुपर्दछ । पाठमा प्रयोग भएका शब्दहरू पनि सुरुमा सरल र पछि जटिल शब्दहरू राखिएको छ । पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने शब्दहरू ८० प्रतिशत विद्यार्थीले जानेका शब्द र २० प्रतिशत मात्र नजान्ने नवीन शब्दहरूको प्रयोग गर्नुपर्ने सैद्धान्तिक मान्यतालाई आत्मसात् गरेको पाइँदैन । यसरी शब्दहरू नराख्नाले

विद्यार्थीहरूलाई शब्दहरू पढ्न र सम्झन असहज हुन्छ । पाठमा प्रयोग भएका सुरुका शब्दहरू सरल र आधारभूत खालका छन् । पछि पारिभाषिक, प्राविधिक शब्दहरू राखिएका छन् । आवश्यकता क्रमबद्ध रूपबाट लोकोक्ति र उखानटुक्काको प्रयोग गरिनुपर्ने कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा ज्यादै कम मात्रमा प्रयोग गरिएको भेटिन्छ । यस पाठ्यपुस्तकमा जम्मा ५६२ शब्दहरू राखिएका छन् । सबैभन्दा बढी खड्गबहादुर कथामा ८८ वटा शब्द र सबैभन्दा कम अपाङ्गहरूप्रति हाम्रो दायित्व भन्ने वक्तृतामा जम्मा ४ वटा शब्द राखिएका छन् ।

कक्षा नौको नयाँ (२०७३) नेपाली किताबमा राखिएका शब्दभण्डार विद्यार्थीको स्तरअनुकूलको भाषिक पृष्ठभूमि र आवश्यकतालाई ख्याल गरिनुपर्नेमा उपयुक्त नै देखिन्छ । सुरु सुरुमा सरल र आधारभूत शब्दहरूको प्रयोग गर्नुपर्नेमा उपयुक्त नै देखिन्छ । यसैगरी सरलबाट जटिलताको क्रममा विपरीतार्थी, अनेकार्थी, पर्यायवाची, अनुकरणात्मक तथा प्राविधिक शब्दहरूलाई चिनाउने प्रयास गरिएको छ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएका बोध र अभिव्यक्ति क्षमताको प्रबन्ध गर्ने खालका व्यावहारिक र सान्दर्भिक शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । लोकोक्ति र उखानटुक्काको प्रयोग गरिनुपर्नेमा ज्यादै कम मात्रामा प्रयोग भएको पाइयो । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक तिनै प्रकृतिका शब्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । पाठ्यपुस्तकमा ८० प्रतिशत विद्यार्थीले जानेकै शब्द र २० प्रतिशत मात्रै नयाँ शब्दहरू थपिनु पर्नेमा उपयुक्त भेटिँदैन जस्तै: प्रायश्चित्त, स्लेभ कमिसन, पिपा, सुट्टो, जङ्गलीलाठ जस्ता शब्द निद्रा कथामा अत्यन्तै नयाँ र कठिन खालका देखिन्छन् । पाठहरू कुनैमा अत्याधिक सजिला र पुराना शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ भने कुनै-कुनै पाठमा नयाँ प्राविधिक तथा पारिभाषिक शब्दहरू राखिएका छन् । यस पाठ्यपुस्तकमा जम्मा ३२२ शब्दहरू राखिएका छन् । सबैभन्दा बढी म को हुँ भन्ने निबन्धमा ३२ र सबैभन्दा कम महिला हिंसा संवादमा ४ वटा शब्द रहेका छन् । पुराना पाठ्यपुस्तकमा भन्दा नयाँ पाठ्यपुस्तकमा अत्यन्तै कम शब्दहरू रहेका पाइयो ।

६.३ सुभाबहरू

नयाँ र पुरानो कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको अध्ययनपश्चात् निम्नलिखित सुभाबहरू दिन सकिन्छ :

१. पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा शिक्षाशास्त्रीय नियमलाई अङ्गाल्नुपर्ने देखिन्छ ।

२. दुवै पाठ्यपुस्तकमा शिक्षण निर्देशन दिनुपर्ने देखिन्छ ।
३. दुवै पाठ्यपुस्तक निर्माणमा वैज्ञानिक नियम अङ्गाल्नुपर्दछ ।
४. पाठ्यपुस्तक छपाइ र बाँधाइ गर्दा गुणस्तरीय खालको निर्माण गर्नुपर्दछ ।
५. दुवै पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएको कागज चिल्लो, सफा, सेतो, टिकाउ भए राम्रो हुने देखिन्छ ।
६. दुवै पाठ्यपुस्तकको ठाउँ छोडाइमा एकरूपता ल्याउनुपर्दछ ।
७. स्तरअनुसारको वाक्यगठन, शब्द छनोट दुवै पाठ्यपुस्तकमा हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
८. विषयवस्तु संयोजनका दृष्टिले पाठ्यपुस्तकलाई अभि सान्दर्भिक बनाउनका लागि समयानुकूलका विषयमा जोड दिनुपर्ने आवश्यक देखिन्छ ।
९. पाठ्यपुस्तकको आवरण पृष्ठ थप आकर्षक बनाउनुपर्ने देखिन्छ । साथै आवरण पृष्ठलाई प्लास्टिक कोटेड गरी बलियो बनाउनुपर्ने देखिन्छ । भित्री कागजलाई पनि स्तरीय बनाउनु आवश्यक देखिन्छ ।
१०. कार्यमूलक व्याकरणलाई व्यावहारिक र प्रयोगमुखी बनाउनका लागि अभ्यास केही मात्रामा थप्नुपर्ने आवश्यक देखिन्छ ।
११. चित्रहरूको सङ्ख्या जतिसक्दो बढाई रङ्गीन चित्रहरूको प्रयोग गरेमा बढी उपयोगी हुन्थ्यो ।
१२. एउटै तहका लागी निर्माण गरिएका पाठ्यपुस्तकमा विधाको रखाइक्रम र विधाका पाठको सङ्ख्यामा समानता भए राम्रो हुन्थ्यो ।
१३. पाठ्यपुस्तकलाई स्टेपलरपिनले बाँध्नुभन्दा पनि बलियो धागोले बाँध्दा राम्रो हुने थियो
१४. लेखाइ सिपलाई मात्र बढी अभ्यासमा नराखी सुनाइ, पढाइ र बोलाइलाई पनि समान मात्रामा अभ्यासमा समेटिनुपर्दछ ।

अध्याय सात

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

७.१ सारांश

प्रस्तुत अध्ययनलाई सात अध्यायमा राखेर ती अध्यायहरूभित्र विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षक राखी अध्ययन गर्ने कार्य गरिएको छ । यी विषयहरूलाई छोटकरीमा प्रस्तुत गर्नु नै यसको सारांश हो ।

प्रस्तुत अध्ययनपत्रको अध्याय एकमा पृष्ठभूमि, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, सान्दर्भिकता, अध्ययनको औचित्य, अध्ययनको सीमाङ्कन जस्ता उपशीर्षकहरू रहेका छन् । पृष्ठभूमिमा प्रस्तुत शोधको शीर्षकका बारेमा स्पष्टीकरण दिइएको छ । पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको आवश्यकताको बारेमा प्रष्ट्याउने कार्य गरेको छ । त्यसैगरी समस्याकथन उपशीर्षकमा प्रस्तुत अध्यायका समस्याहरू प्रस्तुत गरिएको छ । ती समस्याहरू कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य पक्षको अध्ययन गर्नु, दुवै पाठ्यपुस्तकको पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा अध्ययन गर्नु, दुवै पाठ्यपुस्तकको समानता र भिन्नताका बारेमा अध्ययन गर्नु जस्ता पक्षहरू रहेका छन् । त्यसपछि अध्ययनको उपशीर्षक उद्देश्य रहेको छ । समस्याकथनमा आधारित भएर त्यही समस्याहरूको अध्ययन गर्नुपर्ने विषय बनाई अध्ययनका उद्देश्य निर्माण गरिएका छन् । उक्त दुवै पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन आजसम्म कहीं कतैबाट नभएका कारणले गर्दा प्रस्तुत अध्ययन औचित्यपूर्ण रहेको छ । त्यसपछिको शीर्षक अध्ययनको सीमाङ्कनमा प्रस्तुत अध्ययन उक्त पाठ्यपुस्तकको आन्तरिक र बाह्य पक्षको तुलनात्मक अध्ययन, पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा अध्ययन र समानता र भिन्नताको अध्ययनमा सीमित रहेको विषय प्रस्ट रहेको छ ।

त्यसपछि, प्रस्तुत अध्ययनको अध्याय दुईमा सम्बन्धित साहित्यको अध्ययन उपशीर्षकअन्तर्गत यस अध्ययनभन्दा अगाडि यस शीर्षकमा विभिन्न अध्ययनले अनुसन्धान गरेका विषयको छोटो व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको हुन्छ । जसको अध्ययनले अनुसन्धानकर्ताले त्यस विषयमा पहिले के-कति अध्ययन भएका छन् ती कुन विषय र क्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेका छन् भन्ने कुराको जानकारी प्रदान गर्दछ । त्यसपछि सैद्धान्तिक

धारणा उपशीर्षकमा भाषा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकलाई विभिन्न दृष्टिबाट परिभाषित गरेको छ । पाठ्यपुस्तक शिक्षण सामग्रीको आधारभूत सामाग्री हो । पाठ्यक्रमका आधारमा मात्र पाठ्यपुस्तक तयार पार्न सकिन्छ । यी दुवैको सम्बन्ध नितान्त नजिक रहनु आवश्यक मानिन्छ । त्यसपछि पाठ्यपुस्तकको विश्लेषणका दुई आधार शीर्षकमा आन्तरिक आधारअन्तर्गत विषयवस्तु, भाषिक संरचना, शब्दभण्डार, नमुना अभ्यास, विधागत प्रस्तुति र चित्र राखिएका छन् भने बाह्यअन्तर्गत आवरण पृष्ठ, कागजको स्तर, अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइ, छपाइ र बाँधाइ, मूल्य, सुलभता आदि पक्षहरूका बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

त्यसपछि प्रस्तुत अध्ययनको अध्याय तिनअन्तर्गत शोधविधि र अध्ययन प्रक्रिया शीर्षक राखिएको छ । यसअन्तर्गत अध्ययनको ढाँचा उपशीर्षकमा अध्ययन कार्य गर्दा कस्ता विधि, प्रविधि, पद्धति, र तरिकाहरू अपनाइन्छन्, कुन ढाँचा संरचनामा सङ्गठित र सुव्यवस्थित गरिन्छ भन्ने विषयमा प्रस्ट पारिएको हुन्छ । त्यस्तै अध्ययनको विधि नामक उपशीर्षकमा पुस्तकालय विधिमा आधारित रहेर विभिन्न किसिमका सन्दर्भ पुस्तकहरू, शोधपत्रहरू तथा पाठ्यपुस्तकहरूको सहयोग लिई अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनको क्षेत्र उपशीर्षकअन्तर्गत अध्ययनको क्षेत्र शैक्षिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेको कुरा पुस्तकालयीय विधिबाट तथ्याङ्क सङ्कलनका प्राथमिक स्रोतका सामग्रीहरूमा मुख्य गरी कक्षा नौको नयाँ (२०७४) र पुरानो (२०६४) पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यक्रमलाई लिइएको छ । त्यसैगरी द्वितीयक स्रोतका रूपमा प्राथमिक स्रोतका सामग्री बाहेकका अन्य सामग्रीहरू भाषिक अनुसन्धान विधिका पुस्तकहरू, अन्य पाठ्यपुस्तकहरू, विभिन्न पत्र पत्रिकाहरू तथा शोधपत्रहरूलाई लिइएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको अध्याय चारअन्तर्गत कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य पक्षको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । आन्तरिक आधार उपशीर्षकअन्तर्गत विषयवस्तुका आधारमा विश्लेषणअन्तर्गत भाषा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिने विषयवस्तु पाठ्यक्रमले निर्देश गरेअनुसार छ, छैन विधागत पाठमा राखिएका विषयवस्तु भाषिक सिपको विकासमा सहयोग पुऱ्याउने किसिमका छन् कि छैनन् भनेर प्रस्ट पार्ने काम पनि यस अध्ययनले गर्दछ । आवश्यकता, इच्छा, रुचि तथा सन्दर्भअनुसार विषयवस्तुको पनि अध्ययन गरिएको छ । चित्र तथा शब्दभण्डारका बारेमा पनि अध्ययन गरिएको छ । भाषिक सिप तथा विषयगत ज्ञान स्पष्ट धारणा दिने खालका

चित्रहरू पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको पाइँदैन । त्यसैगरी बाह्य पक्षका आधारमा आवरण पृष्ठ, छपाइ र बँधाइ, कागजको स्तर, अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइ, मूल्य र सुलभता जस्ता विविध पक्षका विषयमा अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको अध्याय पाँचअन्तर्गत कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेका समानता र भिन्नताको अध्ययन उपशीर्षक राखिएको छ । दुवै पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका विषयवस्तु, विधा तथा प्रस्तुति, नमुना अभ्यास र चित्रका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ । विषयवस्तुलाई हेर्दा विद्यार्थीको रुचि, क्षमता र स्तरका आधारमा नै राखिएको पाइन्छ । विधा तथा प्रस्तुति हेर्दा नयाँ नेपालीभन्दा पुरानो नेपालीमा दुई जीवनी बढी छन् भने कथा नयाँ नेपालीमा एक बढी रहेको छ । दुवैमा नौ विधा भएपनि नयाँमा १६ वटा पाठ र पुरानोमा १७ वटा पाठ रहेका छन् । दुवै पाठ्यपुस्तकले लगभग पाठ्यक्रमले तोकेका सबै क्षेत्र समेटेको छ । नमुना अभ्यासमा भने दुवै पाठ्यपुस्तकमा चित्रको प्रयोग गरिएको छैन । नयाँभन्दा पुरानो पाठ्यपुस्तकमा चित्रको सङ्ख्या बढी रहेको छ । भाषाका चारवटै सिप विकासका दृष्टिले भने नयाँ पाठ्यपुस्तकमा राखिएका अभ्यासहरू बढी उपलब्धिमूलक छन् । दुवै पाठ्यपुस्तकमा राखिएका अभ्यासहरूले लेखाइको अभ्यासलाई बढी मात्रामा जोड दिइएको पाइन्छ । अभ्यासको मूल उद्देश्य सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ जस्ता भाषिक सिपको क्षमता विकास गर्नु भएकाले दुवै पाठ्यपुस्तकमा व्याकरणलाई मूल पाठका रूपमा नसमेटी नमुना अभ्यासमा मात्र समेटिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको अध्याय छअन्तर्गत कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकको पाठ्यक्रमअनुरूताका आधारमा अध्ययन नामक शीर्षक राखिएको छ । यस भित्रका पनि विभिन्न उपशीर्षकका माध्यमबाट पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुरूप निर्माण गरिएको छ की छैन भन्ने विषयको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । यसमा पाठ्यक्रमको उद्देश्य र पाठहरू नामका उपशीर्षक राखी पाठ्यक्रमको उद्देश्य प्राप्त गर्न सहयोग पुऱ्याउने पाठहरू पाठ्यपुस्तकमा राखिएका छन् छैनन् भनी अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । यस्तै पाठ्यक्रमले तोकेका विभिन्न भाषिक सिपहरूका उद्देश्यहरूका बारेमा नयाँ र पुरानो गरी भाषाका चारवटै सिप सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइलाई छुट्टाछुट्टै उपशीर्षक राखी विश्लेषण गरिएको छ । नयाँ र पुरानो पाठ्यक्रमले पनि फरक-फरक

भाषिक सिपका उद्देश्यहरू निर्धारण गरेको पाइन्छ । पुरानोभन्दा नयाँ पाठ्यक्रमले भाषाका चारवटै सिपलाई समान रूपमा विकास गराउनका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । यसैगरी शब्दभण्डारलाई पनि पाठ्यक्रमले के कति नयाँ र पुरानो राख्नुपर्ने भन्ने विषय पनि एउटा उपशीर्षकमा प्रस्तुत गरेको छ ।

७.२ निष्कर्ष

नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालयअन्तर्गतको पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा तयार पारिएको कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तक नेपाल अधिराज्यका विभिन्न सरकारी तथा निजी विद्यालयहरूमा अनिवार्य पाठ्यपुस्तकका रूपमा प्रयोग गरिएका विषय हुन् । यी दुवै पाठ्यपुस्तकलाई आन्तरिक र बाह्य पक्षका आधारमा अध्ययन, पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा अध्ययन र दुवै पाठ्यपुस्तकमा रहेका समानता र भिन्नताको तुलनात्मक अध्ययन यस अध्ययनमा विश्लेषण गरिएको छ । यस तुलनात्मक अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

१. पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा पाठ्यक्रमलाई मुख्य आधार बनाइएको पाइन्छ । पाठ्यक्रमको उद्देश्यलाई परिपूर्ति गर्ने गरी भाषा पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न विधा र पाठको चयन गरिन्छ तर यी दुवै पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा निर्माण गरिएका छन् ।
२. नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकको पाठ सङ्ख्यात्मक दृष्टिले समानता पाइएको छैन । नयाँमा १६ र पुरानोमा १७ रहेका छन् तापनि विधागत रूपमा भने समानता पाइन्छ ।
३. पाठ्यक्रमले भाषाका चारवटै सिपको विकासका लागि उद्देश्य चयन गरेको छ । पाठ्यक्रमअनुरूप पाठहरू पाठअनुरूप नमुना अभ्यास हुनुपर्ने हो त्यसो हुन भने सकेको देखिँदैन ।
४. नयाँ नेपालीमा प्रयोग गरिएको कागज पुरानो नेपालीको कागजभन्दा केही सेतो र सफा रहेको छ ।

५. भाषा पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ चारवटै भाषिक सिपलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने भए तापनि दुवै पाठ्यपुस्तकमा अन्य भाषिक सिपलाई भन्दा लेखाइमा बढी जोड दिइ नमुना अभ्यास राखिएको पाइन्छ ।
६. दुवै पाठ्यपुस्तकमा व्याकरणलाई पाठका रूपमा नराखी अभ्यासको रूपमा मात्र समावेश गरिएको पाइन्छ ।
७. दुवै पाठ्यपुस्तकका आवरण पृष्ठ प्लास्टिक कोटेड नगरिएको हुँदा पाठ्यपुस्तक हेर्दा त्यति बलियो र स्तरीय देखिँदैन ।
८. आवरण पृष्ठको सजावट कागजको गुणस्तर र टिकाउपनका दृष्टिले दुवै पाठ्यपुस्तक कमजोर किसिमका नै देखिन्छन् ।
९. मूल्यका दृष्टिले नयाँ नेपाली पाठ्यपुस्तक निःशुल्क गरिएको छ भने पुरानो पाठ्यपुस्तकमा ४६/६० रूपैयाँ मूल्य तोकिएको छ ।
१०. सङ्ख्यात्मक हिसाबले नमुना अभ्यास पुरानोभन्दा नयाँमा बढी राखिएको छ ।
११. पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएका चित्रहरूमा नेपालको प्राकृतिक संरचनाका बारेमा जानकारी दिएको देखिन्छ ।
१२. विधागत वितरणमा एकरूपता देखिए पनि पाठको सङ्ख्या विभाजनमा भने एकरूपता देखिँदैन ।
१३. भाषिक सिप विषयगत ज्ञान स्पष्ट धारणा दिने खालका चित्रहरू पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिनुपर्ने देखिन्छ ।
१४. पाठ्यपुस्तकमा रहेको छपाइ र बँधाइमा पनि उपयुक्त देखिँदैन ।
१५. नयाँ र पुरानो दुवै पाठ्यपुस्तकमा पर्याप्त उखानटुक्काको प्रयोग गरिएको पाइँदैन ।
१६. सङ्ख्यात्मक दृष्टिले नयाँ नेपालीमा राखिएका चित्र २६ र पुरानोमा ३५ वटा छन् ।
१७. नयाँ नेपालीमा ३२२ र पुरानो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा ५६२ शब्दको अर्थ दिइएको छ ।

१८. नयाँ र पुरानो दुवै पाठ्यपुस्तकमा १ वक्तृता, १ चिठी, १ दैनिकी, १ निवेदन, २ निबन्ध र ३ कविता समान राखिएका छन् ।
१९. नयाँ नेपालीमा ४ कथा र २ जीवनी राखिएका छन् भने पुरानो नेपालीमा ३ कथा र ४ जीवनी राखिएका छन् ।
२०. दुवै पाठ्यपुस्तकमा प्रत्येक विधागत पाठको पृष्ठको अन्त्यमा शब्दका अर्थहरू दिइएका छन् ।
२१. दुवै पाठ्यपुस्तकमा व्याकरणका तत्त्वलाई छुट्टै पाठका रूपमा नराखी अभ्यासद्वारा नै परिपूर्ति गर्ने लक्ष्य राखिएको छ ।
२२. नयाँभन्दा पुरानोमा चित्रको प्रयोग बढी गरिएको भए तापनि दुवैमा राखिएका चित्रहरू सादा प्रकृतिका रहेका छन् ।
२३. नयाँ नेपालीमा कथाबाट पाठको प्रारम्भ गरिएको छ भने पुरानोमा कविताबाट गरिएको छ ।
२४. नयाँ नेपालीमा १५८ र पुरानो नेपालीमा १७४ पृष्ठ रहेका छन् ।
२५. दुवै पाठ्यपुस्तकको अन्त्यमा शब्दसूचीको व्यवस्था गरिएको छैन ।

७.३ उपयोगिता

प्रस्तुत अध्ययनमा कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य समयको परिवर्तनसँगै परिवर्तित पाठ्यपुस्तक र पुरानो पाठ्यपुस्तकमा के-कस्तो समानता वा भिन्नता छ, परिवर्तित पाठ्यपुस्तकमा समय सान्दर्भिकता छ वा छैन, विद्यार्थीको रुचि, क्षमता र मनोविज्ञानलाई समेट्न सकेको छ वा छैन, पाठ्यक्रमका आधारमा पाठ्यपुस्तक निर्माण भएको छ कि छैन भन्ने सन्दर्भमा यो अध्ययन केन्द्रित छ । यसैअनुसार यस अध्ययनबाट पाठ्यक्रम निर्माणका नीतिगत तहदेखि प्रयोगात्मक तहसम्म के कसरी उपयोगी छ भन्ने सन्दर्भमा यसको उपयोगितालाई निम्नानुसार देखाउने प्रयत्न गरिएको छ :

७.३.१ नीतिगत तह

प्रस्तुत अध्ययनमा कक्षा नौको नयाँ (२०७३) र पुरानो (२०६४) नेपाली पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन गर्नाले पाठ्यक्रम निर्मातालाई पाठ्यक्रमअनुरूप अथवा समयसापेक्ष पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्न सहयोग पुग्दछ । पाठ्यपुस्तकमा भएका कमी कमजोरीहरू निराकरण गर्न तथा सरोकारवालाहरूसम्म पुऱ्याउन विभिन्न आधारहरूको पूर्ति गर्न यसको उपयोगिता रहेको छ । त्यसकारण यस अध्ययनको नीतिगत तहको उपयोगितालाई निम्नलिखित बुँदामा प्रस्ट्याइएको छ :

१. विद्यार्थीको आवश्यकता, रुचि, क्षमताअनुरूप विषयवस्तुको छनोट गर्न ।
२. भाषा पाठ्यपुस्तक निर्मातालाई आवश्यक सामग्री सङ्कलन गर्न ।
३. दुवै पाठ्यपुस्तकमा रहेका सकारात्मक र नकारात्मक पक्षको तुलना गर्न ।
४. समयसापेक्ष पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्न ।
५. भाषिक सिप विकास गर्न सक्ने किसिमका अभ्यासहरू छनोट गर्न ।
६. पाठ्यक्रम एवम् पाठ्यपुस्तक निर्माता प्रकाशक तथा नीति निर्माताका लागि उपयोगी ।
७. ज्ञान र अनुभवलाई लिखित रूपमा भविष्यका लागि सञ्चित गरी राख्न ।

७.३.२ प्रयोगगत तह

प्रस्तुत अध्ययनबाट नीतिगत तहमा मात्रै नभएर पाठ्यपुस्तकको प्रयोगगत तहसम्म पुग्नका लागि पनि यस अध्ययनको महत्त्व रहेको छ । यस अध्ययनबाट पुरानो पाठ्यपुस्तकभन्दा नयाँ पाठ्यपुस्तकमा सकारात्मक पक्ष रहे नरहेको, भाषिक सिप विकासमा सहयोग पुगे नपुगेको, सिकारूको रुचि, क्षमता, आवश्यकतालाई समेटे नसमेटेको आदि पक्षमा प्रयोगकर्ता तथा सरोकारवालाहरूलाई समेत उपयोगी रहेको छ । यसलाई निम्नानुसार बुँदामा प्रस्तुत गरिएको छ :

१. पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुरूप निर्माण भए नभएको पत्ता लगाउन ।
२. पाठ्यक्रमको अपेक्षित उद्देश्य परिपूर्ति गर्ने आधार प्रदान गर्न ।

३. पाठ्यपुस्तकमा रहेका विभिन्न कमी कमजोरीहरू पत्ता लगाउन ।
४. भाषाका चारवटै सिप विकासमा शिक्षण गर्न प्रभावकारी भए नभएको पत्ता लगाउन ।
५. विभिन्न पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन कार्य गर्न ।
६. उत्पादनकर्ताको लगानी खेर जानबाट बचाउन ।

७.४ भावी अनुसन्धानका लागि सम्भाव्य शीर्षकहरू

अनुसन्धान कार्य निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया भएका कारणले गर्दा कुनै पनि अध्ययन कर्ताले भविष्यमा उक्त अनुसन्धानका आधारमा निम्नलिखित शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न सक्नेछन् :

१. कक्षा नौको नयाँ र पुरानो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएका जीवनी विधाको तुलनात्मक अध्ययन ।
२. कक्षा नौको नयाँ र पुरानो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएका कथा विधाको तुलनात्मक अध्ययन ।
३. कक्षा नौको नयाँ र पुरानो नेपाली पाठ्यपुस्तकको भाषिक संरचनाको तुलनात्मक अध्ययन ।
४. कक्षा नौको नयाँ र पुरानो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएका सिर्जनात्मक अभ्यासको तुलनात्मक अध्ययन ।
५. कक्षा नौको नयाँ र पुरानो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा राखिएका कविता विधाको तुलनात्मक अध्ययन ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, बन्धुराज (२०६४), 'महेन्द्रमाला (२०५६) र नेपाली (२०६२) पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६५), 'नेपाली भाषा शिक्षण', काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- आचार्य, सरस्वती (२०६७), 'कक्षा चारको मेरो नेपाली किताब (२०५२) र मेरो नेपाली (२०६३) पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- उप्रेती, कमला (२०६८), 'कक्षा पाँचको मेरो नेपाली किताब (२०५२) र मेरो नेपाली (२०६६) पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- काफ्ले, फनमाया (२०७०), 'हाम्रो नेपाली किताब (२०६८) र नेपाली (२०७०) पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- कोइराला, रमा (२०६५), 'कक्षा दुईको सजिलो नेपाली माला, नेपाली शृङ्खलाको तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- खनाल, गीता (२०६६), 'कक्षा चारको मेरो नेपाली किताब र सरल नेपाली शृङ्खलाको तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- खनाल, पेशल (२०७२), 'शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति', काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन ।
- जोशी, गोविन्दराज (२०६५), 'कक्षा तिनको मेरो नेपाली किताब (२०६४) र (२०५८) को तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

- ज्ञवाली, कमला (२०६२), 'कक्षा तिनको मेरो नेपाली किताब, नयाँ नेपाली शृङ्खला र सजिलो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६२), 'नेपाली भाषा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक', काठमाडौँ : मनकामना बुक्स एण्ड स्टेशनरी ।
- ढुङ्गेल, भोजराज र दुर्गाप्रसाद दाहाल (२०५७), 'परिचयात्मक नेपाली भाषा शिक्षण', काठमाडौँ : एम. के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- थापा, सुनमाया (२०७१), 'कक्षा सातको नयाँ (२०७०) र पुरानो (२०६५) नेपाली पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- पराजुली, नीता (२०६५), 'कक्षा दईको मेरो नेपाली किताब (२०५८) र (२०६३) को तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- पोखेल, गीता (२०६७), 'कक्षा सातको हाम्रो नेपाली र सजिलो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- पौडेल, निर्मला (२०७०), 'कक्षा सातको हाम्रो नेपाली र मेरो नेपाली मालाको तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- बन्धु, चूडामणि (२०५२), 'अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन', काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- भट्टराई, त्रिलोचना (२०६६), 'कक्षा आठको (२०६१) र हाम्रो नेपाली (२०६४) को तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०६८), 'भाषिक अनुसन्धान विधि परिचय तथा प्रयोग', काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।

भण्डारी, पारसमणि, रामनाथ ओझा र डोलराज अर्याल (२०६९), 'भाषिक अनुसन्धान विधि', काठमाडौं : पिनाकल पब्लिकेसन ।

भुजेल, दलबहादुर (२०६७), 'कक्षा दशको महेन्द्रमाला (२०५५) र नेपाली (२०६४) को तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

सापकोटा, डेकराज (२०७०), 'कक्षा चारको मेरो नेपाली किताब (२०५२) र मेरो नेपाली (२०६४) पाठ्यपुस्तकको तुलनात्मक अध्ययन', शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

शर्मा, केदारप्रसाद र माधव पौडेल (२०६८), 'नेपाली भाषा साहित्य शिक्षण', काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।